

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

**1919-1925 YILLARI ARASINDA ANADOLU RUMLARININ
MÜSLÜMANLAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR BELLEK ÇALIŞMASI**

Mert KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

1919-1925 YILLARI ARASINDA ANADOLU RUMLARININ
MÜSLÜMANLAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR BELLEK ÇALIŞMASI

Mert KAYA

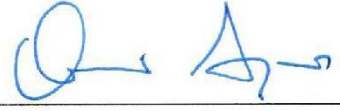
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

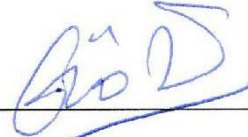
KABUL VE ONAY

Mert Kaya tarafından hazırlanan "1919-1925 Yılları Arasında Anadolu Rumlarının Müslümanlaştırılması Üzerine Bir Bellek Çalışması" başlıklı bu çalışma, 09.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)

Prof. Dr. Suavi AYDIN

(Danışman)

Jrd. Doç. Dr. Gökçe ÖKTEN

Doç. Dr. Melba KAPLAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

09.06.2017

Mert KAYA

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- o **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- **Tezimin/Raporumun 09.06.2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- o **Tezimin/Raporumun ... tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

- o **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

09/06/2017

Mert KAYA

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Prof. Dr. Suavi Aydın danışmanlığında tarafımdan retildeğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Öğrencinin Adı SOYADI
Mert KAYA

TEŞEKKÜR

Desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, her koşulda yanımda olan, geçmişin tozlarını süpürmekte yardımcı olan aileme.

Çalışma konumu kabul edip süreç boyunca yanımda olan; farklı düşünceleri de görmemi sağlayan; sadece akademik değil, hayat mücadelesinde de yanımda olduğunu hissettiren; araştırma ve öğrenme merakını hissettirmeden insana öğreten, tez danışmanım ve sevgili hocam Suavi Aydın'a.

Neyi nasıl yapmamız gerektiğini güzelce anlatan, dinleyen, çok dinleyen sevgili hocam Aksu Bora'ya.

Ne zaman düşsem elimden tutup kaldıran; bir "derdim" olduğunu her zaman hatırlatıp, desteklerini esirgemeyen canım hocam Ayşe Nevin Yıldız Tahincioğlu'na.

Yalnız olmadığımı hissettiren, her zaman mücadele alanı bulabileceğime inandıran, mutlu eden hocam Göze Orhon'a.

Bizim de söyleyecek sözlerimiz olduğuna inanan, sözüme değer veren, değerli hocam Hatice Şule Oğuz'a.

Alana sızmamı sağlayan, desteklerini hiç esirgemeyen sevgili hocam Ayşe Gündüz Hoşgör'e.

Kendisine danıştığım günden beri destek olan, kaynak konusundaki yardımlarını hiçbir zaman unutmayacağım sevgili büyüğüm, hocam Sait Çetinoğlu'na.

Çalışma konumu öğrendikten sonra beni Yunanistan'a davet eden; kaynak bulmamda çok yardımcı olan; değerli hissettiren; Kostantinos Fotiadis'e.

Bölüm derslerinin, derslerden ziyade bir açık oturum havasında geçmesini sağlayan; çimlerde kahve içip, güncel konuları tartışıp güzel fikirler veren Eren, Özgür, Deniz, Zeynep, Ekrem, Ezgi ve Ercan'a.

Bu bölüme geldiğim ilk günden bu yana karşılaştığım tüm güzel insanlara.

Lisans zamanlarımdan beri yanımda olan; her zaman bana inanan; arkadaşlığına nail olduğum için insana kendini şanslı hissettiren; beni her seferinde gülümseten; her görüşmede güç veren; ilk günden bu yana anlattığım hikâyeleri heyecanla dinleyen; değerli hissettiren can dostum güzel insan Zafer'e.

Yolunda gittiğimi görünce ışık tutan; yanımdan hiç ayrılmayan; başım düştüğünde omzunu uzatan; ablam Gülden'e.

Her zaman destekçim olan; yapacak bir şeyler bulduran; çok güldüren; çok ağlatan; en kötü zamanımı hissedip destek olan; beni sıkılmadan dinleyen Demir ve Gökhan'a.

Son olarak her iki ülkede karşılaştığım; geçmişin izini sürmemde yardımcı olan; gizli kalmış; farklı coğrafyaların aynı insanlarına.

ÖZET

KAYA, Mert. “1919-1925 Yılları Arasında Anadolu Rumlarının Müslümanlaştırılması Üzerine Bir Bellek Çalışması”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

1919-1925 yılları arasında, kalan/gidemeyen/gitmek istemeyen Anadolu Rumlarının zamanla Müslümanlaş(tırıl)masını anlatan bu tez, o dönemi deneyimleyen kişilerin hikayelerini aktardığı insanların belleklerinden süzülen anlatılarına dayanarak yazıldı. Sözlü tarih çalışmalarının izinde, genellemelerden uzak durup, makro anlatıdan ziyade mikro anlatıya güç vermek amacıyla yola çıkan çalışmada, hatıraların kişilerin anlatılarında gizlendiği yaklaşımı önemli oldu.

Yaşananları hikayenin aktarıldığı kişilerden dinlemeyi amaçlayan bu çalışmada 6 kişi ile yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan anlatısal bütünün hatırlamayı ve unutmayı birlikte kavraması amaçlandı. Tezin alan araştırması yoğunluk olarak İzmir ve Ankara yürütüldü. Görüşmecilerin bir kısmı yaşananları deneyimleyenlerin çocuklarıyken, bir kısmı torunlarıydı. Çalışmada bir yandan ulus-devlet ve homojen toplum yapısı bağlamlarının zorunlu göçü getirmesi tarihsel olarak analiz edildi, diğer yandan göç, kalmak, Müslümanlaş(tırıl)ma, asimilasyon ve kültürleşme deneyimleri, “Mübadele” öncesi, süreci ve sonrası bağlamında betimsel olarak izlendi.

Alandan yükselen sesler doğrultusunda çalışmada, hikayelerin toplumsal baskıyla nasıl yıllarca gizlendiğine, yeni kimlik edinme ve Müslümanlaşma sürecine, aile hikayelerini araştırma ve hikayelerle karşılaşma dönemlerine, yüzleşme ve tarihle hesaplaşma biçimlerine ve son olarak alan öznelerinin zamanla geçirdiği değişime dikkat yöneltildi. Hatırlamanın gücü ve politik tarafı da tezde yerini aldı. Aktarılan hikayeler üzerinden ailelerin yaşadığı asimilasyon ve zorla kültürleşme süreçleri de analize dahil edildi. Görünen odur ki; alanın öznelerinin belleklerinde yer edinenler, aktarılan tarihte boş bırakılmış yerleri dolduracak güçtedir.

Anahtar Sözcükler

Ulus-Devlet, Zorunlu Göç, Mübadele, Bellek, Müslümanlaştırma, Asimilasyon, Zorla Kültürleşme

ABSTRACT

KAYA, Mert. "*The Islamization of Anatolian Greeks between the years 1919-1925: A Study of Memory*", Master Thesis, Ankara, 2017.

Between 1919-1925, the thesis about Islamization of the Anatolian Greeks who did not want to /could not go or left behind was written based on the stories and narration of the people who experienced the period and the stories abstracted from their memories. In this work leading to the power of micro narration rather than macro narration, in the context of oral history studies, without generalizing, the approach of memories hidden in the minds of people become important.

In this study aimed at listening to the people whose stories were conveyed, the narrative unity that emerged as the result of interviews with 6 people was aimed to comprehend remembering and forgetting together. Thesis field survey conducted mainly in Ankara and İzmir. Some of the interviewees were the children of who experienced the livings and the others were the grandchildren. In the study it was historically analyzed that context of nation-state and homogeneous society structure lead to forced migration, in addition, immigration, staying, Islamization, Assimilation and Culturalization experiences were traced descriptively in the context of before, during and after the "population exchange".

In the study, in accordance with rising voices from the fields, attention has been paid to how to stories were hidden for years by social pressure, the process of new identity and Islamization, the period of searching family stories and confrontation with them, reckoning with history and finally the change of the field subjects over time. The power and political sides of remembering took its place in the thesis. The assimilation and transculturation processes experienced by the families over the transmitted stories were also included in the analysis. Apparently, those who take place in the memories of the subjects of the field are strong enough to fill vacant places in the transmitted history.

Key Words

Nation-State, Forced Migration, Exchange, Memory, Islamization, Assimilation, Transculturation.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE	6
1.1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem	6
1.2. Tarihsel Anlatıya Dair	6
1.2.1. I. Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı İmparatorluğu	7
1.2.2. 1920'lere Kadar Süren Rum Faaliyetleri / Milli Uyanışları	10
1.2.3. Homojen Toplum Politikası: Azınlıkların Zorunlu Göçü	15
1.2.4. Ulus-Devletleşme Süreci.....	18
1.2.5. Anadolu Rum Kimliği	21
1.3. Göç	22
1.3.1. Göçün Tanımı	22
1.3.2. Lozan Anlaşması Gereği: "Mübadele" / "Ανταλλαγή"	24
1.3.3. Mübadil: Biraz Giden, Biraz Kalan	27
1.4. Bellek	30
1.4.1. Bellek Kavramı.....	30
1.4.2. Bellek Kavramına Farklı Yaklaşımlar	31
1.4.2.1. Bireysel Bellek ve Toplumsal Bellek.....	31
1.4.2.2. Tarih ve Bellek	33
1.4.2.3. Unutmak ve Hatırlamak.....	37
1.5. Asimilasyon ve Kültürleşme	40
1.5.1. Asimilasyon ve Kültürleşme Kavramları	40

1.5.2. Asimilasyon ve Kültürleşme Kavramlarına Farklı Yaklaşımlar:	
Zorunlu-Gönüllü Asimilasyon	42
1.5.3. Türkleştirme/Müslümanlaştırma	46
2.BÖLÜM: YÖNTEM	50
2.1. Metodolojide Yeni Bir Alan: Sözlü Tarih	50
2.1.1. Dile Gelmek	50
2.1.2. Sözlü Tarih.....	52
2.1.3. Bellek: Unutulanla/Unutturulanla Yüzleşme	53
2.1.4. Milli Uyanışa Karşı; Asimilasyon, Kültürleşme, Zorla Kültürleme ...	56
2.2. Alana Dair	58
2.2.1. Görüşmecilere Dair	62
2.2.2. Araştırmacının Muhasebesi	65
3. BÖLÜM: ANALİZ	69
3.1. Alan Analize Doğru	69
3.1.1. Hikayeler: Hikayelerini Benimle Paylaşanlara Dair	71
3.1.1.1. Bu Yakadan Yükselen Sesler.....	71
3.1.1.2. Karşı Yakadan Yükselen Sesler.....	85
3.1.1.3. Kimlikle Karşılaşmanın Hikayesi	90
3.2. Mübadele'nin Hemen Öncesine ve Dönemine Dair: 1922-1924	92
3.2.1. Göç Politikası: Dış Göç-İç Göç	92
3.2.1.1. Bilinmeyene Yolculuk	94
3.2.1.2. Yeni Ülke – Yine Savaş.....	95
3.3. Mübadele Sonrası Yaşananlara Dair	96
3.3.1. Anadolu Topraklarının Öksüz Çocukları	96
3.3.1.1. Yeniden Başlamak İçin: Koparılmak.....	97
3.3.1.2. Önce Kadınlar Ve Çocuklar.....	99
3.3.2. Yeni Bir Kimlik İnşası Üzerine	102
3.3.2.1. Alt Kimlik Olarak: Dönme Olmak	103
3.3.2.2. İstendiği Gibi Olma / Saklanma	104
3.3.2.3. “Sakın Söylemeyin!”	106
3.3.3. Mekân ve Bellek	107
3.3.3.1. Anadolu'da Kalmak	108

3.4. Yüzleşme veya Kabullen (Me)Me.....	110
3.4.1. Yüzleşme ve Sonrasında Değişen Hayat.....	111
3.4.1.1. Hatırlamak ve Hatırlatmak.....	113
3.4.2. Sorgulama Dönemi ve Tarih Bilinci.....	115
3.4.3. Geçmişle Hesaplaşma.....	118
SONUÇ.....	120
KAYNAKÇA.....	127
EKLER.....	131
EK-1. Görüşmecilere Dair Bilgiler.....	131
EK-2. Orijinallik Raporu.....	132
EK-3. Etik Kurul İzin Muafiyet Formu.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	136

GİRİŞ

“Bir tanıklıktaki ayrıntılara hiçbir zaman sahte gözüyle bakılmamalıdır, çünkü aslında hakikat ayrıntılardadır, hatta ayrıntıların üst üste gelmesinde ve tekrarındadır.”¹

Tarih boyunca göç olgusu var olmuştur. Anadolu coğrafyası da son yüzyıl içerisinde birçok farklı göçe tanıklık etmiştir. Birçoğunun siyasi kararlarla gerçekleştiği göçlerin yapısı, kırılma anları, karar anları, öncesi ve sonrasıyla makro anlatının içinde mikroya, insana dair olan hikayelerde gizlidir. İnsanlar neden göç eder? Göç edilir mi, ettirilir mi? Göç olgusunun karmaşıklığına aradan geçen yıllar da eklenince ne tür anlatılarla karşılaşırız? Göçü yaşayan insanların, göçe dair duygu ve düşünceleri, anlatıları, tarihin aktardıklarıyla uzlaşır mı? Zorunlu göçe tabi tutulan bir halkın her bireyi göç eder mi?

Bu soruların ışığında, araştırma mübadele yıllarını da içerecek şekilde, 1919-1925 yılları arasında zorunlu göçe tabi tutulmasına rağmen Anadolu’da kalan, zamanla Müslümanlaş(tırıl)an Ortodoks Rumların anlatılarının izini sürdü. Bu bağlamda çalışmada göç kavramının bellek kavramı ile ilişkilendiği yerler önem kazandı.

Özellikle mübadele dönemini konu edinen akademik çalışmalarda ağırlıkla yaşanan olaylara, ikili devlet anlaşmalarına, göç sebeplerine ve genelde gelenlerin hayatlarındaki değişime odaklanılır. Bu araştırmanın amacı Mübadele sürecinde, öncesinde ve sonrasında, gelenler ve gönderilenlerden ziyade, kalanlara, gidemeyenlere, içeriden bakmak, kalanların aktardıklarını, çocuklarından, torunlarından dinlemektir. Tarih ile yüzleşmenin ve daha önce anlatılmamış olan anlatıların, önemsenmeyenlerin, tarihte yerini almasının gerektiği savındayım.

---

¹ Miguel Bonasso’dan aktaran Sarlo B. (2005) Geçmiş Zaman. Charum P. & Ekinci D. (çev.) Metis: İstanbul

Türkiye ve Yunanistan arasında son yüzyıl içerisinde çeşitli göçler yaşandı. Mübadele ile başlayan göç süreci, iki ülke arasındaki siyasi çatışmalar sonucu ortaya çıkan toplumsal baskıyla birlikte süreklilik kazandı. Ulus-devletleşme ile birlikte yükselen milliyetçi havanın etkisi, Varlık vergisi, 6-7 Eylül olayları ve Kıbrıs olayları, Türkiye’de yaşayan Rumların Yunanistan’a göç kararı almalarına sebep oldu. Lozan anlaşması gereği Anadolu coğrafyasında kalabilen Rumların büyük çoğunluğu, bireysel kararlar alarak Anadolu’yu terk ettiler. En başından beri gitmeyen, zaman içerisinde toplum içinde eriyen, din değiştiren, isim değiştiren, yeni bir kimlikle yaşamlarına devam eden Rumlar ise o günler içinde de sessizliğini korumaya devam etti.

Kalanlar, gidemeyenler, farklı yollarla yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler. Yaşanan isim ve din değişikliğiyle birlikte edinilen yeni kimlik kendilerince bir gizlenme sürecinin de başlamasına neden oluyor. Homojen toplum yapısının benimsenmesi ve benimsetilmeye çalışılması kalan eski Ortodoks Rumların, yeni Sünni-Türklerin gizlilik hallerinin devam etmesine ortam hazırlıyor. Bu gizlilik hali, belleğin yıllar süren mücadelesine yenik düşüp aktarıma geçti. Çocuklar ve torunlar yaşananları, çekilen acıları, gizlenme ile geçen yılların acısını artık dile getirmeye başlıyorlar. Yeniden isim ve din değişikliğiyle sembolik öze dönüşler yaşayarak “hala burada” olduklarını gösterenler bile oluyor. Bu duruma ek olarak hikayesinin duyulmasını istemeyen, gizlilik halinin devam etmesini, bu durumu asla açıklayamayacaklarını söyleyenler de var. Ulus-devlet sisteminin beslendiği milliyetçi ideoloji sebebiyle belleğin bastırılma çabası, hatta belleğin yeniden inşa süreci irdelenmeli, üzerine çalışılmalı ve tartışmaya açılmalıdır.

Bellek çalışmalarının ve tarihin hangi düzlemlerde çatıştığına baktığımızda göreceğimiz çatışmalar, makro ve mikro anlatının özelliklerinde gizlidir. Tarih genele odaklanırken bellek çalışmaları kişiyi ve onun anlatısını önemser. Tarih onu yaşayanları yutar, eritir. Bu çalışmadaki amaç tarihin es geçtiği öznenin, göçü ve kalmayı, değişimi ve gizlenmeyi yaşayan kişilerin anlatısına başvurmak oldu. Erken Cumhuriyet döneminde, homojen toplum yapısının temelleri atılırken, gayrimüslimlerin Anadolu coğrafyasından gönderilmesi sürecini

yaşayan kişilerin anlatıları içinde, zorunlu göçe rağmen nasıl kaldıkları, nasıl değiştikleri, neden saklandıkları, sonradan nasıl anlattıkları, anlatımın nasıl sonuçlar doğurduğu bulgulanmaya çalışıldı. Araştırma Türkiye’de birkaç farklı şehirde yapılan alan çalışmasına dayanıyor.

Alanın öznelinin aktardığı her anlatının, tarihi daha iyi yorumlayabilmek için değerli olduğunu düşünüyorum. Bu anlatı alanı beni ve aile hikayemi de kapsıyor. Bu doğrultuda amacım, kendi hayatımın merkezi sorunları arasında olan “dönüştürülmek” durumuna dair bu kişilerin de anlatılarına başvurarak, hep aklımda olan “eksik bir şeyler var bu tarihte” düşüncesini daha farklı platformlara taşıyıp “birisi anlatmalıydı” düşüncesiyle aktarmaya çalışmaktır. Egemen olanın tarihindeki “yanlış” ve eksikliği yaşayanların anlatılarıyla sorguya ve tartışmaya açmaktır.

Çalışmanın kuramsal dayanakları birinci bölümün konusudur. İlk bölümün birinci başlığında kuramsal çerçeveye kısaca değinildi. Araştırmanın yönteminden bahsedildi. İkinci başlıkta tarih ve dönemin konjonktürüne dair tartışmalara, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine ve erken Cumhuriyet döneminin ulus-devletleşme siyasetine yer verildi. Birinci bölümün üçüncü ana başlığı olarak ise göç çalışmalarına, ulus-devletin kurulması esnasındaki göçe, Mübadele’ye ve konumuz özelindeki zorunlu göçe değinildi. Dördüncü ana başlık içinde bellek konusu işlendi. Bellek kavramına dair yürütülen çalışmalara, farklı yaklaşımlara dikkat çekilmeye çalışıldı. Belleğin kişisel olduğu kadar toplumsal yanının olduğunu da kabul ederek farklı yaklaşımlara yer verildi. Unutmanın ve hatırlamanın politik yönüne dair düşünceler geliştirildi.

Son olarak birinci bölümün beşinci ana başlığı asimilasyon ve kültürleşme ile ilgilidir. Asimilasyon ve kültürleşme kavramlarına dair yürütülen çalışmalara, aralarındaki farklara ve benzerliklere dikkat çekmeye çalışıldı. Zorunlu ve gönüllü asimilasyon kavramlarına, çalışma özelinde Türkleştirme/Müslümanlaştırma başlıklarına değinildi, anlatılardan örnekler sunuldu.

Tezin ikinci bölümünde araştırmanın yöntembilimsel dayanakları aktarıldı, verilerin elde edilmesinde yararlanılan araştırma tekniklerine yer verildi. Nitel bir çalışma olarak tasarlanan araştırmada alanın öznelinin tarihe dönüştüğü sözlü tarih yöntemi benimsendi. Bu bölümde benzer aile hikayesine sahip olmamdan kaynaklı kabul görmemden, alan karşılaşmalarında ve görüşmelerin seyirindeki farklılaşmalardan da bahsetmeye özen gösterdim.

Üçüncü bölüm alan analizi olarak tasarlandı. Analizi çoğunlukla İzmir ve Ankara'da görüştüğüm kişilerin hikayelerini yansıtmaya çalışarak yapılandırdım. Kendi aile hikayemi ise, hikayeyi bizlere aktaran büyük teyzem S.E. ile görüşerek, onun aktardıkları üzerinden yansıttım. Yunanistan'dan yükselen hikayelere de yer verdim. Anlatılardan yola çıkarak analiz tarihsel bir sıralama izledi. Mübadele dönemi 1922-1924 hatıralarına bakıldı. Bu dönemin alt başlığı olarak sürecin nasıl işlediğine, yaşananlara, gönderilme sürecine, dış göç sırasında yaşanan iç göçlere ve kaybolmalara değinildi. Anlatılar üzerinden yaşanan sürgüne, ailelerin parçalanmalarına, çocukların değişimlerine tanık olundu. Üçüncü bölümün ikinci alt başlığında başlayan kimlik sürecinden, saklanma pratiğinden ve bu pratiğin toplumsal olarak nasıl öğretildiğinden, devlet eliyle gerçekleşen baskının sonuçlarından, özellikle kalan ve dönüşüme uğrayan çocuklardan ve kadınlardan söz edildi. Egemenin tarihini eleştirirken yine egemenin kronolojisini kullanıyor olmak çelişki olarak görülse bile, çalışmanın seyri ve yaşananların bizzat egemenin eliyle ve desteğiyle olmasından dolayı bu şekilde ilerlemek durumundaydı. Üçüncü bölümün son alt başlığı ise değişen dünyada ve evrensel bakış açısında dile gelmeye başlayan, yaşananlarla yüzleşen çocuklara ve torunlara yer verildi. Alanın özneli de olan çocuklar ve torunların anlatıları üzerinden, hatırlamanın ve hatırlatmanın değeriyle, geçmişle hesaplaşma, sorgulama ve yeni tarih bilincinin oluşması konularına değinildi.

1922-1924 mübadele süreci ve Lozan anlaşması yabancı ve Türkçe literatürde farklı yanlarıyla ele alınıp çalışılan bir konu. Konuyla ilgili olarak yapılan akademik çalışmalar, yazılan kitaplar, çekilen belgeseller ve filmler bulunuyor. Karşılıklı zorunlu göç halinin olması, tarafları yaşananları kendince yorumlama

özeline çektiği açıkça görülüyor. Mübadele konusu, gidenlerle ve gelenlerle hala çekici bir konu olduğunu ifade etmeliyiz. Mübadele sürecine katılmayan, kalan ya da gidemeyenlerle ilgili olarak ise ilginin az olduğu, hakkında birkaç ufak yazı dışında, özel bir çalışmanın yapılmadığını da vurgulamak gerekiyor. Bu çalışma, aile hikayelerini merkezine alıp, gidemeyip dönüştürülenlerin sesini ilk kez duyurması açısından önem taşıyor. Yunanistan'da, Yorgo Andreadis'in (2012), Kostas Fotiadis'in (1996) ve ayrıca Küçük Asya Araştırmalar Merkezinin kalanlarla ilgili çalışmaları bulunuyor. Çoğu bölgesel olarak detaylandırılmış olan bu çalışmalarda, Anadolu coğrafyasında kalan, göçe katılmayan ve dönüştürülen insanların varlığından bahsediyor fakat akıbetleri konusunda kesin bir fikir vermiyor, sadece tahmin yürütebiliyor. Yapılan çalışmaların, konunun tarih sahnesinde yer almamasından mütevellit öncelikle bir var olma, tarih sahnesinde var etme çabası olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Bu çalışmanın alanda yürütülen çalışmalardan farkı mübadele sürecinin üzerinden yıllar geçmesine, süreçte gitmesi istenirken bir şekilde kalan ve asimilasyona ve zorla kültürleşmeye maruz bırakılanların aktardıklarına başvurularak yürütülmesi ve yaşananların aktarıldığı neslin günümüzdeki durumunun önemine eğilmesidir. Çalışmada bugünde yeniden kurulmuş bir geçmiş anlatısının peşine düşülmüş olması, sözlü tarih alanına katkıda bulunmayı hedeflemesi, bu çalışmanın bugüne kadar yürütülmüş çalışmalardan farklı bir noktaya yerleştirilmesine nedendir.

Sonuç bölümünde ise hem kendi aile hikayemi hem de görüşülen kişilerin deneyimlerini ve hikayelerini alıp, artık duyulmaları gerekliliğine olan inancımla ilerledim. Tarihte bırakılan boşluğu bir nebze olsun doldurabilmek, yanlış anlatıların önünde durabilmek, yapılacak yeni araştırmalara ve geçmiş, yaşananları merak edenlere kapı aralayabilmek için araştırmanın verileri bir bütün halinde özetlendi, yeni sorular eşliğinde kontrol edildi.

1. BÖLÜM

KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

1.1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem

Araştırma için öncelikle; “Rumlar, Azınlıklar, Tehcir, Kültür, Kimlik, Bellek, Zorla Kültürleme, Asimilasyon ve Müslümanlaştırma” kavramları çerçevesinde geniş bir literatür çalışması yapılmıştır. Bu tez çalışması kültürel çalışmalar, kültürel antropoloji ve bellek çalışmaları alanlarının kavramlarına başvurur.

Araştırmanın içerisinde başta kendi ailem olmak üzere, farklı şehirlerde hayatlarını sürdüren Müslümanlaştırılmış Rumlarla, gerek kişisel bağlantılarla, gerek sosyal medya aracılığıyla, ayrıca başka şehirlere de yayılabilecekleri varsayılabilir için, kartopu yöntemi yardımıyla irtibata geçilmiş, görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada, yazılı belgelere ek olarak, bireylerin belleğe dayalı anlatıları yardımıyla yazma ve sıradan insanları, gündelik yaşamları ve öznellikleri tarihin araştırma alanına dahil etme arzusuyla şekillenen ve ses kayıt teknolojilerinin gelişmesiyle de destek gören disiplinlerarası bir çalışma alanı ve araştırma yöntemi olan “Sözlü Tarih” yöntemi kullanılmıştır. Ailelerinin zaman içerisinde nasıl Müslüman-Türk kimliğini benimsedikleri, bu benimseme sürecinde iktidarın ve toplumun rolü, Miroslav Hroch’un söylediklerinin ışığından potansiyel bir “milli uyanış” durumunun olup olmadığı farklı kavramlar üzerinden tartışılmıştır.

1.2. Tarihsel Anlatıya Dair

Erken Cumhuriyet döneminde, özellikle Mübadele’nin öncesinde ve sonrasında yaşananlarla, zorunlu göç süreci sonunda kalanların ya da kalmak zorunda olanların hatırlamaları ya da unutmaya zorlanmalarıyla, gizli aile hikâyeleri üzerinde yükselen bu çalışmada öncelikle dönemi algılayabilmek için tarihin sayfalarına başvuruldu. Son zamanlarda daha yüksek sesle tartışılan

Müslümanlaştırma/Türkleştirme hareketleri, ulus-devletleşme süreci ve etnik azınlıkların karşı karşıya kaldığı asimilasyon ve kültürleşme hareketleri, bu çalışmada son yüzyıllık dönem içerisinde gerçekleşenlerin sistemli şekilde ele alınması için önemli görüldü.

1.2.1. I. Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı İmparatorluğu

I. Dünya Savaşı sonunda itilaf devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros ateşkes anlaşması imzalandı. Ege'de bulunan Limni adasının Mondros limanında demirli Agamemnon zırhlısında, Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nazırı Rauf Orbay tarafından imzalanan anlaşma sonunda Osmanlı İmparatorluğu fiilen sona ermiş oldu.

Savaş'ın başından itibaren iç sorunlarıyla da meşgul olan Osmanlı, çözüm olarak zorunlu göç yöntemini seçmiş, 1915 yılında Ermenilerin tehcir edilmesi kararı ile olası bir Rus-Ermeni iş birliğinin önüne geçmeye çalışmıştır. Alınan karar sonunda yaşanan felaketler günümüzde dahi tartışılmaya devam ediyor. Yükselen milliyetçi hareketin imparatorluk olan Osmanlı'yı etkilemesi, devletlerin yavaş yavaş bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve dolayısıyla yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğunu azınlıklar meselesinde daha dikkatli, daha sert bir tutum göstererek kararlar almasına sebep olduğu söylenebilir.

Farklı etnik kökenlerin bir arada yaşadığı Osmanlı İmparatorluğunda, dönem dönem bazı etnik azınlıkların daha fazla değer gördüğü, önemsendiği tarih çalışmalarında mevcuttur. Örneğin Akgönül'ün (2007, s. 42) aktarımına göre 1821 yılında Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğundan koparak bağımsızlığını ilan etmesiyle, çoğunluğunun İstanbul'da yaşadığı, Osmanlı tarafından değerli görülen Anadolu Rumları değer kaybetmiş, onların yerine "millet-i sadıka" yani "Sadık Millet" olarak Ermeniler değer kazanmıştır. 1839-1856 yılları arasında gerçekleşen Tanzimat reformları sonucunda ortaya çıkan Osmanlılık fikriyle, diğer bir tabirle batı tarzı vatandaşlık kavramı ile farklı etnik unsurları barındıran ulus yapısının temelleri atılmaya çalışılmıştır. Osmanlılık fikriyle birlikte başta

Rumlar ve Ermeniler olmak üzere etnik azınlıkların daha rahat yaşadığı bir dönem içine girildiği görülüyor.

Birinci Dünya Savaşının yaklaşmasıyla, 2 Ağustos 1914'te, 14-20 yaş arası tüm erkek Osmanlı vatandaşları için seferberlik ilan edildi. Zaten cemaat liderlerinin itirazlarına rağmen, 1909 senesinden beri tüm gayrimüslimler için zorunlu askerlik hizmeti getirilmişti (Gülsoy, 2000, s.128). Böylece Osmanlılık fikriyle Osmanlı ulusunu yaratma çabasının askeriye'de de yer bulduğu görülüyor. Akgönül (2007, s.43) tüm bu gelişmelere rağmen Rumların ve Ermenilerin devlete ihanet etmekle ya da ihanet etme potansiyeline sahip olmakla suçlandığını belirtmiştir. Aynı zamanda muhbirliğin, düşmana yardım şüphelerinin rutin hale geldiğini ve Fener Rum Patrikhanesi'nin ihanetin yuvası olarak görüldüğünü eklemektedir. Yunanistan'ın 1917 yılında aldığı kararla itilaf devletlerinden yana olması, Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşa katılması, İmparatorluk içerisinde değerini çok zaman önce kaybetmiş olan Rumların, artık tehlikeli gruplar olarak görülmesine de sebep olduğu belirgin şekilde görülüyor.

Mondros ateşkes antlaşması sonrası Osmanlı İmparatorluğu, antlaşmadaki maddeler gerekçe gösterilerek, itilaf devletlerince işgale uğramıştı. Samsun bölgesinde Türkler ve Rumlar arasında yaşanan bazı sıkıntıların giderilmesi için itilaf devletlerince Osmanlı İmparatorluğu'na ihtar verilmiş ve müfettiş gönderilmesi istenmişti. Bozdağ'ın (2009, s.119-120) ifadesiyle Sadrazam Damat Ferit Paşa karışıklığın giderilmesi görevi için Mustafa Kemal Paşa'yı uygun görmüş, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Paşa ile yetkilerini tartışmış, daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşülüp kendisine 9. Ordu Müfettişliği görevi verilmiş ve görev fermanı imzalatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 yılında bizzat kaleme aldığı *Nutuk* başlıklı kitabında imzalatılan fermanında 3. ve 4. kolordular ile; Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu illerinin kolordu komutanlarına doğrudan emir verebileceği yetki açıklamaları arasında yer almaktadır. Böylece 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa tüm doğu bölgesine emir verebilecek rütbeye ulaştığından söz etmektedir (Atatürk, 1927, s.26-27).

9. Ordu Müfettişi olan Mustafa Kemal Paşa'nın görevlerinden biri, karışıklık çıkmasına sebep olan Topal Osman'ın yakalanmasıydı. Topal Osman kurduğu grup ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın komutasında görev alacağını bildirmesi üzerine hareketlerinde serbest bırakıldı. Özhan Öztürk'ün (2001, s.577-579) kitabında belirttiği üzere, Giresun Reji Müdürü Nakiyüddün Efendi'nin 15 Ocak 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Balkan Savaşları'nda bir ayağını feda ettiğini ileri süren Topal Osman'ın kötülüklerini şu şekilde listelemiştir: I. Dünya Savaşı sırasında Ayvasıl köyü ihtiyar heyetinden elde ettiği sahte mazbatayla askerlikten atılmak, Yüzbaşı Niyazi Efendi ile birlikte ordudan aldığı buğdayları Panço adlı bir Rum ile birlikte 100 bin liralık sahte bir mazbata ile Giresun Nokta Kumandanlığı'na satarak halkı ve devleti dolandırmak, Rum ve Müslümanların arazilerini akrabaları arasında paylaşmak, Belediye Başkanı iken Müdafaa-i Hukuk Riyaseti'ni de ele geçirerek kendi menfaatlerini korumak için Milli Mücadele'ye katılmak, Koçgiri'den ganimet olarak 60 bin lira değerindeki küçük baş hayvanı çalarak Giresun'a getirmek, başkalarının kente kasaplık hayvan sokmasını da engelleyerek fahiş fiyattan haksız para kazanmak, kardeşiyle birlikte hükümetin kentte banka kurmasını engel olmaya çalışmak, 30 bin liraya mal olan bir kereste fabrikasını 1500 altına almak. Bunların yanı sıra Topal Osman, Giresun Belediye Reisi Dizdarzâde Eşref Bey'in yaşı gerekçesiyle makamını bırakmasının ardından yasal bir yetkisi olmadan ve kimseye bilgi vermeden kendisini belediye başkanı ilan etmiştir. Topal Osman'ın dikkat çekmesini sağlayan olay ise 8 Mayıs 1919 yılında Giresun iskelesinde bekleyen Yunan Kızılhaç gemisi Ioannina'yı Giresunlu Rumların sevinçle karşılaması ve Yunan uyruklu bir marangoz olan Karaoğlan Panayot'un Giresun'da bulunan Rum okuluna Yunanistan bayrağı çekmesinden sonra gelişmiştir. İnzibat subayı Sırrı Bey, bayrağı sözlü uyarıyla indirtmeyi başaramayınca Topal Osman çağırılmış, bayrağı indirmiş, marangozu öldürmüştür. Topal Osman illegal hareketleriyle çevresine korku salmış, etnik azınlıkların sindirilmesinde bizatihi kullanılmıştır. 1919-1923 yılları arasında Karadeniz Rumlarının (Pontus Rumları) korkulu rüyası haline gelmiş olan Topal Osman, 1923'te milletvekili Ali Şükrü Bey'in ölümünden sorumlu tutulmuştur. 1 Nisan 1923 yılında Papazın Bağı'nda yaralı

ele geçirilen Topal Osman, hastaneye götürülürken öldürülmüştür. Son yıllarda Topal Osman'ın katlettiği Pontus Rumlarıyla ilgili olarak tartışmalar artarak devam etmektedir.

Anadolu'da iç karışıklıklar sürerken, 10 Ağustos 1920 senesinde Osmanlı İmparatorluğu ve itilaf devletleri arasında, Paris'in 3 km. batısındaki Sevres banliyösünde Sevr Barış Antlaşması imzalanmıştır. Ankara hükümeti bu antlaşmayı sert bir dille eleştirmiş ve reddetmiştir. Sevr Antlaşması, halihazırda başlamış olan Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye aleyhine sonuçlanmasıyla imzalanan Lozan antlaşması ile geçersiz kılınmıştır.

1.2.2. 1920'lere Kadar Süren Rum Faaliyetleri / Milli Uyanışları

Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımı, diğer ülkeleri etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemişti. Zaten eski kudretini kaybeden Osmanlı için bu akım, dağılmanın ana sebebi haline gelmişti. "Küçük milletler"² teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardı. 1821 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi de Osmanlı'nın kan kaybettiğinin göstergesiydi. Oluşan bağımsızlık hareketi, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu coğrafyasında yaşayan tüm Rumları da etkilemişti. Aynı zamanda Osmanlı'nın Rumlara karşı tutumunda olumsuz manada değişikliklere sebebiyet vermişti. Diğer "küçük milletler" in kurduğu cemiyetler gibi, Yunanistan'ın bağımsızlığını ve hatta büyümesini isteyen cemiyetlerin varlığı da bilinmekteydi. Hroch (2011) *Avrupa'da Milli Uyanış* başlıklı kitabında "küçük milletler" in canlanış tarihinin bilimsel olarak yorumlanmasının yolunun öncelikle bu milletlerin tarihsel gelişmenin genel bağlamı içine yerleştirilmelerini, sadece gelişim düzeylerinin özel niteliklerini değil, bunun yanında bu milletleri yaratan sürecin kaynaklarını ve genel nedensel bağlantılarını saptamak için birbirleriyle karşılaştırılması gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu sebeple, özellikle I. Dünya Savaşı sonrası milli uyanışa rehberlik edebilecek faaliyetlerde bulunan cemiyetlerin ve faaliyetlerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

² "Küçük milletler" Miroslav Hroch'tan ödünç alınmıştır.

Resmi tarihte, Osmanlı İmparatorluğunun dağılma evresinde faaliyetlerine hız veren zararlı cemiyetlerden bahsedilir. Zararlı olduğu iddia edilen cemiyetler arasında Rumların kurduğu cemiyetler de vardır. Filiki Eteryaya (*Φιλική Εταιρεία*/Dostluk Cemiyeti) ya da resmi tarih okumalarında geçen adıyla *Etniki Eteryaya* bunlardan biridir. 1814 yılında kurulan, Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması adına çalışmalar yaptığı bilinen bir cemiyetti. Emmanouil Ksantos, Nikolaos Skoufas ve Athanasios Tsakalof isimli üç Yunan tarafından, bugün Ukrayna sınırları içerisinde yer alan Odessa'da kurulan cemiyet, faaliyetlerine kapsamlı şekilde devam edebilmek amacıyla 1820 yılında İstanbul'a taşınmıştır. Cemiyet'in liderliğine ise Çar I. Aleksandr'ın Rum asıllı yaveri Aleksandros İpsilantis getirilmiştir. Mora ve Girit ihtilallerinde etkin rol oynadığı iddia edilen *Filiki Eterna* cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğunun dağılma döneminde "Megali İdea" (Büyük Fikir) düşüncesini ortaya atıp, büyük Yunanistan'ı kurma çabasında olduklarını beyan etmiştir (Armaoğlu, 1995, s.169). Bugün bile tartışılabilen, Yunan milliyetçilerinin sözünü ettiği büyük Yunanistan fikrinin, Yunan toplumu için milli bilincin yaratılması durumunun ana kaynağını oluşturduğunu söylenebilir.

Etniki Eteryaya gibi Rumlar tarafından kurulan bir diğer cemiyet ise *Mavri Mira* (*Μαύρη Μοίρα*/Kara Kader) idi. Birinci Dünya savaşı sonunda, 1918 yılında İstanbul'da, Rum Patrikhanesi'nin koruyuculuğunda kurulan derneğin amacı "Megali İdea" fikrini gerçekleştirip, İnebolu'dan Muğla'ya kadar çizilen bir hat ile batı tarafta kalan, Trakya, İstanbul ve Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bağlanmasına zemin hazırlamaktı. Derneğin Fener Rum Patrikhanesi başta olmak üzere, Yunanistan'dan ve yabancı ülkelere yardım aldığı, Rum gençlerine silah eğitimi verdiği ve kiliseleri silah deposu olarak kullandığı iddia edilmiştir (Yıldırım, 2004, s.93). *Nutuk'ta*, Vesikalar bölümünde, 22.08.1919 tarihli, "gayet mahrem tutulacaktır" imzalı kaydı taşıyan genelgede *Mavri Mira* hakkında, yukarıda belirttiğim iddiaların yanı sıra cemiyetin Venizelos'tan talimat aldığı, Yunan Kızılhaç'ının da onlara bağlı olduğu, göçmenlere yardım etme perdesi altında çete teşkilatlanması yapıldığı belirtilmiştir (Atatürk, 1927, Vesika 1.) Dernek *Kurtuluş Savaşı* sonunda etkinliğini kaybetmiştir. *Mavri Mira*

cemiyetini, *Etniki Etery*a ile başlayan “Megali İdea” fikrinin yarattığı milli bilinçlenme durumunun, diğer örgütlenmelere önyak olma örneği olarak kabul etmek gerekir.

Bir diğer önemli Rum cemiyeti ise Pontus³ Rum cemiyetidir. Sinop’tan Batum’a uzanan sahil boyunca, başkenti Trabzon ya da Samsun olacak şekilde Pontus Rum devleti kurma amacı taşıyan cemiyet, 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji’nde kurulmuştur. 1908 yılında kurulan diğer ufak cemiyetlerle birleşerek genişlemiştir. 1909 yılında Atina’da ve İstanbul’da çıkardıkları *Pontus* isimli gazete ile çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. Üyeleriyle dağ kadroları oluşturan cemiyet, Topal Osman, Sakallı Nurettin Paşa ve İpsiz Recep Emice’nin liderliğinde kurulan gruplarla çatışmalara girmiş, çatışmalar sonucunda Genel Kurmay Başkanlığı’nın resmi rakamlarına göre 11.181 Rum öldürülmüştür. (1974, s.274) Lozan anlaşması gereği gerçekleşen mübadele ile Karadeniz bölgesinden gönderilen Rumlara birlikte bölgede Rumların kalmadığı resmi kayıtlara geçilmiştir.

Millet, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, iktisadi, bölgesel, siyasal, dilsel, kültürel, dinsel vb. gibi çeşitli türdeki ilişkilerin bileşiminden oluşan büyük bir toplumsal grup olarak tanımlanır. Hroch (2011, s.24) bir milletin üyeleri arasındaki ilişkinin görece sürekli olduğunu, genellikle bir hamleyle feshedilemeyeceğini ve her zaman açıkça tanımlanmış bir düzen oluşturduğunu savunur. İmparatorluk’ta son yıllarda ortaya çıkan “Osmanlıcılık” fikrine karşı milletleşme çabasına girilmesi, bir düzen oluşturma durumunun örneği olarak gösterilebilir.

İmparatorluğunun yıllar süren, Millet-i Hâkime (Müslümanlar) ve Millet-i Mahkûme (Gayrimüslümler) olarak toplumu ikiye ayıran tutumu, savaş sonrası oluşan milliyetçi havayla “küçük milletler”in (yani “Millet-i Mahkûme”lerin) milli

---

³Antik Yunanca’da "deniz" anlamına gelmesi ve Strabon’dan itibaren antik yazarlar tarafından Karadeniz’in güney kıyısında, Kızılırmak’ın doğu kısmında yer alan günümüz Kuzey Anadolu sahillerini belirtmek için kullanılan terimdir. Aynı şekilde bu topraklarda doğan ve yaşayan kişiler için Pontuslu anlamına gelen Pontikos terimi kullanılmıştır. Politik bir terim olmaktan ziyade coğrafik ve kültürel bir terimdir.

uyanmalarına ön hazırlık yapmıştır. Toplumun bu ayrımını alt-üst kimlik üzerinden de açıklamak mümkündür. Oran (2015, s.29)⁴ devlet ile azınlık bireyi arasındaki alt ve üst kimlik ilişkisinin önemine vurgu yapıp, bunun üç başlıkta ele alınabileceğini söyler. Eğer azınlık bireyi, sübjektif kimlik olarak üst kimliği benimserse, devletle hiçbir sorunu kalmaz ve buna “gönüllü asimilasyon” denir. Eğer azınlık bireyi kendi alt/objektif kimliğinde ısrar eder ve ülkenin üst kimliğini reddederse, bu çatışma durumudur, soykırım, ayrılma, vb. travmatik sonuçlar doğurur. Üçüncü durumda, eğer azınlık bireyi üst kimliği kabul edip, kendi kimliğinde de ısrarcı olursa, burada devletin tutumu devreye girecektir. Oran, ideal çözümün azınlığın alt kültürüne devlet tarafından saygı gösterilmesi ve yurttaşın üst kimliği benimsemesi olduğunu iddia eder. Bu görüş, kimlik sorununa hukuksal bakış açısını temsil eder. Ancak kimlik, çoğul bir karakter taşır ve hukuksal bir mekaniklik içinde anlaşılması mümkün olmayan bir toplumsal durumdur. Osmanlı İmparatorluğu’nda da devletle ilişkilerini “Osmanlılık” üzerinden kuran farklı milletlere mensup bireyler, kendi kimliklerini yaşamaya devam ediyor ve hem *emik* hem de *etik* bağlamda “farklı” ve “öteki” olarak tanımlanıyordu.

Her ne kadar Tanzimat ve Islahat fermanları ile azınlıklara geniş haklar tanınmış olsa bile, savaş sonrası yaşananlara bakıldığında, azınlık bireylerinin ya da “küçük milletler”in kendi alt kimliklerinde ısrarcı oldukları ve ortaya çıkan çatışma, ayrılma vb. durumlarla sonuçlandığı ortadadır. Ayrılma talebi olmasa bile, olaylara ve konjonktüre bağlı olarak bu gruplar farklı kimliklerini korumuş ve eskiden beri Müslümanlarca nasıl tanımlanıyorsa öylece farklı tanımlanmışlardır. Hroch (2011, s.30-31) “küçük milletler”in tanımını yaparken uzun süre egemen bir millete tabi kalınma durumuna ve bu nedenle tabi olma biçiminin iki taraf için de yapısal bir karakter oluşturmasına vurgu yapıyor. Aynı zamanda Hroch, ezilen milletleri “tarihsiz milletler” olarak, tarih boyunca bağımsız siyasi birim oluşturamayanlar ve Ortaçağlarda bağımsız siyasi hareketi kurup, modern devlet haline gelememiş olanlar olarak ikiye ayırıyor. Her iki durumda da egemen sınıflara ve egemen etnik/dinsel katmana göre

⁴ “Türkiye’de Azınlıklar” isimli kitabın 30. Sayfasında, belirtilen üç aşama, “Devlet ile Birey arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri” başlığı altında tablo şeklinde gösterilmiştir. (Tablo-2)

ikincil konumda kaldıklarını, hâkim kimlikle olan ilişkilerinin yapısal nitelik kazandığını belirtiyor. Bu durumda, Osmanlı'da yaşamlarını sürdüren, Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirası olan Rum cemaatlerinin, birgün tekrar eski devletlerine sahip olma düşüncesi doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaları, Hroch'un iddialarına uyan bir örneği teşkil ediyor.

Toplumsal hareketlerin geçmişleri vardır. O geçmiş içinde yoğrulan, nitelik kazanan durumlar, farklı sonuçlar doğurur. Bazısı kısa, geneli uzun dönemlere yayılan hareketler olumlu ya da olumsuz mutlaka bir sonuç verir. Milli uyanış hareketlerinin oluşumunda da gerekli bazı adımlar mevcuttur ve geniş çevreli bir geçmişleri vardır. Hroch (2011, s.50-51) milli hareketin gelişiminde üç temel dönemin varlığından bahseder: A evresi diye bahsettiği akademik ilgi dönemini, her milli canlanışın başlangıcında genellikle entelektüellerden oluşan bir grup tarafından, ezilen milletin dili, kültürü ve tarihinin incelenmesi konusuna tutkulu bir ilginin olduğu dönem olarak tanımlar. B evresini yurtseverlik ajitasyonu dönemi diye adlandıran Hroch, söz konusu entelektüellerin toplumsal etkiye sahip olmadıklarından, hatta kısmen toplumdan yalıtılmış olmalarından dolayı bir yararı olmayacağını düşündüklerini, yurtsever nitelikli bir ajitasyon faaliyetine yeltenmediklerini belirtir. Son evre olan C evresi, milli hareketin kitleleşmesi dönemidir. Bu nihai aşamaya gelindiğinde, bütün üyelerinde olmasa bile milli bilincin geniş kitlelerin meselesi haline gelmesi, milli hareketin ülkenin tümüne yayılan sağlam bir örgütsel yapıya sahip olması hedeflenir. Hroch'a göre "küçük milletler" in oluşumu açısından en önemli evre yurtsever ajitasyon evresidir (B evresi). Çünkü yürütülecek ajitasyon faaliyeti, bir millete üyeliğin yalın doğal bir gerçeklikten ya da belirli bir hükümdara boyun eğişten kaynaklanan siyasal bir sonuçtan öte bir şey olduğunu düşündürtmeyi hedefler. Yaptığı araştırmalarda B evresinden C evresine geçişin gerçekleşmediği durumlarla karşılaştığını belirten Hroch, bu sebeple de B evresinin rolünün can alıcı nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki kadim halklardan olan Rumlar, Hroch'un bahsettiği milli uyanış evrelerine örnek teşkil edebilecek hareketlerde bulunmuşlardır. Yukarıda bahsettiğim, resmi tarih içinde "zararlı cemiyetler"

başlığı altında ele alınan; . *Filiki Eteryay-Etniki Eteryay (Φιλική Εταιρεία/Dostluk Cemiyeti)*, *Mavri Mira (Μαύρη Μοίρα/Kara Kader)* ve Pontus Rum Cemiyeti, belirtilen üç evrenin ilk evresi olan akademik ilgi dönemi (A evresi) içinde Rum entelektüellerin çabasıyla dilleri ve kültürleri açısından çalışmalar yapmış, tarihlerine sahip çıkmışlardır. Çıkdıkları gazetelerle kendi toplumlarına inmeyi hedefleyen cemaatler, yurtsever ajitasyon (B evresi) evresinde kısmen başarılı olmuş, Patrikhane'nin desteği alınmış, ilk evrenin getiriyle ortaya atılan "Megali İdea" fikrinin kitleleşmesi için çalışmalar yapmışlardır. Milli hareketin kitleleşmesi evresine (C evresi) gelindiğinde ise kısmen başarılı olunmuş, kurulan çetelerle çatışmalara girilmiş fakat bu faaliyetler Rum cemaati açısından olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Kitleleşme döneminin, kitleleşmekte olan Türk Milli hareketiyle aynı döneme denk gelmesi de Rum tarafı için olumsuz sayılabilecek bir durumdur. Kurtuluş savaşı sonunda imzalanan Lozan Antlaşması'nda alınan mübadele kararı ile Ortodoks Rumların ülkeden gönderilmesiyle Rum milli hareketi nihai biçimde sonlanmış.

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış sürecine ve Rum azınlık grubunun milli hareketlerine kapsamlı şekilde yer verilmiştir. Bunun nedeni zorunlu göçlerle toplumun homojenleşmesinin ve dolayısıyla ulus-devletleşme sürecinin tarihsel arka planını açık şekilde görebilme çabasıdır. Lozan Antlaşması gereği zorunlu göçe tabi tutulan Rumların gitmesiyle ve anlaşma ile gelen azınlık yasalarıyla yaratılan homojen toplum yapısını incelemek faydalı olacaktır.

1.2.3. Homojen Toplum Politikası: Azınlıkların Zorunlu Göçü

Milliyetçilik akımının yükselişiyle birlikte 19. ve 20. yüzyıllarda "göç" sıklıkla başvurulan bir devlet politikası halini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde adımlarını gördüğümüz zorunlu göç politikasının, ulus-devletleşme sürecinde de yaşandığı apaçık ortadadır.

1. Dünya Savaşı'nda, doğu bölgelerinde oluşabilecek Rus-Ermeni ortaklığını bozabilmek hedefiyle yola çıkılıp, Ermeni halkının tehciri kararının alınması ve

gerçekleştirilmesi, Dünya otoritelerince 20. yüzyılın ilk en büyük göçü/ilk felaketi olarak adlandırıldığı gibi, Anadolu coğrafyası için kayda alınmış en büyük zorunlu göç hareketlerindedir. Bu politikayla Anadolu Ermenileri zorunu göçe tabi tutulmuş, Anadolu içerisindeki sayıları yok denilecek sayılara düşürülmüştür.

Kurtuluş Savaşı dönemlerine gelindiğinde ise bir diğer azınlık grubu olan Rumlar, İstanbul ve adalarda yaşayan Rumlar hariç, ikili devlet anlaşması gereği zorunlu göç ile Yunanistan'a gönderilmiştir. Böylece Ermeniler gibi Anadolu'nun kadim halklarından olan Rumların sayıları da yok denilecek seviyelere kadar inmiştir.

Zorunlu göçün bilerek isteyerek göç etmekten çok farklı olduğu ortadadır. Plansız, bilinmeyen yeni bir hayata doğru gönderilmek gidenler bakımından travmatik bir durumdur ve sadece gönderilmek değil, gönderildiği yerde yeni bir hayat kurmak da bu travma halinin sürekliliğine yol açar. Dolayısıyla gönderilenler gider gitmez refaha ve istikrarlı bir hayata kavuşmaz, hatta onlarca yıl geri dönmeyi isterler. Gönderilen nesilden ziyade sonraki nesiller buldukları ortamı toprakları bellemiştir. Geriye kalan, nesilden nesile aktarılan özlem ve hatıralar ise süreklilik içeren bir kimliksel tutunum aracı haline gelir.

Ulus-devletleşme mekanizmasında politika halini alan zorunlu göçün, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için ilk durumu yukarıda belirttiğim ikili anlaşma gereği Rumların gönderilmesidir. Büyük çoğunluğunun Sünni-Türk olmasının planlandığı devlet yapısı büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın "arî ırk"ın yönettiği, tek toplum olduğu bir toplum ve kültür yaratma çabasıyla ülke içindeki ve çevresindeki azınlık gruplarını yok etme isteği belki ulus-devletleşme çabasının zamanla canavarlaşmış bir örneği olarak gösterilebilir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de "Türk olmak", kurucu lider Mustafa Kemal Atatürk'ün birçok kez dile getirdiği, bugün kalıplaşmış sözleriyle vurgulanmıştır. Ulus-devletlerin homojen yapılı toplum yapısına sahip olma isteği, sahip oldukları azınlık gruplarını bir şekilde yok etmek planlarını doğurmuştur. Genelde zorunlu göç politikası uygulanarak

ulaşılmak istenen homojen yapı, arkasında yüzyıllarca geçmeyecek derin yaralar bırakmıştır.

Peki, azınlık ne demektir? Oran (2015, s.26) azınlık kavramını iki açıdan ele alınması gerektiğini vurgular. Sosyolojik açıdan bakıldığında, bir toplumda sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruplara azınlık denirken; hukuksal açıdan, çoğunluktan “etnik, dilsel ve dinsel” olarak farklı olan, sayıca azınlık olan, dominant (başat) olmayan, yurttaş olan, çünkü yurttaş değilse “yabancı” kapsamına girer, gruplara azınlık denir. Bu dört unsur azınlık olmanın nesnel koşullarıdır. Özne koşul ise azınlık bilincidir. Farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup, Oran’a göre azınlık oluşturmaz. Azınlık bilincine sahip olup, sayısal anlamda azınlık olmasının yanında çeşitli farklılıklara sahip olan azınlık grupları, ulus-devlet bilinciyle yaratılmak istenen homojen yapının önündeki engel olarak görülmüş ve ortadan kaldırılmaları için politikalar/yöntemler üretilmiştir. Bu noktada en sık karşılaştığımız politika ise zorunlu göç politikası olmuştur.

Resmi uygulamaya göre de Türkiye’de azınlık politikasının incelenmesi gereklidir. 1989 yılında yayınlanan *Ethnic groups in the Republic of Turkey* kitabında Peter Alford Andrews, Türkiye’de 42 etnik grubun varlığından söz etmektedir (1992, s.56). Fakat resmi uygulamalarda Türkiye’de azınlık gruplarının sadece gayrimüslimlerin hatta sadece tarihsel gayrimüslim grupların (Ermeniler, Rumlar ve Museviler) kastedildiği görülmektedir. Bunun sebebini tarihsel, siyasal ve ideolojik olarak üç ayrı başlıkta ele alabiliriz. Tarihsel açıdan baktığımızda Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal düzeni olan “Millet Sistemi” ile karşılaşıyoruz. Ortaylı (2009, s. 95-101), *19. Yüzyılda Heteredoks Dinî Gruplar ve Osmanlı İdaresi* başlıklı kitabında millet sisteminin temelinde din, hatta mezhep yatan bir sistem olduğunu, grupların dinsel ve mezhepsel farklılıklarına göre tanımlandığını söyler. Bu noktada bütün Müslümanların tek bir “İslam ümmeti” sayılarak birinci sınıf çoğunluk sayılırken, gayrimüslimlerin ise mezheplerine göre ayrı ayrı ele alınan, kısmen özgür bırakılan fakat aynı zamanda vergilendirilen tebaayı oluşturduğundan bahseder. Dolayısıyla

Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş devrinden bu yana azınlık kastedildiğinde işaret edilen gruplar gayrimüslimler olmuştur. Siyasal olarak bakıldığında, gayrimüslim azınlıkların Avrupa ülkelerince korunmasıyla İmparatorluğun iç işlerine dışarıdan müdahale yolunun açıldığı inancının doğması, azınlıkların “öteki” olarak anılmasına ortam hazırlamıştır. İdeolojik durumu göz önüne aldığımızda karşımıza çıkan şey ise Osmanlı'nın çöküşü sonrası yaşanan travmadır. Temelleri atılan Türkiye Cumhuriyeti, tüm Müslüman grupları Türk sayarken, gayrimüslimleri “öteki” olarak kabul etmiştir. Lozan Antlaşması'nda sadece klasik “millet sistemi” içinde tanınmış olan gayrimüslim yurttaşlar azınlık sayılmışlardır ve yalnızca onların hakları uluslar arası garanti altına konmuştur. Travma öyle kuvvetlidir ki, katılan uluslararası sözleşmelerde dahi Türkiye Cumhuriyeti çekincelerini belli edip, “Lozan'da verilen haklar dışında haklar tanınıyorsa kabul edilmeyeceğini” vurgular. Gelişen ve değişen Dünya içinde genişleyen ve dahası derinleşen azınlık hakları göz önündeyken, Türkiye Cumhuriyetinin ulus-devlet bilincinden yeşermiş, geçmişten gelen ve bir türlü sınırlamadığı sınırlayıcı tutumu, siyasal ve toplumsal manada Türkiye'nin baskı altında kalmasına sebep olduğu söylenebilir (Oran, s.46).

Bu bağlamda ulus-devletin tanımı, Türkiye Cumhuriyeti ile temel bağlantısı ve bu olgunun 1919-1923 yılları arasındaki mübadele süreçlerine etkisinin üzerinde durulmalıdır.

1.2.4. Ulus-Devletleşme Süreci

Bütün uluslar, kendince sancılı geçen dönemler sonunda doğmuş, üyelerince yüceliğine inanılmış, tarihe dayalı meşruiyet anlatısına ve mitlerine sahip olmuş *hayali*⁵ topluluklardır. Bu kurgusal toplumsallık içerisinde, milliyet, milliyetçilik, etnisite gibi kavramlar önemli yer tutar. Aynı zamanda bu tür kavramlar, makro ve mikro düzeylerde farklı disiplinlerce, farklı tanımlara sahip olabilirler fakat ulus kavramı her alanda kurgulanmış olma özelliğini korur.

⁵ Benedict Anderson'un “Hayali Cemaatler” kitabında Ulus-devletlerin tanımında kullanılmış, oradan ödünç alınmıştır.

Hayal etmek, hayale kapılmak gibi kavramlar, genelde gerçekleşmesi zor fakat gerçekleşmesinin/somut olmasının istendiği durumlar için kullanılır. Hayali toplumlar göz önüne alındığında ise öznesi olarak büyük rol oynarız. Mehmed'in (2015, s.10) deyişiyle "aslında ulusu tanımlarken kendimizi de içerisinde gördüğümüz, somut olmasını dilediğimiz bir durumu tanımlarız". Aynı zamanda hayali cemaat içerisinde, anlatıdan etkilenen, mevcudiyet kazanan hayali kimliklerin de somut olması istenir.

Milliyet, modern ulus devletin kategorik olarak ele aldığı merkezi kimliklerden biri ve en önemlisidir. Anderson'un (2014, s.26) belirttiği gibi "modern milliyetçilik kimliği inşa edilmeden önce dini kimlikler de bu şekilde kuruluyor ve kontrol aracı oluyordu". Ulus-devlet politikasının coğrafyamızda yükselişi, ilgilendiğimiz dönem olan yirminci yüzyılın başına denk gelmektedir. Ulus-devletleşme sürecinde kimlik politikalarının ve homojenleşmenin etnisite üzerinden ilerlemesinden ötürü, milliyetçilik ve ulus-devlet arasındaki bağın incelenmesi gerekmektedir.

Smith (1986, 1991) etnisitenin milliyetçiliğin yükseldiği nokta olduğunu iddia eder. Diğer taraftan Hobsbawn (1990), Anderson (1991), Kedourie (1994) gibi isimler de milliyetçiliğin yeni bir olgu olmadığını ve kaynağının önceden var olan kimlik ve geleneklerden olduğunu vurgularlar. Geçmişten günümüze varlığını sürdüren bir ideoloji olan milliyetçilik için Calhoun (1997), bu ideolojinin öneminin sadece kaos ve çatışma anlarında saklı olmadığını, aslında modern çağda kolektif kimliğe dair niteliği dolayısıyla politikanın yanı sıra kültürel ve kişisel kimliğin de bir parçası olduğu iddia eder.

Milliyetçi ideoloji arkaik dönemden kök almasına rağmen, günümüzde her alanda kristalize olmuş haliyle etki etmeyi sürdürür. Milliyetçilik ile ortaya çıkan duygularla, birey kendini ve dolayısıyla "öteki"ni tanımlama başlar. Ortak bir bilinç etrafında, aidiyetle bütünleşerek ulus-devlet olgusunun pekişmesine zemin hazırlar. Karakaş (2000, s.45) ulus-devletleşme sürecinde milliyet kavramının yarattığı zemin için "ulus-devlet şeklinde örgütlenen siyasi iktidarın en büyük dayanağı meşruiyet ilkesi olan ulus kavramının içeriğidir. Milliyetçilik

ulus-devleti inşa edecek yapıya zemin hazırlar. Milliyetçiliğin, ulus-devlete köken miti sağlaması karşılıklı ilişkideki belirleyiciliğini ortaya koyar” der. Bireysel anlamda bu durum Anderson (2014, s.19)’un sözünü ettiği “modern dünyada tıpkı kadının ya da erkeğin cinsiyete sahip olması gibi, herkes bir milliyete sahip olabilir, olmalıdır ve olacaktır” iddiasını güçlendirir. Diğer bir deyişle insanların tek ulusun, tek ırkın, tek dinin, tek cinsel yönelimin ve tek toplumsal cinsiyetin parçaları olmaları modern toplumun beklentisidir. Bu durum, homojen toplum yapısının temelini oluşturan bir varsayımdır.

Ulus-devletleşme süreci ve sonucu olarak görülebilecek homojen toplum yapısının kurulma dönemlerinde yaşanan göçler, etnik temelli değiş tokuşlar (mübadeleler), asimilasyon politikaları ve çatışmalar tarihin sayfalarında görünür durumdadır. Görünmez olan, gizli kalmış insan hikâyeleridir. Bu tez sözü edilen gizli hikâyeleri, homojen toplum yapısına geçiş sürecinde az bile olsa gidenleri, daha çok kalanları ve sistemin kalanlar üzerindeki baskısını konu etmeye çalıştı. Ulus-devletleşme sürecinde başat olan “tek bir milli kimlik yaratma politikası”, ulus-devletin pekiştirilme safhalarında devletin başvurduğu politika biçimi olmaya devam etti. Bu baskın politika, Osmanlı’nın son dönemlerinde başlasa bile, günümüzde dahi etkisini sürdürmektedir. Bu süre zarfında kalan, “öteki” olan kişilerin, toplum içerisinde erimesi, erimese bile kendini gizlemesi bir kaçış yolu olarak görülebilir. Soğuk savaş dönemi sonrası asimilasyon politikalarının söylemsel olarak değişime uğraması, yıllarca sessizliğini korumuş olanların ufaktan bile olsa mırıldanmalarına, zamanla güçlü şekilde bağırımlarına ortam hazırladı.

Ulus-devletleşme sürecinde ve sonrasında maruz kalınan homojen yapı, değişen dünya ile derinden sarsıntı yaşamaya başladı. Küçük sesler, söz oldu. Ağza atılan dikişler tutmadı. İnsan yıllarca kendine anlattığını, başkasına anlatmaya başladı. Sessizlik bozuldu. Sessizliğin bozulmasına, gizli kalmış hikâyelerin açığa çıkmasına, susmaya ve unutmaya zorlanmaya daha fazla dayanamamış hikâyelere kulak vermeden önce Türkiye Cumhuriyeti için ulus-devletleşmenin ve homojen toplum yapılanmasının ilk adımı olan “Mübadele” ve göç kavramının kendisini incelemek yerinde olacaktır.

1.2.5. Anadolu Rum Kimliği

Rumlar Anadolu coğrafyasının kadim halklarındanr. Yüzyıllar boyu Anadolu'da var olmuş olan Rumlar neredeyse tüm coğrafyaya yayılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de sayıca fazla olan, dağınık bir azınlık grubu olarak dikkat çekmektedir Akgönül (2007, s.41). Osmanlı'nın son dönemlerinde Anadolu Rum Ortodoks cemaatinin birbirlerinden kesin çizgilerle olmasa bile, 4 farklı kategoride ele alındığını belirtir; 1) Yunan davasına inanan, milliyetçi Rumlar. Genellikle Küçük Asya'nın batı ya da kuzey kıyılarında yaşamaktaydılar. 2) İktidara yakın Rum asilzadeleri ve Patrikhane. İstanbul'da yaşamaktaydılar. 3) Sakin bir yaşam talebi olan, Sade Rum köylüleri. Genelde Orta Anadolu köylerinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. 4) Türkçe konuşan, Ortodoks nüfusa ait, Karamanlides olarak bilinen Karaman Rumları. Karaman ve çevresinde yaşamaktaydılar.

Rum Ortodoks cemaati, genel olarak Anadolu Rumları olarak anılmalarına rağmen, bölgesel farklılıklar mevcuttur. Anadolu Rumlarını; İstanbul Rumları, Küçük Asya (Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar) Rumları, Pontus (Karadeniz) Rumları ve Karaman Rumları olarak 4 ayrı bölgeye ayırabiliriz. Küçük Asya Rumları içerisinde de Bitinya (Doğu Marmara) Rumları, Trakya Rumları ve İzmir Rumlarının hem kültür hem de tarih açısından ayrı yerlerinin olduğunu belirtmekte fayda vardır. İstanbul ise hem Patrikhane, hem İmparatorluk geçmişı hem de mübadele'den muaf tutulmasından dolayı ayrı bir kategori olarak düşünülebilir.

Pontus (Karadeniz) Rumlarının Rumca'dan farklı olarak Pontiaka (Ποντιακά) denilen, arkaik Yunancaya yakınlığı bilinen bir dil kullandıkları saptanmıştır. Karaman Rumlarının ise Yunan alfabesiyle Türkçe yazı yazdıkları, bu dilin ise "Karamanlıca" olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bazı şehirlerde Rumca bilmeyen, sadece "kilise Yunancası" denilen bir dile sahip olup, ibadetini Yunanca yapan Rum cemaatlerin olduğundan da bahsedilmektedir. Küçük Asya Rumlarının genelinin ise günümüz Yunancasına yakın bir dil kullandıklarını, benzer kültüre sahip olduklarını belirtmek gerekir (Cin, 2007, s.30).

Bölgesel farklılıklar olmasına rağmen Anadolu Rumlarının ortak noktası kilisedir. Anadolu Rum kimliğinin Ortodoksluk üzerine inşa edildiği görülmektedir. Lozan anlaşmasının ek maddesinde yazdığı üzere mübadele'ye tabi olanlar "Ortodoks" Rumlardır. Bölgesel, dolayısıyla kültürel farklılıkları olan Rumların Ortodoks ortaklığından karar içinde faydalanılmaya çalışılmıştır. Alınan karar sonrası gerçekleşen "Mübadele" ise Anadolu Rumlarının kilise dışındaki bir diğer ortaklığı olarak tarih sayfalarında kendine yer bulmuştur.

1.3. Göç

1.3.1. Göçün Tanımı

Bazı araştırmacılara göre toplumlar için göç, o toplumun yaşaması için zorunludur. Ortaylı (2006, s.19) bir makalesinde;

Göç olgusu durduğu, stabilite kazandığı zaman da toplumlar aslında ölmeye başlıyorlar. Bu çok açık bir şey. O bir ölümün ifadesi oluyor. (...) Şu bir gerçektir ki, insanların toplum olarak başlıca eylemi göçtür. Ezelden beri göç ediliyor ve ebediyen göç edilecektir. Bir yerde göç sona ermişse, o toplum eriyor (...) Göçsüz bir coğrafya sayfasında tarihin son sayfaları yazılıyor demektir.

Tarih boyunca yaşanan göç hareketleri, bu sözü doğrular niteliktedir. İnsanlık tarihiyle eşdeğer tarihe sahip olan göç olgusu, insana ve elbette toplumlara dair bilgi edinmeyi kolaylaştıracak bir hazinedir. Fakat göç hareketlerinin yarattığı araştırma alanları, analiz yöntemleri ve ortaya çıkan sorunların incelenmesi I. ve II. Dünya savaşlarından sonra önem kazanmış ve gelişme göstermiştir. Yirminci yüzyılın sonundan itibaren de göçün küreselleşmesi ile beraber insan hareketliliği tartışılır ve araştırılır hale gelmiştir. Uluslararası Göç Hukuku'nda (2009) göç "uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri" şeklinde tanımlamaktadır. Göçler türleri ve çeşitlilikleri bakımından farklılık gösterdiği gibi göç çalışmalarında da farklı teoriler ve yaklaşımlar bulunmaktadır.

Göçmenlerin bir yerden başka bir yere yerleşmeleri durumu, klasik göç teorilerinin varsayımıdır. *Göçler Çağı (2008)* çalışmasında Miller ve Castles'ın da belirttiği gibi göç toplumsal varoluşun her boyutuna değen ve kendi dinamiklerini geliştiren bir süreçtir. Bu sebepler dolayısıyla göç çalışmaları farklı disiplinleri içinde barındırmalıdır. Bu noktadan itibaren günümüz göç çalışmalarında kullanılan üç farklı yaklaşım şu şekildedir: “ekonomik teori, tarihsel-yapısalcı yaklaşım, göç sistemleri teorisi” (Miller ve Castles, 2008). Genel olarak göçün ekonomik nedenlerle gerçekleştiğini savunan teori, itme-çekme teorileri olarak da bilinen, temel kavramları “insan sermayesi” olan ekonomik teoridir (Miller ve Castles, 2008, s.31). Günümüz ve gelecek göç hareketlerinin temelinde ekonominin olmadığını göremediği için eleştirilen bir teoridir. Tarihsel-yapısalcı yaklaşımda ise merkezine sermayeyi koyarak kitlesel emek gücüne odaklanır. Fakat neo-klasik yaklaşım da, tarihsel-yapısalcı bakış açısı da göçlerin karmaşa ve dinamiğini açıklamak için yeterli değildir. Üçüncü yaklaşım olarak göç sistemleri teorisi, göçe farklı disiplinlerden (inter-disipliner) bakar ve göçlerin makro ve mikro durumların karşılıklı etkileşiminin sonucu olarak incelenmesi gerektiğini belirtir. Günümüzde göç hareketleri tek seferlik ve tek yönlü bir hareket olmaktan çıkmıştır. Değişen göç biçimi için yeni, teorik ve kavramsal bir çerçeve oluşturulmaktadır. Bu teori için Ulus-aşırı göç (*transnational migration*) terimi kullanılmaktadır. Küresel boyut kazanan ekonomiyle birlikte, ulus-aşırı ailelerin fazlalaşması, bilişim ve iletişim ile taşınma teknolojisinin gelişmesiyle birlikte ulus-aşırı göç hareketleri ortaya çıkmıştır. “Ulus-aşırı göçmenler geçici veya kalıcı olarak yurtdışında yaşayıp, geldikleri ve göç ettikleri ülkeleriyle çeşitli temaslar geliştirmekte veya devam ettirmektedirler” (akt. Mehmed, 2015, s. 25). Bu sebepler göz önüne alındığında yeni dönem göçmenleri hem göç ettikleri hem de geldikleri ülkelerde varlıklarını sürdürüyorlar. Aslında bu tanım yeni göç hareketlerinin yanında, Türk-Yunan mübadelesi gibi bazı eski göç hareketlerini de kapsamaktadır.

Göç olgusuna farklı yaklaşımların olması, bu olgunun farklı sebeplerle farklı türlere bölünmesinden ortaya çıkıyor. Petersen (1958, s.258) göç kategorilerini ekonomik ve sınıfsal farklılıkları göz önüne alarak oluşturuyor: doğal çevrenin

yarattığı ilksel (*primitive*) göçler; serbest (*free*) göçler ve kitlesel (*mass*) göçlerden bahsediyor. Ayrıca kitlesel göçlerin, teknolojik gelişmeler ile paralellik gösterdiğini savunuyor.

Petersen'in kategorilerinde zorunlu (*forced*) ve yönlendirilen (*impelled*) göçler, serbest ve kitlesel göçlerden önce yer alıyor. Petersen'e göre, zorunlu göçte seçim göçmenin dışındayken, yönlendirici göçte zorunluluk olmasına rağmen karar kişilere bırakılmaktadır. Bu farklılık, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında gerçekleştirilen Türk-Yunan mübadelesini, öncesini ve sonrasını değerlendirebilmemiz için önemli bir noktaya parmak basıyor. Bu konu bir sonraki başlığın konusudur.

1.3.2. Lozan Anlaşması Gereği: “Mübadele” / “Ανταλλαγή”

Zorunlu göç, ulus-devletler bağlamında düşünüldüğünde, insanların devlet baskısı ile yerlerinden gönderilmeleridir. Ayrıca herhangi bir devlet zorlaması olmadan doğal afetlerden ya da savaşlardan kaçan insanların göçü de bu başlık altında yer almalıdır. Devletlerin insanlara göçü zorunlu kılması doğrudan ya da dolaylı yoldan gerçekleşebilir. Yakın zamanda gönüllü-zorunlu göç tanımlarının ortaya çıkmasıyla, Peterson'un da daha önce belirttiğim yaklaşımla zorunlu göçler kişiye bırakılmış kararlar olarak görülebilir. Fakat zorunlu göçleri bu şekilde tanımlamak, bazı zorlu durumları algılamamızı sınırlandırabilir. Zorunlu göç olarak nitelendirilebilecek Türk-Yunan mübadelesinde kalanların olması, Mübadele'yi insanların tercihine bırakılmış bir göç hareketi olarak gösterebilir. Bu durumda, mübadeleyi yaşayanların çocuklarıyla, torunlarıyla konuşulması, onlara aktarılan aile hikâyelerinin dinlenmesi ve onların değerlendirilmelerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Nitekim bu araştırma özelinde bu durum dikkate alındı; göçü, onu deneyimleyenlerin çocuklarından-torunlarından dinlemek hedeflendi.

Daha önce de belirtildiği gibi göç tarihsel anlamda sıklıkla karşılaştığımız bir durumdur. Nedenlerinde ve türlerinde farklılıklar vardır. Zorunlu göç, diğer göçlerden farklı izler taşır. Genel tanımda, devlet baskısı, doğal afetler, kıtlık ve

savaş gibi sebeplerle insanlar bir yerden başka yere göç ederler. Bu çalışmada önemli yer tutan Türk-Yunan mübadelesi doğal afet, kimyasal/nükleer tehlike veya kıtlık sebebiyle gerçekleşmemiştir. Fakat kendi koşulları göz önüne alınarak zorunlu göç başlığı altında değerlendirilmektedir; çünkü 1922'de savaşın bir sonucu olarak başlayan ve 1923-1924 yıllarında Lozan Antlaşması'na dayanarak devletlerin zoru ve iradesiyle yürürlüğe konan Türk-Yunan mübadelesi, Kurtuluş Savaşı sonunda iki devletin karşılıklı anlaşmasıyla, ulus-devlet mantığı içinde yaratılmaya çabalanan unsurları tamamlamak adına, devlet baskısıyla gerçekleştirilmiştir. Polian'a (2004, s.3) göre zorunlu göç "devletin, kendi vatandaşı olan ya da olmayan çok sayıda insanı zorlayıcı yöntemler kullanarak göçe zorlaması anlamına gelir". Çizilen bu çerçeveye Türk-Yunan mübadelesi için açıklayıcıdır.

Mübadele, konuyu bilenlerin aklına "göç" kavramını getirir. Anadolu coğrafyası yüzyıllarca göç alıp-veren bir coğrafya olmasına rağmen, mübadele dendiğinde akla ilk gelen Türk-Yunan hükümetleri arasında imzalanan resmi göç anlaşmasıdır. 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan hükümetleri arasında Lozan Antlaşması'na ek olmak üzere VI nolu "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"⁶ imzalanmıştır. 19 maddeden oluşan bu anlaşma, birçok kaynakta farklı rakamlar verilse bile sonuç itibariyle toplamda yaklaşık olarak iki milyon insanın yer değiştirmesine sebep olmuştur.

İki ülke arasında değişime tabi tutulan insanların sayısı yukarıda belirtildiği gibi çelişkilidir. Rum göçmenler, 1928 Yunanistan nüfus sayımına göre hesaplanmıştır. Yapılan sayımda Yunanistan sınırları içerisinde doğmamış, yaşları 7'nin üzerinde 1.224.849 kişi olduğu tespit edilmiştir. Yunanistan sınırları içerisinde doğmayan kişilerden 1.104.216'sı Türkiye'den gelmişti: Anadolu'dan 624.954 kişi, Doğu Trakya'dan 256.635 kişi, Pontos'tan (Karadeniz'den) 182.169 kişi ve İstanbul'dan ise 38.458 kişinin geldiği tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'den kaçanların bir bölümünün öldüğü, bir bölümünün ABD, Batı Avrupa ülkeleri, Avustralya gibi üçüncü ülkelere göç ettiği göz önüne alındığında,

⁶ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945), C I, TTK Yayını, Ankara, 1989

toplam sayının en az 1.250.000 olduğu düşünölmektedir. Türk tarafında da rakamlar çelişkilidir. Bir rakama göre, toplam mübadil sayısı 456.720⁷'dir. İskân Tarihçe'sine (1932, İstanbul, Hamid Matbaası) göre bu sayı 499.239'u buluyor. Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin 1924 yılı bütçesinde ise Ağustos ayı içerisinde 458.000 mübadile iaşe verildiği belirtiliyor. Yıldırım'ın (2006) "*Diplomasi ve Göç*" kitabında bildirdiğine göre, Peladis'in "Yunanistan Mültecileri 1913-1930" kitabında, Türk mübadillerin kökenleri belirtiliyor ve göç eden insan sayısı 388.146 olarak belirtiliyor. Yazar bu sayıya, daha net bir sayı elde etmek amacıyla önceden Batı Trakya ve adalardan kaçan 130.000 mülteciyi de ekleyerek Müslüman mübadil sayısını 518.146'ya çıkarıyor.

Doğduğu ve büyüdüğu toprakları kimse bırakıp gitmek istemez. İki taraf için de göçleri zorunlu hale getiren sebepler olduğu aşikârdır. Nayır (1999, s.105) "*Balkanlar ve Türklük*" isimli kitabında Yunanistan'dan Türkiye'ye göçün birincil sebebi olarak "eşkiyadan, düşmandan yılmış halkın özgürce yaşamak isteği" olduğunu belirtir. Düşmanlığı, en önemli sebep sayar. Ayrıca Nayır, gelen mübadillerin Anadolu köylülerinden medeni seviyeleri bakımından daha üstün olduğunu belirtip, Mübadele'yi Anadolu'yu kalkındıracak, hareketlendirecek bir olgu olarak yansıtır. Göç eden için oldukça travmatik sonuçlar doğuracak olan yolculuk, başkaları tarafından, daha yönetsel bakış açısıyla, güzellemeler yapılarak anlatılır. Unutulan mübadildir. Gelen, hiçbir zaman tam gelmez. Hep bir şeyler bırakır geride. Dışarıdan yapılan güzellemelere inanmak, onları savunmak, bir zaman sonra yapılması zorunlu olan şeyler olarak durur karşılarında.

Köken olarak Arapça bir ad olan ve "bedel" kökünden gelen "mübadele" sözcüğü, "değiş-tokuş, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi" anlamını taşır. "Mübadil" sözcüğü ise "mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş; bir şeye bedel tutulmuş" anlamındadır. Bu ifade oldukça önemli bir noktaya parmak basıyor. Mübadiller bir şeye değil, birçok şeye bedel tutulmuş insanlardır. İkili anlaşmalar gereği yurtlarından edilmiş, koparılmış insanlardır. Bedeli

⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü Yıllığı 1929-1930, Ankara 1990

ödeyenlerdir. Mübadele'ye ve mübadillerin yaşadıklarına, hayatlarına bakarken üzerinde durulması gereken önemli şeylerden biri mübadil olma durumunun ne olduğudur. Bir sonraki bölümde göçmenlik durumu, gitmenin ve kalmanın çerçevesi göz önüne alınarak yol almaya çalışıldı.

1.3.3. Mübadil: Biraz Giden, Biraz Kalan

Bir yerden bir yere göçmüş olmanın yalnızca bir sınırı geçme ile ilgili olmadığını belirtmek gerekir. Göçmenlik sadece ekonomi, siyaset ve ideoloji gibi temel kavramlar ile iç içe değildir. Bunlarla beraber göçmenlik durumunda ciddi şekilde etkili ve belirleyici olan duygulardan da söz edilmesi gerekmektedir.

Göç olgusunda kişinin “oralı” ya da “buralı” olması, “yurtsuz” veya “vatansız” kalması gibi durumları ait veya bağlı olma kavramları ile bağdaştırarak ele alıp öznel yorumlar yapılabilirken, tüm duruma nesnel bir bakış açısıyla da yaklaşılabilir. Nitekim göç olgusunun sosyo-politik boyutları da mevcuttur. Göçerlik Chambers (2014, s.17) için geride bırakılan yer ile kavgaya girme biçimidir ve aslında “göçerlik ne kalkış ne de varış noktasıdır, sabit ya da belli olduğu bir hareketi içerir”. Chambers (2014, s.17) göçerlik duygusu “sürekli değişime maruz kalan dilde, tarihlerde ve kimliklerde ikamet etmeyi gerektirir”. Yazara göre “eve dönüş” mümkün değildir çünkü bahsi edilen şey bir seyahat değildir. Sadece seyahat nihai bir dönüşü, potansiyel bir eve dönüşü ima eder. Peki bahsi edilen “ev” neresidir? İnsan nereyi kendine “ev” diyerek sahiplenir? Depeli'nin (2009, s.40) belirttiği gibi “insan her zaman coğrafya üzerinde bir ‘yer’dedir ve ‘eve dönüş’ olmasa da, yurt ile ulus ilişkisi sabitini, göçebelik deneyiminden ödünç alarak, ‘yurt tutmak’ yoluyla aşmanın önünde engel yoktur”. Bu doğrultuda göçmen içinde bulunduğu koşullara “uyum sağlayabilen/sağlamak zorunda kalan” kişi özelliğini taşıyor. Bu araştırma örneğindeki göçmenlerin geride bıraktıkları yurt ile ilişkilerinin devam ettiğini, kopmadığını söyleyebiliriz. Arkada bırakılan yurt dışında, akrabaların, hatta birinci derece akrabaların olması da “yurt” ya da “ev” tanımını akrabalar özelinde tekrardan şekillendirmemiz gerektiğini gösteriyor. Diğer bir deyişle kan

bağı da, göçmen ile geride bırakılan yer arasında kuvvetli bir bağ olarak yerini koruyor. Hatta bu durum, göçülen yeri “terk edilen” olmaktan ziyade “emanet edilen/bırakılan” yer olarak hafızalarda yer etmesini sağlıyor çünkü orada “onlardan” birilerinin olduğunun bilinmesi, “terk edilen” yerlerin o kişilerce korunabileceği hissiyatı derinleştiriyor. Hem coğrafya’nın birbirine yakınlığı, hem de “onlardan” birilerinin hala “karşı tarafta” olması durumu, terk edilen memleketi “öteki” yapmasına engel oluyor. Bu durumda kesin dönüş olmasa bile kısa süreli “misafirlik” sık sık mümkün oluyor. Arkada kalanı olan göçen için bu durum “kendi evine misafir olmak”. Farklı bir alanda karşılaştığım G.T’nin sözleri bu durumu özetler gibidir: *“Biz buralı (Yunanistan) değiliz. Benim toprağım orası. Misafir gibi geliyoruz kendi evimize”*.⁸

Kendini bir yere ait hissetmemek, ne ile mümkün olur? “Oralı” ya da “buralı” olma durumunun ne özelliği vardır? Her olayın, olayı yaşayan ve yaşamayan kişilerce farklı yorumları yapılabilir. Göçerlik meselesinde de bu durum sabittir. Göçer, kendini ait hissetmez gittiği yerde, ardında çok şey bırakır. Giderken hep eksiktir. Bıraktıkları arasında aile bireyleri olanlar da vardır. Varlığını ailesi üzerinden tanımlayanlar, eksik kalırlar. Bu durumda gidenler kadar, kalanlar da değişir. Kalanlar da kaldıkları yerde yeni bir uyum süreci başlatır. Mübadillerin şarkılarına, türkülerine hasretle yansır Vatan/Πατρίδα kelimeleri. Uzakta hep birileri vardır. Birbirini bir daha hiç görmemiş aileler ya da yıllar sonra birbirine kavuşmuş aileler. Bu sefer kendilerini yeniden tanımlama süreçleri başlar. Aidiyetlik meselesi sorgulanır. “Karşı taraf” a “misafir” olmalar sıklaşır. Bırakılan yer, yukarıda belirttiğim gibi aslında “emanet”tir. Bu emanet Vatan/Πατρίδα bile olabilir. Karşılıklı değiş tokuşun yaşanması sebebiyle göç etmenin ne olduğunu bilenler, ardında bıraktıklarını ziyaret eden mübadilleri “evinize hoş geldiniz” diye karşılar. Bu bağlamda Rum mübadilleri için bıraktıkları yerler, hep orada duran, birilerinin göz kulak olduğu mekânlardır ve politika gereği bırakılmıştır. Bu sebeple düzenli olarak bıraktıkları “ata topraklarını” ziyaret ederler. Mübadele ile Yunanistan’a gittiklerinde karşılaştıkları muamele, konuştukları

⁸ G.T ile 2013 yılında Selanik’te tanıştım. Uzak akrabalık durumumuz var. Kendisi 1924 yılında Pontos’tan göç ettirilen, bir kısmı göç edemeyip kalan ailenin ferdi olduğu için geri dönme halini bu şekilde ifade etmiştir.

dilin de Yunanca'dan farklı olması sebebiyle dışlanmaları, dededen toruna anlatılagelmiştir. Bu nedenle toplumsal belleğin önemli bir parçasıdır. Bu durum da kendilerini oraya ait hissetmelerinde engel teşkil etmiştir. Kalan için ise süreç ulus-devletleşme mekanizması dolayısıyla daha çetrefilli olup, gizlenme ile devam etmiş, varlıklarını dönemin istenilen sistemine uyumlamaları ile tanımlamışlardır. Bu bağlamda giden de, kalan da eksilmiş, değişime uğramıştır. Bu değişimi daha anlaşılır kılabilmek için kimlik kavramı tartışılmalıdır.

Bütün kimliklerin kurgu olduğunun kabulüyle birlikte, bu kavramın tanımlanması oldukça zordur. Kimlik tek bir merkezden beslenmez, tek kökeni ya da bakış açısı yoktur. Kimlik, göç ve göçerlik gibi yol ve durumlar aracılığıyla sürekli değişebiliyor. Gidenler için kurgulanan bir kimlik olduğu gibi kalanlar için de yeni bir kimlik kurgulanıyor. Zorunlu göçe tabi tutulup gitmesi istenilen kişilerin bir şekilde kalması, sisteme uyum sürecinin zorunlu olarak başlaması anlamına geldi. Bu sistem içinde kurgulanmış yeni kimlikler, kalanlara verildi. Nesilden nesile aktarılacak bir dönem, kurgulanmış kimlikler üzerinden başlatılmış oldu. Dininden, diline, kültürüne, insanların varlıklarını tanımlayabildikleri kavramlar değiştirilmek zorunda kaldı. Buna rağmen insanlar kendilerine verilen kurgusal kimliklerin ayırdına vardılar, çünkü edinilen kimliği başka bir kimlikle değiştirebilmek sanılabileceği kadar kolay değildir. Chambers (2014, s. 43-44) bu konuda söylediği; "Daha önceki bilgi, dil ve kimlik anlayışımızı ve bize özgü mirasımızı silip atamayız, üzerini karalayamayız. Miras olarak devraldığımız şeyler –kültür, tarih, dil, gelenek, kimlik duygusu- imha edilemez ama parçalanır, yeniden yazılır ve yeni bir yöne sokulur. Kimliklerimizin unsurları ve ilişkileri, ne yeni ve daha eleştirel bir uyumlu bütünde yeniden bir araya getirilebilir ne de terk edilip reddedilebilir" sözü, bu durumu doğrular niteliktedir. İnsan hatırlayabilirse, sahip olduklarını kolayca kaybetmek istemez.

Değişen sadece özne değildir, siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların da değişime uğramasıyla insan unutmak zorunda bırakıldığı şeyleri tekrar hatırlayabilir ve geri dönüş yaşar. Bu geri dönüş fiziken gerçekleşmez, bu sadece zamanda bir geri dönüş yoludur. Geçmişin bugüne taşınmasında en

büyük yardımcı olan belleğin bu konuda önemli yeri vardır. Bellek, mübadillerin ardında bıraktıklarını bulmalarında, kalanların ise içine düştükleri dipsiz hatıra kuyularında yol göstericidir. Bu bakımdan çalışma için önem arz eden bellek kavramını irdelemek gerekecektir.

1.4. Bellek

1.4.1. Bellek Kavramı

Bellek son yıllarda türleri, yaklaşımları, tartışmaya açılan konuları itibariyle oldukça ilgi çekici bir konudur. 20. yüzyıldan itibaren psikoloji dışındaki alanlara da değmeye başlayan bellek, süreç içinde değdiği alanlarla birlikte evrildi. Bugün tarih, felsefe, edebiyat ve psikanaliz gibi alanlardaki yeri yadırganamayacak durumdadır. Savaşların bıraktığı izler, yaşanan asimilasyon politikalarının, etnik temizliklerin ve soykırımların olması, bastırılmış duyguların yeni iletişim teknolojileri döneminde kendine yer bulabilmesi, yaşanmış travmatik olayların üstünü örtmek yerine gün yüzüne çıkarma isteği bellek çalışmalarının fazlalaşmasına sebep olarak gösterilebilir. Connerton (2012, s.11) *Modernite Nasıl unutturur?* isimli çalışmasında “belleğin popüler olmasının belki de en temel açıklaması, modernitenin unutkanlık gibi bir sorununun olmasıdır” diyerek, başka alanlara değip değışen bellek kavramının aktarıma ve aktarılamama korkusunu dile getirmiştir. Bunların dışında, tarihin sorgulanabilir bir alan olarak görülmesi, bellek çalışmalarında hareketlenmeye, genel anlamdaki tarih anlatılarında ise kırılmalara neden olmuştur. Jelin (akt. Sarlo, 2012 s.53) bellek ve tarih arasındaki ilişki hakkında “Bellek, saptırmaları, kaydırmaları ve yadsımlarıyla araştırmacılara yanıtız sorular ve bilmeceleer bıraksa da tarih için temel bir kaynaktır” diyor.

Belleğin birçok alan içinde farklı tanımlarıyla karşılaşılmaktadır. Ricoeur'un (2012, s.24) Parva Naturalia'dan aktardığı belirleme şudur: “Hafızanın konusu geçmiştir”. Bu doğrultuda bakıldığında, bellek için geçmişı günümüze taşımak, yeniden kurmak ve geçmişin bellekte kalanlar üzerinden yorumlanması

diyebiliriz. Öğrenilmiş ya da yaşanmış konuları, bunların geçmişle ilgisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü olarak da tanımlanan belleğin, anı, anımsama, imge, hafıza, unutma, bastırma ve geri çağırma gibi birçok kavram ile tek çatı altında yer bulabilmesi onun insan aracılığıyla varolabilmesinden kaynaklanmaktadır. Anılar döneminde yaşadığımızı gönderme yapan Sarlo (2012, s.19) unutmak korkusunu şöyle dile getiriyor; “belleği yitirme korkusu ya da tehdidi hatırlanması gereken bir şeyin gerçekten akıllardan silinmesinden çok, özellikle şiddet, savaş ya da diktatörlükler yaşanan ülkelerde, ‘kültürel konuların’ politikayla karışmasından kaynaklanıyor”.

Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan mübadele ve göç(e)meyenler üzerine olan bu çalışmada, tarihte bilinçli olarak noksan bırakılmış bazı noktaları bellek yardımı ile tamamlama ve ortaya çıkan tabloyu anlamaya çalışma hedeflendi. Çünkü Sontag’ın da dediği gibi, “anlamak hatırlamaktan daha önemlidir, her ne kadar anlamak için mutlaka hatırlamak gerekse de” (Akt. Sarlo, 2012 s.19). Bu durumda belleği de anlamak adına nasıl yaklaşımların olduğu incelenmelidir. Bir sonraki kısımda bellek hakkında ne tür yaklaşımların olduğu konusunda söz edildi.

1.4.2. Bellek Kavramına Farklı Yaklaşımlar

Bellek kavramının tanımından, diğer alanlara etkisinden bahsettikten sonra kavrama yönelik, bu çalışmayı anlamayı kolaylaştıracak yaklaşımları alt bölümlere ayırma yoluna başvuruldu. Yaklaşımların birbirinden etkilendiklerini ve sadeleştirilmiş halde olmadıklarını tekrar ifade etmek gerekir.

1.4.2.1. Bireysel Bellek ve Toplumsal Bellek

Bellek kavramını toplumsallık temelinden okuyan ilk çalışmalar Fransız sosyolog Maurice Halbwachs’a aittir. Kendi geliştirdiği “kolektif hafıza” kavramıyla da tanınan Halbwachs, belleği farklı yorumlayıp, belleğin toplumsal koşullara bağlı olarak görülmesi gereken bir kavram olduğunu savunmaktadır.

Halbwachs “her kolektif bellek, zaman ve mekân içerisinde sınırlanmış, grup desteği gerektirir”, diyor (1992, s.52). Bu sebeple bellek ile tarih aynı şey değildir. Bellek onu taşıyanların yaşam süreleri ile sınırlıdır. Halbwachs, daha önceleri üzerine düşülen noktalardan farklı olarak bellek konusunda bireye dokunuyor, bireysel bir belleğin olmadığını, belleğin bütün formlarının sosyal bağlantılı olduğunu söylüyor. Özetle, bireysel hafızanın bile toplumsal nitelikte olduğunu, belleğin grupların deneyimleri ve onların alışverişleri kadar var olduğunu savunuyor. Belleğin mutlak yalnızlık içerisinde oluşamayacağını savunan Halbwachs, sosyal bağlantılı olmasından ötürü grup içerisinde hatırladığımızı ifade ediyor. Bireysel olan yalnızca bireyin algısıdır, hikâyeler ise hep bir grup yaşantısına, diğer insanlara ihtiyaç duyar. Connerton (1999, s.60) ne kadar kişisel olursa olsun, her hatırlamanın, başka kimselerin de sahip olduğu düşünceler grubuyla ilişki içinde olduğunu, kişiler, mekânlar, tarihler, dil biçimleri gibi şeylerle, yani bir parçası olduğumuz veya edildiğimiz toplumun maddi ve manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleştiğini söyleyerek Halbwachs’ın söylemine destek verir. Halbwachs’ın bellek teorisi “hatırlayan grupların ölümüyle sınırlıdır. Nesillere aktarılan bilgi ise artık tarih olmuştur” (Göka, 2004, s.178). Buna ek olarak Halbwachs tarih ile bellek arasındaki ayrımı canlı bellek ve yazılı bellek üzerinden yapar. Kolektif belleğin bu iki biçiminden ilkinde “geçmişin silinmesi”, ikincisindeyse “geçmişe maruz kalınması söz konusudur” (Bilgin, 2013, s.15).

Hafızanın bu çalışma özelinde de dikkat çekici olan en önemli görevi, bireyin aidiyet hissine, bir grubun parçası olma hissine yani kısacası kimlik arayışına yardımcı olmasıdır. Kimlik bilinci, bellek temelinde yükselir. Bilgin’in (2013, s.16) ifadesiyle de “dünyanın hemen her ülkesinde ve kimlik siyaseti güden tüm topluluklarda kolektif bellek inşasının örneklerini bulmak mümkündür”. Diğer taraftan “resmi bellek” ve “canlı bellek” birbirlerine arka çıkarlar. “Resmi bellek” belirlediği bir geçmişti yönetip, etkisi altında tutmaya çabalarırken, “canlı bellek” yaşadığı o geçmişle mücadele eder. Bu birbirine destek verme ve besleme durumu Halbwachs’ın gruba yaptığı atfı sağlamaştırıyor. Her iki bellek türü de “grubun özsaygısının restorasyonu veya yükseltilmesi yönünde çalışarak

kolektif kimliğe malzeme sağlar” (Bilgin, 2013, s.19). Bir bakıma resmî bellekle canlı bellek birbiriyle mücadele içindedir de. Bu bakımdan resmi belleğin canlı bellek ile örtüşmesi yanında çatışması da olağandır çünkü “bireysel hafıza ile kolektif hafıza arasındaki bağ içseldir, bu iki hafıza biçimi iç içe geçmiştir” (Ricoeur, 2012, s.437). Bu iç içe geçmişlik, anlaşmazlıkların su yüzüne çıkmasıyla birlikte bir karşı mücadeleye, çatışma durumuna ortam hazırlamaktadır. Örneğin “Mübadele dönemi” öncesi ve sonrasında bahsedilirken, insanların belleği başka şeyler anlatır. Bu durum yaşanan tüm travmatik ve anlaşma sağlanmamış/sağlanamamış toplumsal olaylarda geçerliliğini korur. Yeni dönem anlatılarında bunca zaman gizlenmesi istenilen hikâyeler gizli kalmıyor, aktarılıyor. Bu bağlamda ortaya çıkan çatışmalar ile ulus-devlet’in bir noktada dayatmış olduğu resmi tarih ile toplumların belleği arasında uçurum gittikçe büyüyor. Nitekim gruplar verili bir hafızaya değil, aksine metinler, resimler, ritüeller, anıtlar gibi çeşitli simgesel araçlar yardımıyla kendilerine bir hafıza yaratmaktadırlar. Grupların “biz” kimliğinin, geçmişteki ve geleneklerdeki ortak referanslar aracılığıyla oluştuğu, bu kimliğin soylara, kökenlere değil, öğrenme ve özdeşleşme gibi pratik aidiyetlere yaslandığı aşikârdır (Sancar, 2014, s.44). Resmî tarihçilik, resmi belleğin bekçisidir.

Halbwachs’ın çalışmaları, 20. yüzyılın sonuna doğru, toplumsal anlamda esen değişim rüzgârlarıyla önem kazanmıştır. Toplumsal değişimlerle birlikte, o zamana kadar bastırılmış kolektif duygular, düşünceler ve bellekler gün yüzüne çıkmıştır. Bu süreç bellek araştırmalarına da farklı kapılar açma fırsatını sunmuştur. Tarih ve bellek, yeniden gözden geçirilmek ve değerlendirilmek için izleyen bölümde masaya yatırılmıştır.

1.4.2.2. Tarih ve Bellek

Fransız tarihçi Pierre Nora, ulus, tarih ve bellek konularını daha önce hiç ele alınmadığı biçimde ele almış, çalışmalarında tartışmıştır. Bellek alanının öncülerinden olan Nora’nın mekân ile belleği bağdaştırması, yeni çalışma alanlarının ortaya çıkışının ilanı niteliğindedir.

Tarih, bir temel disiplin olarak, farklı içeriklere inhisar eden ve birbirinden farklı odaklara yönelen bir araştırma etkinliğidir. Dolayısıyla bu alanda yürütülen çalışmalar farklı noktalardan ele alınabilir. 1920'li yıllarda Strasbourg Üniversitesi ekseninde Marc Bloch ve Lucien Febvre'in öncülüğünde ortaya çıkan Annales Okulu, ekonomik ve sosyal sorunlara odaklı bir tarih anlayışını hayata geçirmeye çalışarak, tarih alanındaki çalışmaların değişeceğinin ve yeni özellikler kazanacağına sinyallerini vermiştir. Gündelik hayatın üzerine yoğunlaşan okul, makro anlatının içerisindeki "mikro-tarihin öne çıkışına işaret eder ve bu yeni tarih anlayışı içinde, sosyal temsiller ve sözlü tarih çalışmaları önem kazanır. Tarih, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji ile yakın ilişkilere girer" (Bilgin, 2013, s.27). Bu doğrultuda diğer disiplinlerle ortak çalışmalara başlayan tarihin sosyal bilimler içerisinde yeni bir yer kazanmaya başladığı söylenebilir.

Tarih ve bellek arasında net bir ayırım yapmak zordur. İki çalışma alanı da birbirine bağlı ve bağımlıdır. Tarihin bittiği yerde bellek, belleğin bittiği yerde tarih gibi bir durumdan söz edemeyiz. Aralarındaki en belirgin farkın, tarihin genel çerçeveye, bütüne, belleğin ise parçalara ilgi göstermesi olduğu söylenebilir. "Tarih bir araştırma ve soruşturma olarak tanımlanırsa canlı bellek de bir yaşantı olarak konumlanabilir" (Bilgin, 2013, s.29). Bu perspektifte tarihin anlatısı araştırma ve soruşturma yoluyla, belleğin anlatısının ise yaşantı yoluyla inşa edildiği söylenebilir.

Kolektif belleği ve tarihi geçmişi inceleme mekanizmaları olarak ele aldığımızda, öne çıkarmaya çalıştıkları noktalara göre her iki mekanizma da farklı iki yaklaşımı öne sürüyor. Tarihin tek, belleğin ise her gruba veya kişiye göre farklılıklar gösteriyor olması, Ricour ve Nora gibi tarihçilerin bellek ve tarih arasındaki ilişkiyi tartışmaya açık ve riskli olarak tanımlamalarına sebep oluyor. Connerton (1999, s.25)'un "tarihi kurma işi, toplumsal belleğe bağımlı değildir" ifadesi, kendi yaptığı temel ayırımı simgeliyor. Aynı zamanda tarihçinin kanıt ve delil özelliği taşıyan belgelerle ilgilenmesi bellek çalışmalarının eleştirilerinin hedefi oluyor. Genel olarak bakıldığında tarih resmi belgeler ile yol alırken, kişilerin tarihi deneyimlerken söyledikleri ya da nesilden nesile anlatılır olan deneyimleri aktarmaları kişisel anlatı bağlamında değerlendiriliyor.

Connerton'un (1999, s.27) da belirttiği gibi genelde "anlatılanları olduğu gibi kabul etmek tarihinin tarih pratiği ile uyuzmaz". Bu ifadeyi Nora'nın tarih ve bellek konusundaki en populer ifadesiyle incelemek dogru olacaktır: "bellek b6ler, tarih birleştirir". Tarih genel çerçeveyi, b6y6k anlatıyı, makro olanı temsil ederken, bellek çalışmaları makronun içindeki, çoğu zaman muhalif, alternatif nitelik taşıyan mikronun temsilidir. Bu durum tam tersine de d6nebilir. Diğer bir deyişle, kolektif bellek toplumsal gruplarda birleştirici bir etki yapabilir. Tarih ise bazı toplumsallıkları yok sayar, unutkanlıkla g6s6z bırakır, ayrımcı tutum takınıp b6l6nmeye ortam hazırlar. Bu sebeple bellek çalışmaları duyulmayan ya da duyulması istenmeyen hik6yelerle veya g6r6lmeyen imgelerle ilgilenir, denebilir. Yeniden bir tarih okuması, farkı bir bakış açısıyla değerlendirilme adına y6r6t6len eleştirel tarih çalışmaları ve s6zl6 tarih gibi alanlar, konuşulmayı konuşur hale getirerek tarih disiplinindeki değişimin habercisi olmaktadır.

Tarih anlatısının genel erevesi, b6y6kl6ėu ve geçmişin ağırlığına karşı insanların kendi hik6yelerini, belleklerini amaları, tarih ve bellek arasında olan uçurumu derinleştiriyor. Nora "s6rekli olarak hafızadan s6z etmemizin bir tek nedeni olabilir: Artık hafıza yok" (2006, s.17) s6z6yle ulusal hafızanın⁹ unutmaya evresine girdiğini haber verir. Bu yaklaşım bellek çalışmalarının fazlalaşması ile tarihin artık, eskisi kadar resmi ulusal tarihe g6nderme yapmadan çalışmasını talep etmektedir. Ulusal hafıza ya da bu çalışma 6zeline resmi tarih, artık tek gerçek olarak karşımızda durmamaktadır, 6nk6 değişen y6zyıl ve k6reselleşme politikalarının etkileri ile bellekler yenilenmiştir; bu durum ulusların tarihlerini sorguya ve tartışmaya açmıştır.

Bellek, yaşananları gruplar aracılığıyla ortaya çıkardığı için hayatın 6z6d6r, fakat tarih hep sorunlu ve eksiktir. Bellek şimdiki zamanla geçmişi arasında bireyin en kuvvetli bağıdır. Bellek çeşitlilikten beslenir, tarih tekleştirir. Nora'nın "hafıza hatırayı kutsallaştırır, tarih ise hatırayı kapı dışarı eder. Onu bayağılaştırır", s6z6 tarihin mikro d6zeni g6rmemesine, g6rse bile

⁹ Nora bellek kavramını hafıza olarak ele almıştır, bu araştırmada akademik genel kabul gereği, bellek kavramı kullanılsa bile yer yer Nora'nın kavramsallaştırılmasına başvurulmuştur.

görmemezlikten gelmesine bir eleştiridir. Önemsenmeyen belleğin tarihe kıyasla tek olmaması, grup olmasından ötürü birden fazla belleğin oluşu, belleği tarihin teklifine karşı durmasına ortam hazırlar. Tarihi anlatının içinde kaybolmuş, unutulmuş, kendine yer edinememiş gruplar, kendi belleklerine tutunarak yeni bir tarih yaratırlar. Nora (2006, s.22-24) “hafıza ihtiyacı bir tarih ihtiyacına dönüştü” diyor ve tarihin kutsallığının ulusun kutsallığından geldiğini söyleyerek “hafıza ulus sayesinde kutsallığa tutunabilmiştir”i dile getiriyor. Ricoeur da tarihin ulus ile yakından ilgili olduğunu söylüyor ve ekliyor; “bir yandan yıllardan, aylardan, günlerden ve ezberlenmiş olgulardan oluşan kitabi tarih, düşünce akımları ve deneyimleri canlanır... diğer tarafta ise kişisel ve kolektif hafıza giderek bizim olan tarihsel geçmişle zenginleşir” (Ricoeur, 2012, s.439). Bu noktada ulus ve birey belleği arasında yeşermeye başlayan paralellik dikkat çekici konuma geliyor. Değişen dünya ile hem ulusların hem de bireylerin hikâyeleri değişiyor, zenginleşiyor. Zaman içerisinde ulusların hafızaları ile kişilerin hafızaları ortaklıklar ve devamlılıklar göstermeye başlamaktadır. Fakat Nora bellekte devamlılığın olmasından ziyade kopukluğun olması gerekliliğini “şüphesiz geçmişe ait duygunun olabilmesi için, şimdiki zaman ile geçmiş zaman arasında bir çatlağın olması, ‘önce’ ve ‘sonra’nın ortaya çıkması gerekmektedir” (2006, s.18) sözüyle ifade etmiştir.

Tarihi, geçmişin aynası diye düşünürüz. Oysa tarih dilediği konuları istediği şekilde evirme, hatırlanmalarını dilediği şekilde resmi belge ve yazılarla destekleme gücünü elinde barındırır. Tarihin göz önüne getirip unutturmadığı ya da gözden uzakta tutup unutturduğu konuların seçimi bilinçlidir. Bu durum için Ernest Renan (1882) “bilinçli unutturma” kavramını kullanıyor ve bu durumu suç, utanç, yenilgi, kötü ideolojiler ve liderlerin unutturulma isteği ile bağdaştırıyor. Aynı zamanda ulusal kimliğe zarar verebileceği düşünülen her durum ve olayın da tarih tarafından unutturulmasının söz konusu olabileceği söylenebilir ki nitekim hem cumhuriyet öncesi dönemde hem de sonraki dönemlerde bulunduğumuz coğrafya üzerinde birçok örneğine rastlamak mümkündür. Tarihin yok etme gücü, var etme gücü kadar kuvvetlidir. Bahsi edilmeyen, tarihte kendine yer bulamayan kişi ve konular, tarihin doğasına

bağlı olarak unutulurlar. Tarih onu yaşayanlara dair anlatısını geç kurar, üstelik yaşanan ve yaşayanları temsil etmek yerine kendi söylemini güçlendiren anlatılar ile devam eder. Diğer bir deyişle tarih kendi içinde diğer gerçekliği görmez ve yansıtmaz. Bu durum belirli anlatıların yüceltilmesi/unutturulmaması için ön koşuldur. “Ulusal anlatı, bastırılmış bellekleri içinde barındırır” (Bilgin, 2013, s.34) ve tarih yüceltmek istediği anlatıyı, tek gerçek oymuş gibi, “diğer” gerçeklikleri yok sayarak yapar.

Geçmişe dair pozitif ya da negatif herhangi bir bilgi doğrudan toplumu, grubun oluşumunu, oluşmuş olanın iletişimini etkilemektedir. Dolayısıyla bu noktada geçmişin bugünde araçsallaşmasından ve bu durumun kimi zaman görülüp kimi zaman yok sayılmasından bahsedilebilir. Sistemik bir hatırlatma ya da sistemik bir unutturma halinden bahsediyoruz ve bu durum kuvvetli bir sistem yönetimi gerektirmektedir. Bir sonraki başlık altında bellek kavramının egemenler ve ideoloji ile bağının olup olamayacağına dair fikirlere yer verilmiştir.

1.4.2.3. Unutmak ve Hatırlamak

Bellek yaşanmışlıkların sonucudur. Unutmak ve hatırlamak üzerinden kurulan bellek seçici davranır. Hatırlanma değeri olan şeyin ne olduğunu düşündüğümüzde ise bastırılmışların ve unutulmaların travma niteliği taşıdığını görebiliriz. Belleğin geçmişi olduğu gibi muhafaza etme gibi bir özsel işlevinin bulunmadığı, belleğin seçiciliğinin bir eksiklikten çok kişinin ve grubunun ihtiyaçlarına hizmet eden bir özellik olduğunu, ‘doğru’ olmak gibi bir misyon taşımadığı söylenebilir. Nora’ya (2006, s.10) göre “hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunana bir koz bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgu”dur. Kullanılma durumundan söz ettiğimizde ise belleğin ideolojik boyutunun olup olmadığı tartışmaları ile karşılaşmamız mümkündür. Grubun çıkar ve düşünceleri üzerinden hatırlayan kişi grubun unutmak istediklerini unutturur. Connerton (1999, s.38) “bir yaşamın anlatısı birbiriyle bağlantılı anlatılar dizisinin bir parçasıdır, söz konusu anlatı,

kişilerin kimliklerini edindikleri grupların öyküsü içinde gömülüdür” der. Belleği sürekli bir gelişim haliyle değerlendiren Assmann’ın yaklaşımıyla belleğin unutmaya ve anımsama tartışmasına çekilebileceğini belirtmekte fayda vardır. Assmann’a (2001, s.19) göre “bellek her türlü kullanımlara ve oyunlara karşı çok duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir”. Neyin hatırlanması gerektiğine, ne zaman hatırlanması gerektiğine sosyal gruplar karar verir. Bu noktada unutmak da en az hatırlamak kadar ideolojiktir. Bu doğrultuda Sarlo (2012), Ricoeur (2012) gibi isimler belleği en az tarih kadar ideolojik bulurlar. Bellek ideolojik olsa bile “tarih biliminin durumunda olduğu gibi, öznellikten ayrı bir kamusal alanda gerçekleşen bir denetime tabi tutulamazlar” (Sarlo, 2012, s.61). Bireyin ve bireyin ait olduğu grupların denetiminden başka denetimi yoktur belleğin.

Bazı şeyler daha fazla hatırlanır, daha fazla dile getirilir ve deneyimleyenlerin belleklerinde olduğu kadar konuyla ilgili bilgi edinmek isteyenlerin belleklerinde de daha fazla kalıcı olur. Diğer bir açıdan bakarsak, bazı konuların unutturulması, bazılarının ise bilinçli ve sistemli şekilde unutturulması ideolojik özellik taşımaktadır. Ricoeur (2012, s.100) “dünyanın şu ya da bu bölgesindeki aşırı hafıza, yani hafıza suistimali, başka bir yerinde de yetersiz hafıza yani unutmaya yoluyla suistimal. Öyleyse manipüle edilen hafızanın kırılma olmasının nedeni kimlik sorunu içinde aranmalıdır” diyor. Bellek konusunda kimlik alt başlığının fazlaca yer alması, iç içe girmişlik, ayrıca belleğin beslendiği noktanın sosyal gruplar olması hatırlama ve unutmaya kavramlarıyla ideolojiyi fazlasıyla yakınlılaştırıyor. Assman bazı toplumların daha fazla, bazılarının ise daha az hatırladığını söylüyor, kategorik olarak da bu toplumlara “sıcak” ve “soğuk” nitelendirmesinde bulunuyor. “Sıcak” toplumlar değişime taraf duruşlarıyla unutmaya daha yatkınken, “soğuk” olarak nitelendirdiği toplumlar değişime karşı direniş gösterme özelliğine sahipler. Unutmak istemek ya da hatırlamak istemek, insanın kendisini geçmişle nasıl ilişkilendirdiğinde gizlidir. Bu çalışma özelindeki kişi hikâyelerinde olduğu gibi, yaşananları hatırlamak kişiye zarar veriyorsa unutmayı ya da “mış gibi” yapmayı tercih edebiliyor insanlar. Ayrıca geçmişte yaşanmış ve bir grubun diğer bir gruba yaşattıkları üzerinden

oluşan hafıza ortak hafıza değildir, tek olay ve iki farklı hafıza söz konusudur. Böylece “özellikle travma yaşayan grup, acılarının tanımlanmasını ve tamirini talep ederek resmi veya canlı belleğinin kabulünü ister. Ama bu kabul diğer taraf için, kolektif suçluluk ve utanma içerir” (Bilgin, 2013, s.19). Bir grubun kimlik mücadelesi veya kendilerince hak talebi, diğer grubun kimliği için tehdit oluşturabiliyor. Birinin ‘kurban’, bir diğerinin ‘suçlu’ görüldüğü bu durumda çatışma, psiko-sosyal manada çözümsüz bir hal alıyor. Günümüzde iktidarların bellek ve kimlik ilişkillemelerine baktığımızda iktidarlar için bazen unutmamanın, bazen de hatırlamanın güçlü etkisi olduğunu görüyoruz. İktidarların çıkarları doğrultusunda tarihi, belleği ve kimliği birer silah olarak kullandıkları aşikârdır. Hatırlamak da unutmak da politiktir. Fakat hatırlamak, unutmalara/unutturmalara karşı bir direniş, kuvvetli bir silahtır.

Silahın, iyinin elindeyken farklı, kötünün elindeyken farklı işlev gördüğü, farklı sonuçlar doğurup doğurmadığı sorgulanmalıdır. Sistemik bir baskı ile kendilerince unutulması gerekeni unutturan iktidarların, toplumsal yaptırımlarla unutmayı sindiren ya da “mış gibi” gibi yapan grupların olduğu dönemler olmuştur. Kalanların susmasının, unutulmasının ya da “mış gibi” yapmasının sebepleri, bu çalışma özelinde dikkate alınmıştır. Sustukları, unuttukları ya da mış gibi yaptıkları dönem içerisinde sistemik olarak homojen topluma entegrasyonlarına devam edilmiştir. Az bile olsa hatırlayıp direnmeyi seçenler de olmuştur. Unutan çoğunluğun iktidarın talebi doğrultusunda entegrasyonu hızlanmıştır. Kalanlar sustukça ya da unuttukça, iktidarlar kalanlara hatırlamasını istediği başka hikâyeler yazmıştır. Bu noktada 1919-1925 yılları arasında göç etmeyen/edemeyen, kalan Rumların asimile edilmesi ya da kültürleşmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Bir sonraki başlık asimilasyon ve kültürleşme arasındaki farkları ele aldığı gibi, kalan Rumların topluma entegrasyonunda öne çıkan yöntemi soruşturmamıza da yardımcı olmak adına kaleme alınmıştır.

1.5. Asimilasyon ve Kültürleşme

1.5.1. Asimilasyon ve Kültürleşme Kavramları

Asimilasyon terimi için çok farklı tanımlarla karşılaşılmamaktadır. Ansiklopedik tanımının önceden farklı olan kültürlerin, grupların veya kişilerin kültürel özelliklerinin homojen bir bütünlük içerisinde birleşmesi¹⁰ olduğu söylenebilir. Benzeme, içine alma veya özümseme kelimeleriyle de karşılanabilir. Canlı bir organizmanın çeşitli dış maddeleri sindirerek kendi vücut hücrelerine çevirmesi sürecine de benzetilmektedir¹¹. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası üzerinde yapılan çalışmaların hız kazandığı bu terim hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Park ve Burgess (1921, s.735)'in analizlerinde asimilasyon, şahısların ve grupların, diğerlerinin anılarını, duygu ve düşüncelerini, tavırlarını edindikleri, onlarla yaygın bir kültürel hayatta birleşerek tecrübelerini ve tarihlerini paylaştıkları bir nüfuz etme, yayılma ve nihayet benzeşme sürecidir. Onlara göre, birleşen topluluklar birbirlerini tamamlayıcı farklılıklar temeline dayanmaktadırlar. Asimilasyon kavramı diğer bazı yazarlar tarafından ise özellikle sosyal antropolojideki “*acculturation*”-“kültürleşme” kavramıyla yakın anlamda kullanılmaktadır. Freedman'a göre bu manasıyla asimilasyon, azınlığın, büyük topluluğu yapılandıran sosyal ilişkiler sistemi içinde bütünleşmesi, kültürleşme ise azınlığın kültürel karakteristiklerinin çoğunluğa bir cevap olarak değişmesi, ona uyarlanmasıdır (1955, s.240).

Diğer taraftan kültürleşme; iki veya daha fazla kültürün etkileşim sonucu değerler, inançlar ve davranışlardaki muhtemel değişme durumu olarak tanımlanabilir. Özellikle kültürel antropoloji ve sosyal psikoloji alanlarında kullanılan bir terim olduğunu belirtmek gerekir. Dinamik bir olgudur. Kültürleşmenin süreç olarak mı yoksa durum olarak mı kendini gösterdiği üzerine tartışmalar sürmektedir. Örneğin Thurnwald (1932, s.557) kültürleşmeyi yaşamın yeni koşullarına adapte olma süreci olarak tanımlamaktadır.

¹⁰ Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language, Gramercy Books, New York, 1989, s.90.

¹¹ H. P. Fairchild (ed.), 'Social Assimilation' maddesi, Dictionary of Sociology and Related Sciences, Littlefield, Adams & Co.,New Jersey, 1967, s.276-7.

Karşılaşan kültürlerin hepsinde de bir miktar değişim görülebilir. Literatürde iki anlamda kullanılmaktadır:

(1) Bir kültürel grubun, diğerlerinden etkilenip onun kısmen veya tüm unsurlarını adapte etmesiyle yeni bir kültürel alan oluşturması süreci olarak, veya, (2) kendi yapısı içindeki gruplar arasındaki karşılıklı kültürel aktarımlar olarak. Örneğin, nesiller arasındaki kültür transferini bir kültürleşme vakası olarak tanımlayabiliriz. Kültürleşme veya kültür edinme en genel manasıyla bir kültürün yeni unsurlar edinme durumudur.

Bogardus (1949, s.125-129), iki veya daha fazla kültürel sistemin kişisel ilişkiler aracılığıyla ayrı bir kültür sistemi geliştirmesi süreci olarak tanımladığı kültürleşmenin üç tipini belirtmiştir:

- (1) Körlemesine kültürleşme, insanların birbirine yakın yaşamaları ve mal ve hizmet ilişkilerine girmeleriyle kendiliğinden gelişen kültürel özelliklerin vuku bulmasıdır.
- (2) Dayatılmış (imposed) kültürleşme, bir kültürün diğerine baskı yaparak kendi özelliklerini dayatmasıdır.
- (3) Demokratik kültürleşme, bir kültürün temsilcilerinin diğer kültürleri kendi tarihi ve değerler sistemi içinde kabul etmesidir.

Bogardus'un tanımlarını yaptığı kültürleşme tiplerini incelediğimizde kalan Rumların zamanla Müslümanlaşmasının dayatılmış kültürleşme bağlamında hayat bulabileceğini görebiliriz. Birinci elden baskı somut şekilde göz önünde olmasa bile, toplumsal olarak gerçekleştirilen, bugün bile baskıların devam ettiğini münferit olaylarla görebileceğimiz durumlar mevcuttur. Toplumsal olarak "Gâvur" vurgusunu ve kelimenin olumsuz yönelmesini baskı sistemi içinde örnek vermemiz uygun düşmektedir.

M. Newman (1973, s.49-96) tarafından asimilasyon ve kültürleştirme vakaları aşağıdaki her harfin bir millî grubu gösterdiği açıklayıcı bir formüle dönüştürülmüştür;

Asimilasyon: $A + B + C = A$

Karışım (*Melting Pot* ve/ya *Amalgamation*): $A + B + C = D$

Kültürel Çoğulculuk (*Cultural Pluralism*): $A + B + C = A + B + C$

Uyarlanmış Çoğulculuk (*Modified Pluralism*): $A + B + C = A_1 + B_1 + C_1$

Newman'ın formülü üzerinden 1919-1925 yılları arasında gerçekleşen göç hareketlerinde gidemeyen/gitmeyen ve Müslümanlaşan Rumların durumunun yorumlanması yapılabilir. Kalan gayrimüslimlerin zamanla Müslüman olup, homojen toplum yapısına uygun hale gelmesini ilk formülde, "asimilasyon" bağlamında ele almamız mümkündür. Hukuken (Lozan'a bağlı olarak) gayrimüslim kalanların korunması sebebiyle "kültürel çoğulculuk" bağlamına uygun olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Asimilasyon ve kültürleşme kavramları son çalışmalarla birlikte sosyal bilimlerde daha çok tartışılır olmuştur ve iki ayrı kavramın benzeştiği ve ayrıştığı noktalar üzerine düzenli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle ulus-devletleşme süreçleriyle, I. Dünya Savaşı'nın sonuna denk gelen dönemden itibaren, hâkim olan kültürün etkisi altına giren azınlığın hikâyesini anlatabilmek için bu iki kavramın önemli olduğu aşikârdır. Bu iki terim'in temelde ortak ve ayrı düşen noktalarının yanı sıra, bu çalışma özelinde üzerinde daha da çok durulması planlanan asimilasyon ve kültürleşme kavramlarına farklı yaklaşımlar, özellikle zorunlu-gönüllü asimilasyon kavramları masaya yatırılmıştır.

1.5.2. Asimilasyon ve Kültürleşme Kavramlarına Farklı Yaklaşımlar:

Zorunlu-Gönüllü Asimilasyon

Asimilasyon ve kültürleşme (*acculturation*) kavramlarının bir süreç mi yoksa bir durum mu olduğuna dair tartışmaların sürdüğü yukarıda belirtilmiştir. Ayrıca bu iki kavramın bireysel olarak mı yoksa bir grup işlemi mi olduğuna dair ve bu iki olayda baskınların oynadığı roller üzerine tartışmaların da sürdüğünü belirtmekte fayda vardır.

Farklı yaklaşımları göz önüne alıp incelediğimiz zaman kültürleşme kavramı hakkında bazı genellemeler yapılabilir. Kültürleşme için genel kanı bir sonuç değil, bir süreç olduğu yönündedir. Kültürleşmeyi bireysel seviyede ya da grup seviyesinde ele almak mümkündür fakat bireysel seviyede gerçekleşen kültürleşmenin grup seviyesindeki kültürleşmeden etkilendiğini unutmamakta fayda vardır. Aynı zamanda bu sürecin alt kültürlerde, özerk kültürel gruplardan daha etkili olduğunu belirtmek gerekir. Kültürleşme süreci düşünülenin aksine tek yönlü değil, çift yönlüdür ve doğrudan iletişim kültürleşmenin ortaya çıkması için gerekli olan ön koşullardan biridir. Kültürleşme bağlamında üzerinde tartışılan bir diğer alt başlık olan baskı için ise, genel olarak kültürleşmenin derecesini belirleyen ve göze çarpan önemli bir faktör olduğu konusunda birleşilmektedir ama baskının olmadığı yerlerde de kültürleşmenin gerçekleşebileceği aşikârdır. Değerler kültürleşmiş olsa bile, kültürleşmeyi değerlerdeki değişim seviyesine göre yorumlamak doğru sonuçlar vermeyebilir. Son olarak kültürleşmeyi sadece referans grubundaki değişimlere bakarak yorumlamak da doğru sonuçlar vermeyebilir (Teske, Nelson, s.358).

Asimilasyon için de kültürleşme gibi kavramsal ve işleyiş tartışmaları mevcuttur. Asimilasyonu bireysel veya grupsal bir olay olarak ele alabiliriz. Fakat grup asimilasyonu sadece “kolektif bilinç” duygusu içerisinde ele alınabilir, aksi takdirde sadece asimile olan bireylerin yıpranma oranları konuşuluyor olur. Aynı zamanda kültürel grupların devamlı grup asimilasyonuna zorlanmaları mümkün değildir. Diğer taraftan ele alacak olursak, grup asimilasyonu zorlamasına rağmen, kültürel grup izolasyonunun yaşanması asimilasyonun gerçekleşeceği anlamına gelmez. Kültürleşmede olduğu kadar asimilasyon için de baskı durumunun etkisi kuvvetlidir. Bireysel seviyede baskı asimilasyonu engelleyici bir rol takınabilir çünkü ister alt baskın ister üst baskın gruptan olsun, her birey diğer grup içinde asimile olabilir. Grup seviyesinde ise egemen grubun alt grup içinde asimile olabilmesi için hiçbir sebep yoktur. Kültürleşmede olduğu gibi bireysel ve grupsal olarak asimilasyonun nasıl etkili olabileceğine dair kesin fikirler de yoktur.

Asimilasyon, birkaç yazarın önerdiği gibi kültürleşmenin sonucu ya da sonunda ortaya çıkan durum değildir (Eaton, 1952), aksine ayrı ve farklı bir süreçtir. Kabul etmek gerekir ki, asimilasyon karşı grubun değerlerinin alınması, değerlere yeterli adaptasyonunun sağlanması için bir noktaya kadar kültürleşmeye bağlıdır. Birilerinin ya da bir grubun ne kadar kültürleştiğine veya kültürleşme durumunun ne kadar tecrübe edildiğine bağlı değildir. Örneğin, kültürleşmeye uğramış gruplar kadar, kültürleşmeye uğramış bireyler de mevcuttur ve bu gruplar ya da bireyler etkilendikleri, kültürleşmeye uğradıkları gruplar içinde asimile olabilirler. Eğer bu gruplar ya da kişiler o dış grup tarafından kabul görmezse, asimilasyon başlamaz. Bu durumu Japon-Amerikalılar ya da Afro-Amerikalılar için söylemek mümkündür. Yani kültürleşebilirler fakat kültürleştikleri baskın grup tarafından kabul görmezlerse asimile olamazlar. Bu noktada kültürleşmenin sonucunun asimilasyona varmayacağını da görebiliyoruz. Teske ve Nelson'a göre (1974, s.365) asimilasyon da kültürleşme de dinamik süreçlerdir ve hem bireylerde hem de gruplarda görülebilir. İki süreç de doğrudan iletişimle etkili olur. Kültürleşme çift yönlüdür ve etkileyende de, etkilenende de gözlemlenebilirken, asimilasyon tek yönlüdür. Kültürleşme sürecinde, kültürleşen bireyin ya da grubun değerlerinin değişimi şart değildir, değerleri kültürleşebilir. Asimilasyonda ise sürecin işlediğini gösteren şey değerlerin değişimidir. Kültürleşme sürecinde geniş ve egemen grubun kabulü şart değilken, asimilasyon sürecinin tamamlanması için bu grubun kabulü şarttır.

Homojen toplum yapısı, ulus devletleşmenin önemli adımlarından birisidir. Farklı kültürü olan grupların, daha geniş toplumsal gruplar içerisinde erimesi ya da o gruplara benzeşmesi istenir. Bu durum alınan kararlarla yasalaşır. Tarihte bunun birçok örneği ile karşılaşmaktayız. Bir diğer taraftan, homojen toplum yapısının oluşması için farklı etnik ya da kültürel gruplar üzerinde toplumsal baskı oluşturmak için propagandaların yapıldığı da bilinmektedir. Örneğin 13 Ocak 1928'de hukuk fakültesi öğrencilerinin başlattığı, 1930'lara kadar devam ettirdiği, hükümet desteğinin de sağlandığı "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyasıyla, azınlık dillerinin konuşulmasının engellenmesi amaçlanmıştır.

Kampanya sırasında bazı il ve ilçelerde Türkçe dışında başka bir dil konuşan vatandaşlara çeşitli para cezalarının verildiği bilinmektedir (Özkırımlı ve Spyros, 2008, s.167). Bu tarz propagandalarla farklı etnik ve kültürel grupların geniş toplumsal kültür içinde erimesinin ve yok olmasının istendiği aşikârdır. Yakın döneme kadar kendi kültürü üzerinden çocuklarına isim koymak isteyen ebeveynler nüfus müdürlüklerinde sorunlar yaşamış, Türk alfabesinde olmayan harflerin bulunduğu isimlerin kullanılması yasaklanmıştı. Yine yakın döneme kadar Kürtçe'nin konuşulmasının, Kürtçe şarkıların yasaklanmasını düşündüğümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin homojen toplum yapısında ne kadar fazla direttiğini ve farklı etnik kültürlerin homojenliği sağlamak ve ulus devleti güçlendirmek adına Türk kültürü içinde erimesini istediğini görebilmekteyiz. Gerek devletin bizzat aldığı, gerekse destek vererek büyümesine yardımcı olduğu kampanyalarla zorunlu erime/asimilasyon'un gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz. Destek verilerek büyüyen propagandalarla yaratılan toplumsal baskı, bugün bile kendini derinden hissettirebiliyor. Sayıları az bile olsa, kalan Rum ve Ermeni vatandaşların çocuklarına Rumca ve Ermenice isimlerin yanı sıra Türkçe isimlerde koyduğunu görüyoruz. Gayrimüslim azınlıklar arasında başlayan bu yeni dönem iki isimlilik durumunun "farklı etnik kökenden fakat Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır" gibi okunmasını istedikleri için başladıklarını söylersek yanılmış olmayız.

Yasalarla, yasaklarla ya da devlet eliyle desteklenen yerel propagandalarla, insanların asimile olmaya zorlanması durumu *zorla kültürleme (transculturation)* kavramıyla anlatılır. Farklı bir dilin, dinin veya daha genel bir çerçevede geleneğin sürdürülmesine izin vermeyerek, daha büyük grup içinde erimesini/asimile olmasını isteme durumu, homojen toplum yaratılmasında önemli bir adımdır ve tüm kültürel zenginliğin de bitiştir. Zorla kültürleme gibi asimilasyon durumu da erime başlığı altında incelenmesi gereken bir konudur. Farklı etnik kültüre, farklı bir dile veya farklı bir dine mensup kişi, kendi iradesiyle büyük gruba dâhil olabilir. Kendi dilini konuşmaz, büyük grubun dilini konuşur. Büyük grubun geleneklerini kendi geleneği olarak benimser ve yaşamına uydurur. Bu kişisel bir iradedir fakat altında yatan sebeplerde sosyo-

ekonomik bağılıklarla karşılaşmak mümkündür. Bu labirentin sonu bizi yeniden toplumsal baskı kavramına götürür.

Ulus devletleşme sürecinde Sünni-Türk olarak adeta makbul vatandaş¹² yaratılmış, diğer grupların geleneklerinin yaratılan grubun içinde erimesi ya da diğer grupların Türkiye topraklarından gitmeleri sağlanmıştır. Gitmeyen azınlık grupların “öteki” olarak kalmaları, daha sonra ulus bilinciyle büyümesi hedeflenen “biz” bilincinin önemli bir unsuru olarak kullanılacaktır. Füsün Üstel (2004, s.209) *Makbul Vatandaş'ın Peşinde* başlıklı kitabında “biz” bilincinin yurttaşlar tarafından içselleştirilmesi, söz konusu bilincin beslenebileceği bir “öteki” olmadan gerçekleştirilemeyeceğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda ulusal dayanışma ve bütünlüğün pekiştirilmesi için “öteki” olanın tarifi tehdit temasına ve iç düşmanlığa dayandırılır. Bütün bu kimlik kurgusu ve yaratılmaya çalışılan “biz” için kötülünen “öteki”, o dönemden başlayıp devam eden toplumsal sıkıntıların, azınlıklar özelinde asimilasyonların ve kültürleşmelerin ilk tuğlası niteliğini taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti özelinde kurgulanan kimliğe uymayan “öteki”lerin, homojen toplum yapısına uyması adına toplumsal tabandan başlayan Türkleştirme ya da Müslümanlaştırma durumları, asimilasyon ve kültürleşme başlıklarının genel tanımlarından sonra ve ayrıca bu çalışma bağlamında önemli bir yer tuttuğu için bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

1.5.3. Türkleştirme/Müslümanlaştırma

Ulus-devlet, isminden de anlaşıldığı üzere bir millet üzerine inşa edilmiş devlet sistemidir. Genel olarak ulus devletler, kendi toplumlarında “öteki”ni istemezler ya da hep birer iç mihrak olarak görürler. “Ötekiler” ulus devletler açısından toplumun bekasının altında bekleyen ya da bekletilen, patlamaya hazır dinamitler gibi görünürler. Bu sebeplerden ötürü ulus devletler içinde devleti oluşturan ulus’a mensup olmayan kişiler üzerinde baskı oluşturulur.

¹² Füsün Üstel'in “Makbul Vatandaş'ın Peşinde” kitabından alıntılanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, ulus devlet olarak “Türk” etnisitesi üzerine inşa edilip, tarihini Türk tarihine dayandırmıştır. Bunu akademik araştırmalarla güçlendirmeye çalışmış, resmi tarih içerisinde bugünlere kadar gelen bir Orta Asya geçmişi öğretisi oluşturulmuştur. Şimdi sorulması gereken, kaygan bir zemin üzerinde olan “Türk nedir?” sorusudur. Aydın (1995) Türklerle ilgili olarak; Milliyetçi tarihçiliğin, Türk adının ilk olarak, Orta Asya’daki bütün “Türk” asıllıları kapsayan bir içerikle, Kök-Türk Devleti çağında ortaya çıktığını, Orhon yazıtlarındaki tanıklıklardan başlayarak çağın Bizans, Arap ve Fars kaynaklarını da tanık göstererek, bundan sonra bir “etnik bütünlüğü” anlatır biçimde bugünlere kadar geldiği tezini savunmakta olduğunu söyler. Fakat Kök-Türk çağında “Türk” kavramının bir etnik grubu ifade edip etmediği oldukça şüphelidir ve birçok soruyu beraberinde getirir. Türk kavramının etnik bir temeli olduğu su götürmez bir gerçektir fakat resmi tarih söylemleri içerisinde oldukça kaygan bir zeminde durmaktadır.

Resmi tarih içerisinde Türkiye’de yaşayanların Orta Asya’dan gelen Türkler olduğu öğretilmektedir. Anadolu’da yaşayan ve yaşamış olan yüzlerce millet yok sayılmaktadır. Cinnioğlu’nun *Excavating Y-chromosome haplotype strata in Anatolia* başlıklı makalesinde, yapılan araştırmalar sonucunda Anadolu coğrafyasının gen havuzunda Orta Asya geninin etkisinin %9’un altında olduğu saptanmıştır. (2003, s.135). Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyasında sadece tek bir milletin olduğunu, tek bir kültürün yer ettiğini söylemek akıl dışı bir tutum sergilemek olur. Aynı şekilde genetik karmaşıklığın, kültürel karmaşıklık kadar çok olduğu da tahmin edilebilir bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren başlatılan “Türklük” meselesi, toplumda var olan diğer etnik grupları yok sayma manası da taşımaktadır. Sadece Türkiye özelinde değil, diğer ulus devletlerde de benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Yakın tarihte, Bulgaristan’da 1984-1989 yılları arasında Todor Jivkov liderliğinde gerçekleşen Bulgarlaştırma girişimiyle Türklere zorla Bulgarca isimler verilmiş, ibadetlerini özgürce yapmaları yasaklanmış ve sonuçta zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Türkiye’de ise Türkleştirme hareketleri Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilmiştir. Aydın

(1995), “Türk Kavramının Sınırları” başlıklı yazısında, sistemli Türkçülük ve Türkleştirme'nin, Cumhuriyet rejimine adım atıldıktan sonra, “halk hareketi” olarak değil, devleti oluşturan bürokratik unsurlar ve entelijansiya eliyle, özellikle de Mustafa Kemal'in belirleyici iradesiyle yeniden yürürlüğe sokulduğunu, konjonktür gereği Pantürkizme yönelinmediğini fakat ortamın izin verdiği durumlarda devletin bazen resmî bazen gayrı resmî desteğiyle bu yönelimin yeniden su yüzüne çıkabildiğini belirtmiştir. Bir önceki başlıkta bahsettiğim “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyasında görülen gayrı resmi devlet desteği, Türkleştirme adına atılan adımlardan biri olarak örnek gösterilebilir.

Millet kavramı Cumhuriyet'e kadar kültürel olmaktan ziyade dinsel bir kavramdı ve imparatorluk içerisindeki farklı dini toplulukların statüsünü belirtmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal yapısında, Müslümanlar dışında üç farklı millet daha vardı – ki o milletler bugün bile geçerli olan azınlık yasasından yararlanabilen milletlerdir- Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Osmanlı'nın millet algısıyla batıda gelişen ulus algısı arasındaki farklar kendi içinde genellemeleri de doğurmuştur. Etnik, dilsel ve bölgesel birlikteliği anlatan ve Batı'daki devletlerin kurulma süreciyle geçerli olmaya başlayan ulus kavramı, İslam'ın ve Osmanlı'nın yer aldığı Doğu dünyasına yabancısıdır. Aydın (1995) resmi düzlemde Milli Mücadele döneminde dahi topyekûn savaşa çağrılan “millet”, Türk “ulus”u değil, etnik farklılıklar önemsenmeksizin Osmanlı'daki içeriğine uygun olarak Anadolu ve Rumeli'deki “Osmanlı-İslam (Türk) milleti”dir, der. Osmanlı'nın İslâm'ı temsil eder hale gelmesinden itibaren, toptancı bir biçimde, Doğu'da bulunan Müslümanlara “Türk” denilmiş, Türklük ve Müslümanlık arasında kimliksel bir bağ kurulmuştu. Cumhuriyet rejimi Batı dünyasının bu toptanlaştırıcı algısını ödünç aldı ve gayrimüslimlere ilişkin kavrayışını Osmanlı “millet sistemi” içine sıkıştırırken, Müslümanlığın yerine Türklüğü ikame ederek Türkiye'deki bütün Müslümanları “Türk” olarak görmeyi (dolayısıyla “Türk” yapmayı) seçti. Bu yüzden Türkleştirme için önce “Müslüman” yapmak önkoşuldur. Bu nedenle Cumhuriyet döneminin hemen öncesi ve süresince gerçekleştirilen Türkleştirme hareketleri aynı zamanda Müslümanlaştırma hareketleri olarak da adlandırılabilir. Hâlihazırda kurulan yeni Cumhuriyet'in

Sünni-Türk temeline dayandırılmış olması da bu iddiayı destekler nitelik taşımaktadır.

1915 Ermeni tehciri sırasında kalan çocuklar ve kadınlar olduğu gibi, 1919-1925 yılları arasında gerçekleştirilen mecburi ayrılış ve sonrasında gerçekleştirilen mübadele’de de kalanlar olmuştur. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi’nin yayınladığı “Göç” (2014) kitabına konu olan hikâyelerin birçoğunda Anadolu’da kalan insanlardan bahsedildiğini görülmektedir. Bu hikâyelerin sözlü tarih çalışmalarıyla elde edilmiş kayıtlı hikâyeler olduğunu belirtmekte fayda vardır. Taner Akçam (2014, s.190) “Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması” başlıklı kitabında kalan çocukların toplanıp yetimhanelere ya da Türk ailelere sistemli şekilde dağıtıldığını ve Türk-İslam kültürü içerisinde büyümelerinin sağlandığını belirtmiştir. Peki, 1919-1925 yılları arasında gerçekleştirilen Rumların zorunlu ayrılışı ve değişimi sırasında kalanlara ne olmuştur? 1915 yılında gerçekleştirilen sistemli değiştirmelere karşı, 1919 sonrasında Rumlar üzerinde sistemli bir Türkleştirme/Müslümanlaştırma ile karşılaşıldığı söylenemez.

Zorunlu göçe tabi tutulmalarına rağmen, çeşitli sebeplerle göç edemeyen ya da etmeyen Rumlar Türkleşmiş/Müslümanlaşmışlar. İsimlerini değiştirmişler. Fotini Fatma olarak yaşamına devam etmiş, Türk-İslam kültürü içerisinde yaşamlarına devam etmişler. Göç dönemini, Rumluğu, kendi kültürlerini hiç konuşmak istememişler. “Neden senin hiç akraban yok?” sorusu demir leblebi olmasına rağmen, yanıtız kalmış. Toplumsal ve siyasi baskılardan çekinerek susmuşlar. Fakat bir süre sonra bu suskunluğa bellek izin vermemiş. Hatırlamak kuvvetli bir direnme yoludur ve bu yolu seçenler olmuş.

Türkleştirilen/Müslümanlaştırılan insanların bellek anlatıları, kalan ve unutan halklara hatırlama ve dolayısıyla bir direniş yolu açar. Yaşanmış dönemin koşulları, coğrafyası, mekânları ne kadar uzakta kalmış olursa olsun, günün koşullarına şekil verir. Bu noktada anlatılan hikâye hepimizin hikâyesidir.

2.BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Metodolojide Yeni Bir Alan: Sözlü Tarih

2.1.1. Dile Gelmek

Güzel olan, bunca yıl saklı kalması gerektiği düşünölen hikâyelerin, sessizliği yırtıp dile getirilmesidir. Tozlu raflarından kaldırılan bir kitap ya da yüzyıllarca saklı kalmış, efsanelere konu olmuş hazinelerin bulunması gibi olur açığa çıkmaları. Hele hikâye bizzat sizin hikâyeniz ise, geçmişe dönmeyi ya da geçmişini bugüne getirmeyi görev sayabilirsiniz. Kendi acı hikâyesiyle yola çıkan insan, benzer hikâyeleri görünce topluyor, belki açılmış yarasını bu şekilde kapatmak istiyor. Yalnız olmadığını kanıtlamak istiyor. Nitekim bu çalışma toplanmış hikâyelerden, bunca zaman susulması gerektiğine inanılmış durumların darmadağın edilmesinden yükselmiştir. Hatırlama ve unutma kavramlarına, hatırladıkça yaşananlara, neden unutulduğuna, kişilerin kendi tarih anlatıları ile cevaplar bulacak olmaları düşüncesine dayanarak sesi az duyulanın, hikâyenin sahibinin deneyimine ve bakışına başvurulmuştur.

1919-1925 yılları arasında Anadolu'da yaşanan Rum göçleri sırasında, mübadele dahil, gidemeyen, kalan ve zamanla değiş(tiril)en insanların dile getirdiklerine, bellekte kalanların ve sonraki değişimin izini sürmeye odaklanılmıştır. Bu çalışma hikayelerin öznelerinin o dönemi, göçü, kalmayı, değiş(tiril)meyi, bugünde nasıl hatırladıklarına, hikayelerin nasıl aktarıldığına, dile geldikten sonraki değişimlere odaklanılmıştır. Bugüne kadar konuşulmamış hikâyeleri araştıran bu çalışmada kendi hikâyelerini paylaşan kişilerin tarihe not edilmesinde en doğru yolun sözlü tarih olduğu düşünölmüş ve yöntem bu doğrultuda çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışmada bugünden geçmişe, geçmişten bugüne bakma gerçekliğinden uzaklaşılmmaya özen gösterilmiştir. Son

zamanlarda sıklıkla gündeme gelen, önem kazanan gayrimüslim halkların Türkleştirilme/Müslümanlaştırılma çalışmalarına sözlü tarih penceresinden bakılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma özelinde tarih anlatısı ile kişilerin anlatıları arasındaki farkı, “acı”larla dolu bir süreci, yüzyıl süren sessizliği anlamak, bu hayatları anlatmak ile mümkün oldu. Kendi hikâyenizden yola çıkarak, “yalnız değilim” düşüncesine yaslanıp, hem kendi hikâyenizi, hem diğer hikâyeleri başkalarına duyurmak, geçmişini yeniden sorgulamak, tarihi onu yaşayanların anlatılarında bulmak ancak nitel bir çalışma ile mümkün oldu. Nitekim bu çalışmanın nitel bir perspektifi benimsediği, yöntem bölümünde de detaylandırılmıştır.

Genel söylemden hareketle Asya ile Avrupa arasında köprü görevi gören Anadolu üzerinden çok insan geçti. Zorunlu ve acı dolu göç hikâyeleri kaldı geride. Uluslaşma hareketleriyle karışan ve değişen halklar, gönderilen halklar, kalan halklar oldu. Sünni-Türk olarak devam ettirilen uluslaşma projesiyle gayrimüslimler baskı gördü, yeni hayatlar kurmak zorunda bırakıldı. Kimileri gitmedi, gidemedi, sustu. Hikâyeler, aileler, kardeşler ayrı düştü. Ulus-devlet sistemi oturtulurken, gerçeklerin bir gün ortaya çıkmak gibi kötü huylarının olduğu, hikâyelerin birbirini tamamlama isteği içinde olacağı göz ardı edildi ve geriye sessizden başlayıp yükselen, kalanların, değiş(tiril)enlerin ve gidenlerin, ayrılan kardeşlerin, annesiz çocukların, Müslüman mezarlığında yatan Hristiyanların hikâyeleri kaldı. “Göç öyküleri Türkiye’nin neredeyse her köşesinde toprağa kulağınızı dayadığınızda hemen işitebileceğiniz mırıltılar bırakmıştır” (Danacıoğlu, 2001, s.12). Bu hikâyeler elbette sadece Anadolu coğrafyasına özgü değildir. Fakat çalışmanın konusu bağlamında anlatılan hikâyeler Anadolu coğrafyasının farklı noktalarında yaşanan birbirine çok benzeyen, hiç konuşulmamış, yüz yıllık anlatılardır. Tam olarak bu sebeple sözlü tarih yöntemi ile görüşmeler yapılan kişilerin özelliklerine, alanın dinamiklerine sonraki paragraflarda daha detaylı biçimde değinilmiştir.

Benzer yarası olanların yıllarca gizli tutulmuş, anlatılmamış hikâyeleri zaman içinde dile geldi. Dile gelen bu hikâyelere ve araştırmacının da bizzat

yaşadıkları çalışmanın yöntem ve analiz kısmında yer almaktadır. Bu bağlamda aşağıda sözlü tarih yöntemini, bu yöntemin tarih ile ilişkisi, çalışma alanları ve göç ve bellek ile nasıl bağdaştığı açıklanmıştır.

2.1.2. Sözlü Tarih

Sözlü tarih çalışmaları, tarihi yeniden gözden geçirmekle beraber, yeniden ve çoğu zaman farklı yazılmasında, insana dair olanı öne çıkarmasında önemli bir yöntemsel perspektif sunmaktadır. Sözlü tarih belgeler arasında sıkışan tarihi, sıkıştığı yerden çıkarıp, araştırmacıları tarihi yaşayanlarla, yaşayanların aktarıldığı kişilerle karşılaşmasını sağlayan bir yöntemdir. Yaşanmışa, bilgiye, önceden yazılandan bakmak yerine, unutulmanın, unutulmak istenenin tarafından bakmaktadır. Sözlü tarih ise sözün ağırlığı bahsedilen tarih ile karışmakta ve bilinmeyen, şimdiye kadar hasıraltı edilmiş yeni bir tarih anlatısı doğmaktadır. Bu yeni anlatı yine egemen olanı içerir fakat onu görülmek istenmeyen gözünden anlatır. Thompson (1990,s.18) *Geçmişin Sesi* başlıklı kitabında sözlü tarih için, tarihin içine yaşamı sokup kapsamını genişlettiğinden, kahramanlarını sadece egemenler arasından değil çoğunluğu oluşturan ve o zamana kadar gizli kalan insanlar arasından seçtiğini bahseder. Kapsamı genişleyen bu tarih ile bugünden geçmişe yeni bir bakış açısı geliştirilebilir. Sözlü tarih çalışmalarında sorulan sorular, araştırmacı, kişinin anlatım durumu, mekân ve iletişim dönemleri gibi etkenler hatırlamanın biçimini ve işleyişini ve tabii tekrardan yazılan tarihin niteliğini belirlemektedir.

Sözlü tarih çalışması yapan araştırmacı da bilginin üretilmesinde etkili rol oynamaktadır. Çünkü araştırmacı kişi topladığı bütün anlatıları “kendi yazınsal yaratma sürecinde yeniden bütünleştirir, örgütler ve yorumlar. Bu açıdan sözlü tarih, bir yandan geçmişi araştırırken bir yandan da bugünü irdeleyen yaratıcı bir süreç ve karma bir tür olarak görülmeli” (Neyzi, 2011, s.15).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal bilim araştırmalarında yaşanan büyük yükseliş sözlü tarih çalışmalarını da etkilemiştir. Önceleri her ne kadar “ilk ürünlerini seçkinler üzerine yapılan çalışmalarla vermişse de, daha sonra asıl

tarih olmayanlara özellikle de ulus-devletin kendi seslerini duyurmadıklarına inanılan ‘ötekileri’ne yönelik bir araştırma alanı olarak tanınmıştır” (Neyzi, 2011, s.15). İnsana dair olanı ortaya çıkaran sözlü tarih çalışmaları, soykırımlar, göçler, bellekler üzerine, ‘ötekiler’ üzerine yöneldikçe popülaritesini arttırmıştır. “Kıta Avrupa’sında faşizm, anti-faşizm, partizan hareketleri, Yahudi soykırımı ve İspanya İç Savaşı üzerine yapılan çalışmalar, sözlü tarihin ilk odaklandığı ‘gizli tarihler’dir” (Danacıoğlu, 2001, s.138). Sözü edilen bu gizli tarihler, yaşanan fakat sesi unutturulan, unutulmak istenen insanın tarihidir. İnsan etrafında kurulu olan tarih, insandan ne kadar ayrı tutulabilir? Sözlü tarih, tarihi yaşayan insanı ve onun yaşantısını, tarihin anlatisına yeniden dâhil eder. “İnsanın tarihine, belleğine, yaşamına dair olanın peşine düşme yolu olan bu yöntem, geçmişte yaşananlara dair belleği bugün tekrar kurmak için kullanmaktadır” (Mehmed, 2015, s.48). Joseph Gould’un sözlü tarih adını verdiği bu yöntem artık liderlerin, egemenlerin tarihleri kadar anlatılmayan, anlatılmak istenmeyen halkların da yaşamlarını, tarihlerini, gündeliklerini, sevinçlerini ve hüznelerini aktarma aracı olarak kullanmaktadır. Tarih olarak aktarılanların arasında sıkıştırılmış, gizlenmiş, bastırılmış olan bilgiye gün ışığı göstermektedir.

Sözlü tarih anlatılmayanı anlatmaya çalışır. Çoğu zaman “öteki” olanı konu edinir. Makro düzeydeki tarihin ele almadıklarıyla ya da ele alamadıklarıyla ilgilenir. “Sözlü tarih daha demokratik ve katılımlı bir tarihe, devlet-dışı, ‘sivil’ bir tarihin kıyılarına taşır bizi, ‘yığınların tarihi’ni, aşağıdakilerin sesini dolaylımsız bir biçimde duymamızı sağlar” (Danacıoğlu, 2001, s.138). Böylece gündeliğin önemi vurgulanıp, yerel tarih ile birliktelik sağlanır, öz’e ulaşılır ve makro düzeyde mikro düzeyin farkına varılması sağlanır.

2.1.3. Bellek: Unutulanla/Unutturulanla Yüzleşme

Yaşanılmış bir acı, sonsuza dek sessiz kalmaz. Unutulan ya da unutturulan acı her neyse bir gün ortaya çıkar, geriye sadece onunla yüzleşmek kalır. Bellek aynı zamanda bir yüzleşme aracıdır. Bellek üzerinden, ulus-devletleşme sürecinin ilk dönemlerinde yaşanan Rum göçlerini bilenleri, hikâyeleri birinci

ağızdan dinleyenleri, aslından koparılıp değişenleri, değiştirilenleri, hatırladıklarını paylaşmaya ve aynı zamanda bildikleri fakat hakkında sustukları her şeyle yüzleştirmek sözlü tarih yöntemi ile mümkün kılınmıştır. Bellek konusunun bu çalışmada yer bulması, hikâyesini unutmak isteyen herkesi kendi hikâyesiyle yüzleştirme gerçekliğidir. Hikâyemiz bizimle gelir. İçimizdeki duvar ne kadar sağlam, ne kadar yüksek olursa olsun, hikâyelerin o duvarı yıkmaya kudreti vardır. Bellek bu noktada duvarı yıkmayı kolaylaştırır. Bellek bir noktada hakikati de temsil eder. Belki de bu konuda araştırma yürütmenin en büyük zorluklarından biri yeniden yaratılan tarihin, gerçekliğin doğruluğudur. Diğer taraftan bellek etkilenir. Hatırlamak ve unutmak dışarıdan aldığı tepkiyle şekil değiştirebilir. Peki, neyi unutmamız istenir? Ya da neyi, neden hatırlamalıyız? Sakladığımız kimin hatırasıdır? Fatma Fevzi Mehmet (2015, s.49) “Yeniden Doğu Süreci”ni ele aldığı makalesinde soruyor: “Travmatik bir geçmişi kim hatırlar, yaşayan mı yoksa yaşatan mı?”. O halde sormak gerekir; 1919-1925 yılları arasında Anadolu’nun birçok bölgesinde yaşanan Rum göçlerinde yaşananları, kalanları, Türkleştirilenleri/Müslümanlaştırılanları kim hatırlar, kim unuttur, kim unutturmak ister? Yapılan görüşmelerde bu soruları gözden geçirmek, yaşanan değişime, dile gelmeye, unutturulan her neyse nasıl patlak verdiğine, nasıl bir direniş alanı yaratıldığına, ideolojilerin etkisine şahit olmak, acıların sonsuza dek sessiz kalmadığını, vicdanla birleştiğinde ortaya çıkan mücadele alanını görmek mümkün oldu.

Hatırlamak başlı başına bir direnişken, hatırlanan ile yüzleşmek göğüs göğüse çarpışmak demektir. Belki de bu çalışmanın en zor kısmı budur. Hatırlamak ile yüzleşmek arasındaki bağ üzerinde durmakta yarar vardır. Unutulması sağlanmış ya da sağlandığı düşünülmüş olan geçmiş, saklandığı ya da sığındığı köşede, onu ortaya çıkartabilecek dinamikleri duyabilmek için hazır bekler. Siyasilerin konuşmaları, çekilen belgeseller, yapılan araştırmalar, televizyonda bir anda söylenmeye başlayan bir türkü, ortak geçmişe sahip biriyle sohbet, yürüdüğün yol, Yunanistan’da tanıdıkları olan birileri, selam getiren birileri, selam götüren birileri, kemeñçe sesi, Rumca ninniler, Karadeniz’in dalgaları, gidenlerin gittikleri yere geldikleri yerlerin isimlerini vermesi, kalanların yeni

isimleri hiç benimsememesi ve daha nicesi belleği harekete geçirme gücüne sahiptir. Bu güç belleğin kimler tarafından kullanılıp kimler tarafından yönetildiğine göre yön değiştirebilir. Bellek ideoloji ile yoğrulup şekil değiştirebilir. Bellek iktidarın su verdiği şekilde can bulmaya devam edebilir. İstediği şekilde meyvesini de verir. Fakat acıların sonsuz sessizliğe gömülmüyor olması, gün ışığını gördüğü an baş vermesi, kendince bir meydan okuma yaratır. Burada yapılmak istenen başat tarihi dışlamak, belleği onun yerine bir alternatif olarak göstermek değildir. Burada yapılması amaçlanan, tarihin öznelerinin sesini dinlemek, tarihin boş bırakılan sayfalarını doldurmak, şimdiye kadar es geçilmiş olanları kaydetmek, onları göçlerin ardında kalanlar, gidemeyenler, Türkleştirilmeler/Müslümanlaştırılmalar hakkında konuşmalarını, seslerini duyurmalarını sağlamak oldu. Bu çalışma, yaşam öykülerinin görünmez kılınmasına, unutturulmasına karşı bir mücadele alanı olarak da görülmelidir.

Bu çalışmada görüşmecileri daha iyi anlamak için, toplumun ve iktidarın gerçeklerinin aynı zamanda nasıl kurulduğuna, iktidarın baskın tavrına ve iktidar ilişkilerinin açık bir şekilde görüşmecilerce fark edilip edilmiyor oluşuna dair bilgi de önem arz eder. Resmi tarih anlatısına, kendi şahsi tarihini ekleyerek hikâyelerini anlatanlar, egemen tarihin her zaman sorgulanması gerekliliğinin, bilinçli unutturmaların, gizlemelerin farkına varılması gerekliliğinin altını çizmiştir. Görüşülen kişilerin, kurgulanan, değiştirilmiş bir tarih anlatısı karşısında ki görüşmecilere önceden anlatılmış, uydurma hikâyeler de var, “peki hikâyenin aslı neydi?” sorusuna verdikleri cevaplar bu araştırmada doğrudan alternatif bir tarih olarak değil, ondan ziyade, yeni sorular sordurup, düşündürecek ve yeni alanlar yaratacak nitelikleri açısından önemlidir. Aynı zamanda kronolojik olarak var olan tarih’in boş kalan satır aralarına, şimdiye dek sesi çıkmayanların sesini eklemek, “hiç olmamıştır, hiç yaşanmamıştır!” şeklinde biten ve yıllarca kitlelere böyle öğretilen cümlelerin yanlışlığını gösterip, yeniden göz atılabilmesini sağlamak açısından önemlidir.

Ayrıca geçmişte yaşananların hatırlanma şekli, aradan geçen zamanla, yaşanan olayın ve aktarıma şeklinin yoğunluğuyla ilişkilidir. Değişen ve

dönüşen bellek, hikâyeyi günümüze getirip şimdiki zamana oturtur. Aktarılan hikâye sadece yaşayan kişi için bir yolculuk değildir. Hem geçmişe giden kişideki hem de hikâyeyi aktardığı kişideki duyguların, düşüncelerin, eylemlerin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Nitekim diğer sözlü tarih çalışmalarında olduğu gibi, bu çalışmada da belirli bir döneme ait olarak “Rumların Müslümanlaştırılması” bağlamında hatıralara dalıp, geçmişle yüzleşenlerle, yüzleşmek isteyenlerle, unutturulanların farkına varmak, neden sustuklarını anlamak adına, öznelerin hikâyelerine, düşünce ve duygularına bakmak gerekti.

Hikâye aktarıldıkça, gerçek olan acının sesi yayıldı. Ulus devletleşme sürecinden önce ayağa kalkan, kalkmaya çalışan halklar sindirildi. O halklar gönderildi. Gidemeyenler toplumun içinde eritildi. Değiştirildi. Sesi kesildi. Tüm hikâye o noktadan itibaren yeniden başladı. Milli uyanış karşısında asimilasyon ya da kültürleşmeyi buldu. Peki, şimdi asimilasyon ve kültürleşmenin karşısına milli uyanış çıkabilir mi? Hikâyenin aktarıldığı kişi üzerinde yarattığı değişim, mücadele alanı yaratır mı? Hikâyesini aktaranların büyük bir kısmı kendince mücadele alanı yaratmış, bunu zemine yaymak amacını taşımaya başlamıştı. Zaten araştırmacı alanla karşılıklı etkileşim yaşar, birlikte dönüşür ve değişirler, birlikte öğrenip birlikte mücadele ederler. Mücadele edilen şey hakkında bilgi sahibi olmak adına, yöntemin önemli bir bileşeni olan milli uyanış karşısındaki asimilasyon ve kültürleşme kavramlarına değinilmiştir.

2.1.4. Milli Uyanışa Karşı; Asimilasyon, Kültürleşme, Zorla Kültürleme

Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış evresinde gerçekleştirilen Rum Milli uyanış hareketlerinden, Türk Milli uyanış hareketine denk gelmesi sonucu, zorunlu göç (mübadele) ile sonuçlanmasından bahsedilmiştir. Bu çalışma özelinde üzerinde durulan noktanın gidenler üzerinde değil, kalanlar ve değiştirilenler üzerinde durduğunu da tekrar belirtmekte fayda vardır. Kalanların kültürleşmeye ve asimilasyona maruz kalması, üzerine düşünülmesi gereken esas durumdur. Asimilasyon veya kültürleşme, bir çeşit toplumsal ceza, toplumsal intikam halini almıştır.

I. Dünya Savaşı sonrası yükselen asimilasyon çalışmalarında genel olarak kullanılan tanımın, Park ve Burgess (1921, s.735)'in yaptığı “şahısların ve grupların, diğerlerinin hatıralarını, duygu ve düşüncelerini, tutumlarını edindikleri, onlarla yaygın bir kültürel hayatta birleşerek tecrübelerini ve tarihlerini paylaştıkları bir nüfuz etme, yayılma ve nihayet benzeşme süreci” olduğu belirtilmiştir. Öte yandan daha önce değinildiği üzere Thurnwald (1932, s.557) kültürleşme kavramını “yaşamın yeni koşullarına uyarlanma süreci” olarak tanımlamıştır. 1919-1925 yılları arasında bir şekilde Anadolu'dan göç edemeyen Rumlar, özellikle çocuklar ve kadınlar, Sünni-Türk ailelerle yaşamaya başlamış ve benzeşme sürecine girmiş, yaşamın da yeni koşullarına adapte olmuş, Türkleşmiş/Müslümanlaşmışlardır. Alanda karşılaşılan tüm hikâyeler bu söylemi destekler niteliktedir. Sorulması gereken soru, neden uyarlanmak zorunda kalmış olmalarıdır? Neden bambaşka bir kültürü benimsemeyi kabullenmişlerdir? Bu soruların cevaplarını, hikâyelerin analiz kısmında daha geniş çerçeveye ele almak, çalışmanın yaratacağı direnme alanı için elzemdir. Öte yandan, özellikle yer adlarının değiştirilmesiyle, kiliselerin camiye çevrilmesiyle veya yıkılmaya terk edilmesiyle, anadili konuşmanın en azından kamusal alanda yasaklanmasıyla, Türkleştirme lehine zorla kültürlenme sürecinin belirli unsurları devlet eliyle hayata geçirilmişti. Bu zorla kültürlenme girişimi ile uyarlanma ihtiyacı arasında var olan ilişkinin mahiyeti de irdelenmelidir.

Araştırma kapsamında görüşülen, hikâyelerinin dinlendiği kişilerin gerçekte yüzleşme sonrasında içine düştükleri mücadelenin sebebi, benzeştikleri toplumdan kendilerini ayıran hikâyeleridir. Yıllarca milliyetçi partiler için çalışan milliyetçiler de, Müslüman kimliğini üst kimliği yapanlar da vardı görüşülen kişiler içinde. İki nesil öncesi, şu an nefret ettiği etnik grubun üyesi olduklarını öğrendiklerinde yaşadıkları şok, ayrımcılığın nasıl basit temellerle inşa edilip, nasıl kök saldığını gösterir nitelikteydi. Yüzleşme sonrası kendilerindeki değişim, toplumun onları nasıl değiştirdiğine, iktidar eliyle şekillenen hayatlarına ve atalarının çektikleri acıları sorgulamalarıyla başlamış gibi görünüyordu. Alandaki ses, öncesinden duyulması gereken bir çığlığı bugüne taşıyor gibiydi.

Çılgılığını bugüne taşıyan kadar, tarihin derinliğinde bırakanlar da oldu. Sesini bizzat bana duyuran, hikâyesini anlatıp çare arayan bazıları, sözünü başkası da duysun istemedi. “Sonra nasıl izah ederim” ile biten uzun cümleler kurdular. Aslında aynı olmadığını, sadece zamanla benzeşmiş olduklarını söylemek bazıları için zor bir konudur. “Öteki” olma durumunun getirdikleri ve götürdükleri üzerine, tarihin söyledikleri ve söylemedikleri üzerine, yüzleşenlerin verdikleri ya da vermedikleri mücadele üzerine ve bu mücadele’nin ne kadar milli olduğu üzerine görüşmeler boyunca sorular sorulmuş, cevaplar aranmıştır. Cevapların çeşitliliği, alanın değişkenliğini, dinamiğini yansıtırken, acıların vicdanla birleştiğinde daha kuvvetli şekilde ortaya serildiğini gösterir nitelikteydi.

2.2. Alana Dair

Herhangi bir gerçekliğe erişebilmek için bazen bilgileri kitap sayfalarında, taslaklarda, masa üstlerinde bırakıp alana çıkmak, öznelerle ya da gizli öznelerle görüşmek gerekir. Tam da bu sebeple “doğası gereği görüşme, eğitim kurumu ile dünya, uzman ile toplumun sıradan kesimi arasında, bundan daha temeldeki bir sınırın kalkması demektir” (Thompson, 1999, s.10). Çünkü araştırmacı görüşmelere öğrenmek, gerçeğe bir adım daha yaklaşmak, onlardan duyduğu hikâyeleri bilmeyenlere ulaştırmak ve gerçeğin karmaşıklığına çare olup, çok yönlülüğüne katkı sunmak için çıkar.

Nisan 2016 ve Ekim 2016 tarihleri arasında, farklı şehirlerde yürütülen bu çalışma boyunca “alan” olarak belirlediğim insanlar kendini açmakta oldukça zorlandı. En başında ses yoktu. Uzun süreli suskunluklar, cevapsız bırakılan aramalar vardı. Bildiğim fakat bildiğimi çok sonradan fark ettiğim korkular, deşilmesi istenmeyen geçmişler, başkası duysun istenmeyen anılar, içinde bulunduğum hikâyeden farksız ve aynı derinlikteydi. Daha derine dalınması, derinliğin karanlığından söküp alınması, ışığa kavuşması gereken yaşanmışlıklardı bunlar.

2001 yılında uyanışını yaşadığım ve miras aldığım merakla başladığım bu yolculuğa, 2013 yılında yeni bir boyut kazandırdım. 92 yıl sonra, ayrılan iki

kardeşin torunlarını, torunlarının çocuklarını bir araya getirme fırsatı, konunun benim açımdan duygusal tarafının yanına, akademik ilgiyi ekledi. 2015 yılından itibaren akademik alanda çalışmalarına başlayıp, daha fazlasını aradım. Alandaki karşılaşmalar sessizlikle başladı, samimiyetle sürdü, giderek çeşitlendi. Alanın özneleri, bazen kim olduğumu araştırdı, bazen görüşmede hikâyesine sıra gelmedi, bazen ise sadece hikâye üzerinden muhasebe yapıldı. Bu samimiyetin altındaki ana nedenin alanın parçası olarak kabul edilmem, yani hikâyelerine ve dolayısıyla geçmiş acılarını paylaşıyor, o acıların bir nebze olsun dinmesi için çalışıyor olmamdan kaynaklandığını düşünüyorum. Türkleştirilmiş/ Müslümanlaştırılmış aile köklerimin olduğunu, öğrenci olduğumu ve araştırma konumu duyan alanın özneleri “Pontus’un kayıp oğlu”, “bizim oğlan”, “kardeşim” ifadelerini kullandı. Görüşmecilerime göre kalkıştığım iş, konusu itibarıyla tehlikeli fakat gurur vericiydi, desteklenmem gerekiyordu. Aile hikâyesini gizleyenler içinden çıkıp çığlık atmam, benzer hikâyeye sahip olanları bulmaya çalışmam, kendimce bir mücadele alanı yaratmayı amaçlamam alanın öznelerince destek gördü ve “böyle devam et, kökenini unutma, Yunanca öğren, dikkat et” tavsiyeleri ile devam etti, “kalan Rumlar üzerine böyle çalışmaları yapan yok, böyle dönemde büyük cesaret” cümleleri ile sonlandı. Alanın bu tarz çalışmaların olmadığı tespitinde gerçeklik payının olduğunu kabul etmeliyim.

Hikayelerini benimle paylaşan alanın özneleri ve gerçek manada gizli özneleri, benimle görüşmeyi kabul etme nedeni olarak farklı gerekçeler öne sürdü: genellikle kendi sesini duyurma isteği, “mübadele” öncesi ve sonrasında yaşanan kalmaların ve değişimlerin konuşulmamasına ve yaratılan resmi tarihe eleştiri getirmek, yaratılan mücadele alanına katkı sağlamak başlıca gerekçeler olarak göze çarparken, akademiye ve “bizim oğlan’a, kardeşime, oğluma” katkı da sahada duyduğum bazı gerekçelerdir.

Daha önceden planladığım sorularla çıktığım alanda bazı sorular geçersiz olurken, aynı zamanda alanın yeni soruları sordurması, sohbetin yeni soruları akla getirmesi, sorulara yön vermesi, farklı bilgiler ışığında yeni soruların üretilmesi, yönleme ve bakışıma dair katkılar sundu. Görüşmelerde soruları sadece araştırmacı yöneltmez. Alanın özneleri araştırmacıyı sorular sorarak

tartar, bilgi seviyesini ölçer. Özellikle daha önce konuşulmamış bir konu üzerine dönen görüşmelerde alanın özneleri, bilinmeyen detaylardan bahseder, araştırmacıyı zenginleştirmeyi ister. Görüşmelerde yakınlıklar kurulur, dost-kardeş edinilir, evlat olunur, coğrafyalar yakınlaşır. Konuşuldukça rahatlayan ve başlarına bir şey gelmeyeceğini anlayan özne, sohbete birlikte saklayacağı bir şey kalmadığını anlar ve daha çok kişiye anlatır. Dış alanda yapılan görüşmelerde sessiz, dip dibe başlayan görüşmeler, sohbetin sonuna doğru yükselir, ses kimseden çekinmez olur. Görüşme ve elbette sorular ve cevaplar sıcak bir arkadaş sohbetine döner. Alan zaten sadece bilginin alınıp geri geldiği bir yer değildir. Bazen gidilir ve bir daha hiç dönülmez. Bu sebeple “sözlü tarih görüşmesi bir tarihsel doküman yaratmaksa, bu dokümanı görüşmeyi yapan ile anlatan birlikte yaratır” (Danacıoğlu, 2001, s.140). Aynı zamanda bu çalışmada, alan öznelerinin anlatısına göre değişen, dönüşen ve çeşitlenen sorular analiz soruları doğrultusunda kategorik olarak düzenlendi. 1919-1925 yılları arasında ailesinin yaşadıkları, hikâyelerin kendilerine gelme süreci, hikâyelerini öğrendikten sonra yaşadıkları deneyimlere yönelik sorular ayrıca sıralandı. Bir süreci baştan sona anlayabilmek, değişimleri görebilmek amacıyla, bölünmüş gibi görünen bu üç evreyi birlikte düşünmek analiz açısından gerekli görüldü.

Çalışılan konunun görüşmeciler tarafından daha önce dillendirilmemiş, siyasi açıdan tehlike oluşturabilecek, toplumsal baskıya maruz bırakabilecek bir konu olarak düşünülmesi alan içinde tedirgin bir hava oluşturdu. Toplum içinde genele uygun bir kimlikle yaşamını sürdüren, aslında farklı bir etnik kökene ya da farklı bir dine mensup kişiler olarak, alanın özneleri görüşmelerin neredeyse tamamında gergindi. Birçoğuyla önceden görüşmüş olmak her ne kadar görüşmeleri rahatlatsa da, çevre, görüşülen mekân, yan masadakilerin bizi dinliyor olabilmesi ihtimaline karşı sessiz diyaloglar, kişilerin üzerindeki baskıyı görmemi sağladı. Hatırlama, kişinin hatırlama direnişine ve sorulan sorulara bağlı olduğu kadar nerede sorulduğuna göre de değişebilir. Görüşmelerin tamamı görüşmecilerin istediği yerlerde gerçekleştirildi. Bazen benim evimde, bazen bir kafede, bazen görüşmecinin evinde. Görüşmecilerin bugüne kadar

anlatmadıkları bir hikâyeyi anlatmaları için, kendilerini rahat hissedebilecekleri yeri seçebilmeleri adına bu tercih onlara bırakıldı.

Dışarıda yapılan görüşmeler hem farklı mekânlarda görüşme yapma deneyimini kazandırdı hem de hikâyelerin toplum içinde nasıl dillendirildiğine, yaratılan baskıyla ses tonunun nasıl kısıldığına dair gözlem yapmama imkân sağladı. Evine davet edildiğim özneler tarafından misafirperverlikle karşılandım.

Geçmişin konuşulması ağırdır. Miras bırakılmış bir söz, hatırdaki kalan bir davranış, gözün önünden gitmeyen bir hareket akla gelince yaşanan duygu seli insanı bir anda yıl öncesine, limanlarda gemileri bekleyen kalabalıklar arasına, ailesini kaybeden çocukların yanına götürüyor. Alanın özneleri ilk başlarda her ne kadar çekimser davransalar da, politik olan geçmişlerine beni kabul ettiler. Hikâyelerle başlayan yolculukta beni yalnız bırakmadılar, geçmişten bugüne birlikte yürüdük. Geçmiş bugünden ayrı değildir. Bugün içinde her zaman biraz geçmiş barındırır. Yaşanan olaylar, ulus-devlet politikaları, toplumsal baskı, azınlık durumları ve “öteki” olma sorunu geçmişin nişanı olarak bugünde de vardır. Bu durumlarla ilgili anlatıları paylaştığımı, hissettiğimi fark ettim. Kendi aile hikayesinden yola çıkıp, benzer hikâyelerin varlığını açığa çıkarmaya çalışan bir araştırmacı olarak, araştırmacı kimliğimi, objektivite ve subjektivite durumumu, kullandığım tekniği sık sık sorguladım. Görüşmelerde hikâyelere dış bir gözle bakamadığımdan şüphe ettiğim oldu. Hikâyelerine olan ortaklığımı, birlikte yaratılacak bir direniş alanını, alandan doğru yürüdüğümü kendime sık sık hatırlattım. Bir süre sonra alan deneyimim, başta söylediğim gerçeği önüme sürdü; “*sen benim kayıp kardeşimsin, oğlumsun*”. Kurulan bu cümle bana alanın parçası olduğumu tekrar tekrar hatırlattı. Yaşadıklarımız Selek’in (2009, s.119-120) dediği gibiydi:

Her şeyden önce araştırma, bir paylaşım sürecidir. Bu süreç araştıranı da, araştırılanı da etkiler... Araştırma bir paylaşımıdır. ‘Öteki’ne bakmak, onun penceresinden kendine bakmaktır. Tek taraflı ‘bakmayı’ değil, bakışmayı, birlikte konuşmayı bir ölçüde başaran araştırmalar yeni yollar açar.

Yaşananların, aktarılıp tarihe not edilmesi istenilenlerin, atlanmış, atlanmak istenmiş, sessizliğe mahkûm edilmiş ve yerine tarih üretilmiş bir anlatıyı değiştirip değiştirmeyeceğine dair bir iddia sunmak kolay değil. Fakat belirtmek gerekir ki, en başta kendime sorduğum “yalnız mıyım?” sorusuna yanıt buldum. Bu deneyim, hikayelerin, dolayısıyla yaşanan tüm acıların paylaşılması, ortak bir tarih anlayışında buluşup, ortak bir mücadele alanı yaratışımıza, ortak duygu ve arayışımıza cevap verdi; “Yalnız değiliz”. Alanda 1919-1925 yılları arasında, yaşanan zorunlu göç sonunda kalanların, deşış(tiril)enlerin çocukları, torunları ve torunlarının çocukları ses verdi. Dönemin bıraktıklarını içerisinde taşıyan ve farklı mücadele alanına sahip insanlarla karşılaşmak, araştırmacı ve alanın içinden biri olarak beni iyi hissettirdi. Şüphesiz hepsinin direniş, hatırlamayı ve hatırlatmayı seçmekle başladı.

2.2.1. Görüşmecilere Dair

Çalışmanın alan görüşmeleri Nisan 2016 - Ekim 2016 tarihleri arasında, çoğu Ankara’da olmak üzere Ankara, İzmir ve Samsun’da gerçekleştirildi. Çalışmanın verilerine ulaşmak, farklı şehirlerde yaşayan, büyüklerinden hikâyelerini dinlemiş fakat gerçeğı dile getirmekte zorlanmış, 1919-1925 yılları arasında yaşanan Rum göçleri sırasında Anadolu’da kalmış, Müslümanlaş(tırıl)mış ve dolayısıyla Türkleş(tiril)mış ailelerin çocuklarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler ile mümkün oldu. İlk başta Pontus Rumlarıyla yapılan görüşmelerle başlayan çalışmaya, mübadele döneminde limanlardaki yoğunluğu dağıtabilmek adına Doğu Anadolu’ya sürgün edilen Rumlarla, daha sonra Kayseri ve Nevşehir bölgelerinden gelen Karaman Rumlarıyla devam edildi. Farklı bölgelerde kalan Rumlarla görüşmek, “kalmış olma” durumunun coğrafya açısından yaygınlığına da dikkat çekme açısından önem arz etmektedir. Çalışma içerisinde olan, daha önce bazı araştırmalarda kısaca bahsedilmiş, röportajları yapılmış, kitapları yazılmış, filmlere konu olmuş, kalan Rumlardan hikâyeleri de, çalışmaya dolaylı yoldan katkı sağlamıştır.

Nisan 2016 tarihinde başlanan ve Ekim 2016 tarihinde son verilen alan çalışmaları sırasında 7 kişi ile görüşülmüştür. Görüşülen kişilerden biri, gönüllü paylaştığı aile hikâyesinin, ailesinin zarar görebileceği endişesiyle çalışmada yer almasını istemediğini belirtmesi üzerine hikâyesi çalışmadan çıkarılmıştır. Görüşülen kişilerden biri Doğu Anadolu'ya sürgün edilmiş Rum aileden olurken, ikisi Samsun biri Trabzon olmak üzere üç kişi Pontus Rum aile kökenine sahiptir. Görüşmeciler arasında biri Nevşehir'den diğeri ise Kayseri bölgesinden olmak üzere iki tane Karaman Rum aile kökenine sahip kişi de vardır. Görüşmecilerin dördü erkek ikisi kadındır. Görüşülen kişilerden ikisi emekliken, biri esnaf, biri medya ve diğeri ikisi üniversite gibi alanlarda çalışmaktadır. Birebir görüşmeler şeklinde yürütülen çalışmanın görüşme mekânları, görüşmecilerin uygun bulup belirlediği yer ve zamanlarda yapılmıştır. Görüşmeler 1-3 saat arasında değişiklik gösteren bir sürede yapılmıştır. Bazı durumlarda aynı kişilerle birden fazla kez görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmecilerin en genci 21 yaşındayken, en yaşlısı 87 yaşındadır. Eğitim derecesi olarak görüşmecilerden biri ilkokul mezunu, üçü lise mezunu, iki tanesi hâlihazırda üniversite öğrencisidir. Görüşmecilerden iki tanesi akıcı derece Yunanca bilmektedir. Görüşmeler Türkçe gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamındaki sorular ve onlara bağlı olarak analizleri üç farklı bölümde ele alınmıştır. Görüşmeciler hikayelerini farklı bölümlerde sıralamalarda ele almıştır. Bazı kişiler için mübadele öncesi Pontus bölgesinde yaşananlar konuşmak için tercih edilen dönemken bazen mübadele süreci ve bazen ise hikâyenin ortaya çıkma süreci anlatının omurgasını oluşturmuştur. Günümüze kadar gelen anlatılar farklı şehirlerde yaşanmış olmasına rağmen benzerlikler göstermiştir. Göç sürecinin yaklaşık bir asır evvel gerçekleşmiş olması, dönemin karmaşası ve sonrasında gerçekleşen değişim süreci, o dönemden bugüne kalan materyallerin bulunmasını zorlaştırmıştır. İzmir'de büyük teyzem S.E ile yaptığım görüşmede gösterdiği, babası ve amcasının birlikte çekildiği fotoğraf, bölünmüş bir ailenin yıllar sonra bir araya gelip çekildiği o fotoğraf, alanın öznesi için geçmişi hatırlamanın, o günlerin duygusunu bu güne taşıyan bir hal almıştır. Ayrıca S.E'nin gösterdiği fotoğrafın öyküsüne analiz kısmında değinilmiştir.

Alan öznelerinin profillerine bakarken atlanmaması gereken önemli bir diğer durum, hikâyenin öğrenilmesi sonrasında yaşanan yüzleşme ve yüzleşme ile birlikte başlayan değişimdir. Görüşmecilerin hepsi farklı alanlar içinde kendilerince bir direniş alanı yaratmıştır. Kimi ismini, kimi dinini değiştirmiş, kimi şehri, kimi ülkesini, kimisi akademik alandaki çalışma konusunu değiştirmiştir. Her birinde bir mücadele alanı yaratma çabası görülmektedir. Görüşmecilerden kimi buna mecbur olduğunu, kimi atalarının hatırasına ihanet edemediğini, kimi inadına, “hala buradayız”¹³ diyebilmek adına, kimi bir daha böyle acılar yaşanmasın diye kendi çabasıyla mücadele edebilmek adına değişime başvurmuştur. Siyasi sebeplerle ülke değiştirmek de, Yunanistan vatandaşlığı alıp çifte vatandaş statüsüne geçmek de bu mücadele alanlarından sayılabilir. Sadece kimliğindeki din ibaresini sildirmekle değil, onu Hristiyan olarak değiştirmek de, kilisenin vaftiz etmeyi kabul etme süreci de oldukça meşakkatli. Bu duruma dair C.K şunları paylaşıyor:

Vaftiz olmak için çok şart yok ama olan şartlar zor. Dini bir eğitimden geçmek gerekiyor, hatta bazen Yunanca bilmeni istiyorlar. Aile durumumuzu Bartholomeos hazretleri biliyordu. Bizim köye gelmişliği, dayımın evinde kalmışlığı bile var. Ona rağmen çok zorladılar. Ben de Atina'ya gittim, orada başvurduğum, vaftiz oldum.¹⁴

Ulus-devletleşme sürecinden itibaren Sünni-Türk idealli bir toplum kurulumunun içerisinde Hristiyan olmak istemek ya da “Türk kültürüne uygun olmayan” biçiminde tanımlanmış bir ismi kullanmaya başlamak, kendince zorlukları da içerisinde barındırmaktadır. “Öteki” olması dolayısıyla gönderilmek istenen ama “bir şekilde” kalan Rumlar, kaldıkları ailelerin içerisinde eriyip, ailelerin soy isimlerini, zamanla kültürlerini, dinlerini edinerek saklanmıştı/yaşamıştı. Gerçeğin yıllar sonra öğrenilmesiyle birlikte yeni neslin en başa dönüp “gönderildikleri” kimlikleri üstlenmesi ve o gruba aidiyetliklerini beyan etmesi, yüzleşme sürecini ve sonrası yaşanan dinamiklerin anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

¹³ Y.V.Y ile 13 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılmış görüşmeden alıntıdır. Y.V.Y bu sözü mezuniyet törenimde tuttuğum pankarttan alıntıladığını görüşmede bildirmiş, aynı duyguları taşıdığını dile getirmiştir.

¹⁴ S.K ile 23 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

Çalışmanın içinde yer almasa bile en başından beri çalışmanın Yunanistan ayağı da bulunmaktadır. Kendi hikâyemden yola çıkıyor olmamdan mütevellit, Yunanistan'dan, oradaki akrabalarımın çok fazla destek gördüm. Çalışma öncesinde hem akraba ziyareti hem de çalışma odaklı Yunanistan ziyaretleri gerçekleştirip, akrabalarını mübadele zamanında kaybetmiş insanlarla görüşme fırsatı buldum. Ayağımın biri orada kaldı. Anadolu'dan karşı kıyıya uzanan bir deneyim oldu bu. Çok önceden atılmış bir düğümün üstünden kalkıp çözmeye yeltenmeydi. Hikâye itibarıyla alandaki öznelerden farksızdım, düğümü birlikte çözmeliydik. Araştırmanın deşifrelerini hazırlarken, hikâyeleri anlatırken analizde duygu ve düşüncelerimi özdüşünümsel şekilde metne eklemeye çaba gösterdim, kendi konumumu alanın sesiyle birleştirmeye dikkat ettim. Burada anlatılan hikâyeye aslında karşı kıyının, orada anlatılan hikâyeye ise aslında buranın hikâyesiydi. Yaşadığım en büyük çelişki kimlik konusunda oldu. Her görüşmeci için benzer bir duruşa sahip olduğum varsayıldı. Alanın dinamikleri içerisinde bu duruma direnmem ya da eklemlenmem mümkün değildir. Her görüşmecinin kimlik kavramını farklı zeminlere oturtuyor oluşu araştırmaya zenginlik kattı. Diğer bir deyişle alanın özneleri birbirine çok benzer ve birbirinden çok farklı 1919-1925 yılları arasında, gidemeyen Rumların "Müslümanlaş(tırıl)ması ve Türkleş(tiril)mesi ile ilgili hikâyeler, düşünceler ve duygular paylaştı. Birbirinden farklı yer ve koşullarda yaşayan, farklı direniş alanlarında mücadele etmeye çalışan insanların hatırlama ve unutma pratikleri de buna bağlı olarak çeşitlilik gösterdi. Ayrıca alanın özneleri için kimlik kurulumunun ve hatırlamanın öznel olduğu kadar dışarıdan destekli de olabildiğini, aitlik hissedilen grupların kültürel belleğin hatırlatmalarıyla ve meydana getirmeleriyle de oluşabildiğini tekrar gözler önüne serdi.

2.2.2. Araştırmacının Muhasebesi

2008 yılında, edindiğim bilgilerle Yunanistan'a gittim fakat verilen bilgilerin çoğu eksikti. Bilgi eksikliğinden kaynaklı olarak herhangi bir iz bulamadım. Selanik'te bulunan Türk Konsoloslukuna gidip yardım almak istediğimde içeri bile alınmadan geri gönderildim. Konsoloslukta olan bir görevlinin "*madem dedeniz*

Rum bize niye geliyorsunuz, karşıdaki Yunan polisine sorun dedenizin yerini!” diyerek çıkışmasıyla zaten bildiğim durumun vahamiyeti daha iyi şekilde gözler önüne serildi. Büyük dedemizin Rum olması, kabul görmeyen bir gerçek olarak karşımızdaydı.

2008 yılından 2013 yılına kadar mübadele dönemini, mübadele öncesini ve sonrasını, Anadolu Rumlarının kültürlerini, Yunanistan’ı, Yunancayı inceleyebilmek için zaman harcadım. Bu süre zarfında farklı insanlardan akrabalarımızın adreslerini bulabilmeleri için yardım istedim. 2013 yılında eğitim için Almanya’ya gitmeden evvel büyük teyzem S.E. ile tekrar görüşüp, hikayeyi hatırladığı kadarıyla tekrar anlatmasını, elinde olan tüm belgeleri vermesini istedim. Almanya’ya gitmeden evvel sosyal medya üzerinden mesaj attığım bir kişi, mesaj atmamdan 4 ay sonra bana cevap vererek, yıllarca gizli tutulmuş bir aile hikayesinin aydınlatılması adına ilk adımı atmış oldu. Görüştüğüm kişi köyünde Türkçe bilen birisi olduğunu söyleyip bana o kişiye yönlendirdi. Yönlendirildiğim kişiyle görüştim, hikayeyi anlattım. Kendisine zaman vermem gerektiğini, hemen geri döneceğini söyledi. Yaklaşık 1 saat sonra geri dönüş yaparak şu cümleyi yazdı; *“Buldun vre yavrim. Hepisi burada. Sen agnatınca gettim sordum. Buldun hepisini”*.¹⁵ Bu cümlelerden sonra hemen Yunanistan’a davet edildim.

5 sene süren araştırmalar sonunda aradığımı bulmuştum. Yapabildiğim tek şey ağlamak oldu. İzmir’de bulunan ailemi arayıp detaylı bilgi verdim. Yunanistan’a davet edildiğimi bildirdim. Çok sevindiler. Takip eden hafta içinde Yunanistan’dan birçok kişi ekledi beni sosyal medya hesaplarımdan. Yunanistan’dan bilmediğim bir numara beni aradı, önce Almanca¹⁶ daha sonra Türkçe konuştu ve emin olmak istedi. Hikayeyi anlatınca onlar da “hemen gel” dediler.

¹⁵ Giannis Terpezidis, iletişim kurup görüştüğüm kişidir. Selanik’te yaşamaktadır fakat Serres iline bağlı Livadohori köyünde doğmuştur. Haftasonlarını köyünde geçirip çiftçilikle uğraşmaktadır. S.E.’nin amcasının eşi tarafından akrabalık da bulunmaktadır.

¹⁶ Yunanistan’da bulunan akrabalarım bir dönem Almanya’da işçi olarak çalışmış. Bu sebeple birçoğu Almancayı akıcı biçimde konuşabilmektedir.

Hiç bilmediğim bir ülkeye, hiç tanımadığım insanların yanına gidecektim. Belli belirsiz bir korku vardı içimde. Hem soğuk karşılanmak için hem de sıcak karşılanmak için hazırlamıştım kendimi. 2001 yılında büyük teyzem S.E. ile gerçekleşen karşılaşmanın ne kadar sıcak geçtiğini bilsem bile içimde endişe vardı. Çıkış kapısının önünde beni bekleyen 5-6 kişi, sosyal medya hesaplarımdan fotoğraflarımı gördüklerinden, beni görür görmez tanıyip yanıma koştular. Yunanistan'da bulunan büyük dedemizin kardeşi Ioannis'in torunu, eşi, çocukları ve en başından beri iletişimde yardımcı olanlar oradaydı. O an'a tanıklık ettiler.

Yunanistan'da 10 gün geçirdim. Yaşananları unutmamak için günlük tuttum. Büyük dedemizin kardeşinin köyü Livadohori'ye, Kavala'ya ve Selanik'e gittik. Köy dahil, gittiğimiz her yerde beni görmeye gelenler oldu. Gelenlerin neredeyse hepsi Türkçe konuşabiliyordu. Sarılıp ağlıyorlar, öpmekten çok kokluyorlardı. Anneleri, büyük teyzem S.E.'yi soruyorlardı. Götürdüğüm fotoğraflarla herkesi tanıttım. Yunanistan'da kaldığım süre zarfında sürekli olarak Türkiye'de bulunan ailemi bilgilendiriyor, fotoğraflar gönderiyordum. Daha sonra ise bir gün belirleyip, iki ailenin son nesillerini canlı video görüşmesi yaparak birbirini tanımasına karar verdik. Gün geldiğinde ben Yunanistan'da akrabalarımızla, ailem ise İzmir'de bulunan akrabalarla kamera karşısındaydık. Herkesin yapabildiği şey ekrana bakıp ağlamak oldu. Herkes birbirini bir akrabamıza benzetiyordu.

Yunanistan'dan dönerken gururlu ve umutluydum. Son nesil birbirini bulmuş, yaşanılanlar anlatılmış, eksik kalan parçalar yerlerine koyulmuştu. Büyük dedemizin yaşadıklarını, hikayeyi bilmeyen akrabalarımın anlatmalıydım. Almanya'ya eğitimime devam etmek için döndüğümde hikayeyi baştan sona anlatan bir yazı kaleme aldım ve bunu akrabalarımın gönderdim. O zamana kadar ulus-devlet ağzıyla anlatılanların yerinde şimdi başka bir şey vardı. Çok önceleri sormaya başladığım sorular şimdi daha şiddetli şekilde aklıma takılıyordu; Biz kimiz? Tarih sayfalarında bahsedilmeyen bu hikayeleri anlatmaya karar verdim. Hikayeyi sosyal medya üzerinden paylaştım. Benzer hikayelere sahip olanlar, ulus-devletleşme sürecinde ailesinde benzer

hassasiyetlerin yaşandığını söyleyen insanlar ulaştılar bana. Homojen toplum yapısı içinde silinmeye çalışılmış, kısmen başarılı olunmuş, kısmen başarılı olunmamış tüm “öteki”ler bana cesaret verdiler.

Aklımdaki kimlik, ulus-devlet, homojen toplum yapısı, ötekileştirme sorularına cevap aradım. En başından beri duyulan ama hikayeyi açığa çıkarmakla yükselen “*başımızı belaya sokacaksın*” sesleri beni engelleyemedi. Bu sözlerin de sistemin getirisi olduğunun bilinciyle hareket ettim. Bu çalışma, yaşanmışlıkların verdiği cesaretle, aile hikayemizi öğrendiğim günden bu zamana kadar karşılaştığım, tanıştığım, dinlediğim, anlattığım insanların, tarihte kendisine yer bulamamış, gizlenmiş hikayelerini aktarmayı, arada kalan o boşluğu doldurmayı hedefliyor.

3. BÖLÜM

ANALİZ

3.1. Alan Analize Doğru

Alan, özellikle bir parçası olarak bulunduğunuzda, sıradan bir çalışma alanı olmanın dışına çıkıyor. Kurulan ilişkiler sadece çalışılan konu ile sınırlı kalmıyor. Araştırma bitse bile, kurulan ortaklık, benzetilen kader iletişimi sonlandırmıyor, hayatımızda farklı bir yer ediniyor, görüşmeler güzel ilişkilere dönüşüyor.

Analiz farklı şehirlerden toplam 6 kişi ile detaylı yapılan görüşmelerle, izinleri doğrultusunda ses kayıtları alınarak yapıldı. Bu süreci görüşmelerin ve deşifrelerin ışığında oluşturulan kategorilendirme süreci takip etti. Deşifreler, alan görüşmelerinden yaklaşık bir ay sonra yapıldı. Kayıtları görüşme esnasında dikkat edilen noktalardan uzaklaşarak tekrar dinlemek, alanı daha iyi kavramaya yardımcı oldu. Kendi hikâyeleri dışında benzer hikâyelerin olduğunu da duyan, insanların konuşmaya başladığını gören görüşmeciler, durumu şöyle ifade etti: *“Sadece tez değil, kitap da olsun, film de çekilir bu hikâyelere, daha çok insan duysun”*. Araştırmacı olarak benzer hikâyeye sahip oluşumuz, içlerinden çıkıp diğer insanlara yaşananlara anlatan kişi olarak görülmem, alanın sesinin daha yüksek sesle, cesaretle çıkmasına yardım etti. Alanın da dinamiği olarak kabul edilebilecek bu durum, hâlihazırda benzer aile hikâyesine sahip olmamız neticesinde, anlatıcının tarafından bakabilme çabamı kolaylaştırdı.

Hem hikâyeleri aktarma kararından önce hem de aktarma ve analiz sürecinde yaşananların tarihe nasıl yansıdığını araştırma olanağı buldum. 1919-1925 yılları arası, mübadelenin hemen öncesi ve hemen sonrasını kapsayan süreç, tarih kitaplarında sadece “değişim” olarak yer alıyordu. Anadolu coğrafyasında kalan ve Müslümanlaş(tırıl)an ve Türkleş(tiril)en Rumlardan bahsedilmediğini görmek, resmi tarihin görmediğini görmüş olmanın, dinlemediğini dinlemiş

olmanın güzelliğini, söylemediğini söylemiş olmanın heyecanı ile beni daha da teşvik etti. Resmi tarih içinde tutulan notlar, dönemin ideolojisi gereği olması gerekenin yapıldığını söylüyordu. Sadece birkaç yabancı gazete mübadele sürecinde yaşanan acıları sayfalarına taşımış, kısa metinlerle yaşananları açıklamaya çalışmıştı.

1919-1925 yılları arasında, mübadele sürecinin hemen öncesini ve sonrasını kapsayan dönemde Anadolu’da yaşanan “kalma” hikâyelerinin izi sürülürken, belleğin hatırlama/hatırlamama, unutma/unutmama pratiklerine, gizli kalmanın, yıllarca susmanın ve aynı zamanda hatırlatmanın gücüne, dönemi yaşayanların bir sonraki nesillere gizlice aktardıkları üzerinden bakıldı. Benzer aile hikâyesine sahip oluşum, alanın sesinin gür çıkmasına ve alanın parçası olarak kabul görmeme ortamı hazırladı. “*Bizim oğlan*” olarak çağrılmam, “onlardan” olduğum görüşü, “kültürel bellek”in bir çağrısı olduğunu çoğu kez hatırlattı. İzini sürüp bulduğum, bazen direkt beni bulan hikâyelerle kendi hikâyemin ortaklığı, Assmann’ın (2015) “iletişimsel bellek” ve “kültürel bellek” kavramları ile hatırlayış ve unutuş üzerinden hikâyelere bakmam gerekliliğini hatırlattı. Bu sebeple alanın hikâyelerini ve kendi hikâyemi yansıtırken, kendime ve aileme dair olan iletişimsel belleğim ile farkında olarak ya da farkında olmayarak bağlandığım, dinlediğim hikâyelerin kültürel belleğinin kendi dünyamdaki yansımalarını da bu çalışmaya eklemeyi uygun gördüm.

Alan görüşmelerinde alanın bir parçası olduğum, büyük dedemin de aynı acıları yaşadığı sürekli hatırlatıldı. Kurulan özdeşliklerle ortak olduğunu gördüğümüz kültürel bellek birçok şey anlattı bize. Nesilden nesile aktarılan, aktarılan neslin neredeyse hiç haberinin olmadığı, dolayısıyla yükünü azalttığı bir gizlenme öyküsüdür bu. “*Bana nereli olduğumu sorma!*”, “*kimsem yok benim*” diye kızgın bir ses tonuyla cevaplanan basit sorulardır. “*Bundan kimseye bahsetmeyin*” diyerek aslını saklamaktır. Şehir değiştirmek, kaçmaktır. Hep iyi görünme çabasıdır. İyi insan, iyi Müslüman, iyi esnaf, iyi arkadaş olarak bilinmeye çabalamaktır. Burada en iyi kaçış yolu, aslına “düşman” olmaktır. Aslını öğrenince “*başımızı yakacaksın*” diye serzenişlere alışmaktır. Daha çok küçükken, ekranda el sallayan yaşlı bir adama bakıp ağlayan akrabalarım,

ekrandakinin kim olduğunu sormak, resmi tarihten uzaklaşmadan verilen, aslını yansıtmayan “*savaş sırasında kaçırılıp Yunanistan’a götürülen ve Hristiyan yapılan büyük dedemiz*” cevabını almaktır. Her biri bugün anlamlandırdığım fakat zamanında öylesine kelimelerdi sadece.

Merakım ekranda el sallayan yaşlı adama bakıp ağlayan akrabalarımı gördüğümde başladı. Aynı sorulara farklı kişilerden farklı cevaplar almak konunun gizemini arttırıp konuya daha da merakla sarılmama sebebiyet verdi. Dinlediğim hikâyelerde gerçeği öğrenmeler ya direk aktarım, ya beklenmedik bir yabancıнын ziyareti, ya dilden dile dolaşan mahalle dedikodusunun ispatı ya da devletin “sen ötekisin” deyişiyile başlamıştı. Her hikâyede ortak bir ses, ortak bir renk vardı. Araştırmacı olarak en büyük amacım alanın hikâyelerini, öznelliğine dokunmadan olduğu gibi yansıtmaktır. Birlikte geçmişe doğru yaptığımız bu yolculuklarda anlatılan her hikâyenin bugüne kadar hiç anlatılmadığını aklımdan çıkarmamaya gayret ettim.

3.1.1. Hikayeler: Hikayelerini Benimle Paylaşanlara Dair (Çocuklar-Torunlar)

3.1.1.1. Bu Yakadan Yükselen Sesler¹⁷

S.E.’nin Hikayesi

Akademik alanda bu konuyu ele alıyor olmanın ilk ateşini S.E.’nin hikayesi yakmıştır. İlk görüşmeyi İzmir’de kendisiyle yaptım. S.E. Bitlis doğumludur. 63 yaşındadır. Ekonomik nedeni olduğu söylenen bir iç göç ile genç yaşlardayken ailesiyle birlikte İzmir’e taşınıyor. Evli ve üç çocuk annesi. Üç torunu var. Kızlarından biri Amerika’da yaşıyor. Diğer iki çocuğu İzmir’de. Aile hikayesini nişanlı olduğu zamanlarda, Yunanistan’da olan amcasının babasını ziyaret etmek amacıyla İzmir’e gelmesiyle öğreniyor. Amcasıyla arasında kuvvetli bir bağ kuruluyor. Bu bağ için “*Pazar günü kendisini kiliseye götürmemi istedi, o*

¹⁷ Görüşmecilerin profillerinin aktarıldığı bu bölümde bire bir aktarımlar için referans verilmesi tercih edilmemiştir.

zamanlar Çankaya tarafında eski bir kilise vardı, alıp götürdüm. O andan itibaren aramızda başka bir şey başladı” yorumunu yapıyor.

Babası, bugün Samsun’un Vezirköprü ilçesine bağlı tamamı Rum olan Aydoğdu köyünde dünyaya gelmiş. 1922 yılında mübadele kararı sonrası tüm köyün Bafra tarafına gidip gemilerle Yunanistan’a götürülmesi kararı çıkıyor. Samsun limanındaki yoğunluk sebebiyle, tüm köy yoğunluk geçene kadar Anadolu içlerine doğru göçe zorlanıyor. Babası, iki kardeşi ve anneleri var sadece. S.E.’nin dedesi mübadeleden önce vefat ediyor. S.E.’nin babası o zaman 12 yaşında. Önce Diyarbakır’a, oradan Muş’a en son Bitlis’e gelip, bugün Güroymak olarak bilinen, eski ismi *Norşén* olan ilçede, Ermenilerden boşaltılan bir köye yerleştiriliyorlar. Burada bir müddet kalıyorlar. S.E.’nin babası evin geçimini sağlamak için bir Kürt evinde çobanlık yapmaya başlıyor. Aradan 4 ay zaman geçiyor. Kafile askerlerce tekrar harekete geçiriliyor. S.E.’nin babasını almak için eve gidiyorlar fakat babası askerleri görünce kaçıyor. Tüm gün ortalıkta gözüküyor. Askerler daha fazla bekleyemeden kafileyi göçe zorluyor. Kafile Mersin limanından gemilere bindirilip, S.E.’nin babasını arkada bırakıp Yunanistan’a doğru yola koyuluyor. S.E.’nin halası gemide hastalıktan ölüyor ve denize atılıyor. S.E.’nin babaannesi ve amcası, Yunanistan’a ulaşabiliyor. S.E.’nin babası Sünni-Kürt ailenin yanında Bitlis’te kalıyor.

Lozan antlaşmasınının 1. maddesinde mübadillerin, hükümetlerin izni olmadıkça memleketlerine dönüp yerleşemeyeceği açık şekilde belirtilmiştir. 1959 yılında EOKA’nın terörist faaliyetlerini durdurduğunu açıklaması, Türk ve Yunan Başbakanlarının çeşitli konferanslarda bir araya gelmesi, samimi ilişkilerin kurulması, 1963’e kadar sürececek bir çözüm sürecine giriliyor. (Akgönül, 2007, s.230) Bu durum mübadillerin memleketlerini yeniden görebilme umudunu yeşertiyor. S.E.’nin amcası, kardeşini bulmak için 60’lı yıllarda Bitlis’e geliyor. S.E. o zamanlar çok ufak olduğundan o günleri hatırlamıyor. O zamanlar için *“babam çok ağlıyordu, onu hatırlıyorum, çocuk akli işte”* cevabını veriyor. Amcası 15 gün kadar Bitlis’te kalıyor, sadece fotoğraf çekilmek için dışarı çıkıyorlar. Sonra komşu şikayeti üzerine jandarmalar tarafından İstanbul’a gönderiliyor, oradan Yunanistan’a gidiyor. 70’li yıllarda tekrar kardeşini görmeye

geliyor. Bu sefer kardeşi, kızı S.E. ve karısı İzmir’de yaşıyorlar. S.E. ile amcası arasındaki bağ İzmir’de kuruluyor. O bağı şöyle anlatıyor: *“Bir gece benimle uyumak istedi. Elimi hiç bırakmadı. İnanır mısın, sabaha kadar ağladı, yastık sıırılsıklamdı sabah”*.

Aralarındaki ilişki sıradan bir amca-yeğen ilişkisinden daha yoğun yaşanıyor. S.E.’nin babası kardeşine karşı sert tutum sergiliyor. Kızı S.E.’ye kardeşini kimsenin görmemesini, bundan kimseye bahsetmemesini tembihliyor. Bu konuyu S.E.: *“Babam amcama çok kızardı. Bize de kimseye söylemeyin, kimse duymasın, bilmesin derdi”* diye anlatıyor. Amca-yeğen birbirlerine mektup yazıyorlar. S.E. Yunanistan’ı aramak için aralıklarla konsolosluga gidip telefon ediyor. İletişim uzun süreli olarak devam ediyor. Fakat orada kimin olduğuna dair kimseye bir şey anlatmıyor. 2000’li yılların başında Yunanistan’a gitmeye karar veriyor. Amcasını ziyaret ediyor. S.E. dört kız kardeşten biri. Dört kız kardeş de aile bağları kuvvetli insanlar. Amcalarını ziyaret sırasında çekilen videolarda görüyorlar. Sorulan soruları geçiştiriyorlar. Kısa bir süre sonra amca hayatını kaybediyor. Değişen adres ve telefonlarla iletişim sıfırlanıyor. Büyük teyzem S.E. iletişimin kopmasıyla, öğrendiğim günden beri hikaye konusunda heyecanlandığımdan konuyu bana anlatıyor.

İlk günden bu yana aile hikayesi konusunda ilgili olmamdan cesaret alarak bildikleri detayları anlattılar bana. Çoğu eksik bilgilerdi. Tarih ile uzlaşmaz noktaların çokluğu kafamı karıştırıyordu. Bu sırada Yunan alfabesini okumayı, temel seviyede konuşmayı öğrendim. Sosyal medyanın yardımıyla, uzun uğraşlar sonucu ulaştım bazı kişilere. Onların destekleri sayesinde büyük dedemizin kardeşinin köyüne ulaşabildim. Sonraki nesiller başka şehirlere göç edeli çok olmuştu fakat hikayenin özünün saklı olduğu insanlar köydeydiler. Zaman kaybetmeden ziyaret ettim hepsini. Havalimanında çocukları gibi karşıladılar beni. Çok sarıldılar. Onlarca yıl, bir daha kimsenin onları hatırlamayacağını düşünenler, buna kendini inandıranlarla beraberdim. Ortasında kaldı benliğim, bana verilen ile aslında olan arasında. Aslında Rum’duk fakat giydirilen kıyafet her ne ise onunla geziyorduk. Bütün hikayeyi, detayları ile anlattılar. Büyük dedemin kardeşinin o zamanlar aldığı notlar

hikayeye ışık tuttu. İki kardeşin yıllar süren ayrılığı, amca-yeğen arasında sıkışıp kalan akrabalık ve özlem giderme, şimdi daha geniş bir ortama yayılacaktı. Hepsi dikkatli olmam gerektiğini söyledi. Bu gerçeğin duyulması durumunda başıma geleceklerden endişeliydiler.

2013 yılında Yunanistan'a gitmemle, büyük dedemin aslının Rum olduğunu, Sünni-Kürt ailenin yanında Müslümanlaştırıldığını öğreniyorum. Bu durumu büyük teyzem S.E. "*Sen gidip bulana kadar Rum olduğumuzu bilmiyordum*" diye yorumluyor.

S.E. yaşanan acıları biliyor. Ege'nin karşı kıyısında canları var. İki kıyıda birbirini özleyenler var. Tekrar gitmek istiyor Yunanistan'a. İçinde bulunduğu durumu şöyle özetliyor; "*canımızın yarısı orda*". Göç etmenin, ailesiz kalmanın nasıl can yakıcı olduğunu anlatıyor "*zor günlermiş, çok çekmiş babam. Kim bilir neler düşündü, nasıl canı yandı*" diyerek ayrı kalınan onlarca yılı düşünüyor. Yunanistan ona bir şey ifade etmiyor fakat ayrı kalma durumu için gözyaşı döküyor.

M.A'nın Hikayesi

M.A. 21 yaşında. Üniversite öğrencisi. "*Kendimi Kapadokyalı, Anadolu olarak söylüyorum*" diyerek söze başlıyor. Ailesi Kayseri ili Yeşilhisar ilçesine bağlı Soğanlı köyünden. Kendisi ise Nevşehir doğumlu. M.A. hikayesini paylaşmak için oldukça heyecanlı, akrabalarını bulmak için araştırmalarını sürdürüyor. Görüşmeyi onun talep ettiği bir adreste gerçekleştirdik.

M.A.'nın dedesinin babaannesi, Fotini isminde Kapadokyalı bir Rum. Etraflıca Konstantin olabileceği düşünülen fakat dilden dile Göstengil olarak geçmiş, tanınan bir aileye mensup. Mübadele öncesinde bir Müslüman ile evlenmek isteğini dile getiriyor. Ailesi de göçe tabi tutulmamak adına iyi bir fırsat olduğunu düşünüp bu duruma göz yumuyor. Fotini, M.A.'nın Til köyünde doğmuş ve bu doğrultuda lakap almış büyükbabasıyla evleniyor ve Fadime ismini alıyor. Fadime, herkes tarafından iyiliği ile bilinen bir kadın. Fotini'nin iki erkek kardeşi

ve bir kız kardeşi göçe tabi tutulup, Yunanistan'a gönderiliyor. Annesi ve babası da Fotini gibi Müslümanlığı kabul edip yaşamlarını Anadolu'da sürdürüyor ve sonra kelime-i şehadet getirerek vefat ediyor. Fotini'nin babasının ismi kayıtlarda Abdullah olarak görülüyor. Akrabalar arasında anlatılanlara bakılırsa Fotini gibi evlenip Müslümanlığı seçmiş Maria ve Mağdenli (Magdelini) isimli başka kız kardeşler de var. Fakat haklarında neredeyse hiç bilgi yok. M.A. aile hikayesinin aile içinde hep konuşulduğunu, hep "*Rum anamız*" olarak bahsedilen bir kadının olduğunu fakat hiç detaylıca araştırılmadığını belirtiyor.

Konuyu bilmesine rağmen neden bugüne kadar kimsenin araştırmamasına, kendisinin bu işe neden kalkıştığına dair sorular sorduğumda M.A. oldukça net cevap veriyor; "*Duygusalılık*". 3-4 yıl evvel M.A. annesinin Ürgüplü mübadil kadınlar hakkında bir belgeseli izleyip, belgesel'de konuşan Ürgüplü Rum kadının "*ah bir Ürgüp'e gelsem, evimin önünde huf deyip ölsem*" sözünü gözleri dola dola tekrar etmesinden çok etkilenmiş. "*Bu topraklardan gönderilen, mübadil olan Rum kadın annemdi sanki*". O zaman araştırmaya karar veriyor M.A. "*Bulabiliriz, tekrar bir araya gelebiliriz*" diye düşünüyor. Rum anayı tanımış kişilerle görüşüyor. Annesinden ve babasından bu süreçte çok fazla destek görüyor. Hatta hiç beklemediği kişilerden, mesela 50 yaşındaki dayısından da destek görüyor. Bu durum için; "*bu hani bir bağıdır, bulunması istenen içte, yokluğu hissedilen, üstü kapatılanı geri istemektir*" diyor.

Araştırmalarını sürdürürken eşinin Rum olduğu bilinen Topal lakaplı bir kişiyi arayan bir yabancıнын köye geldiğini, Topal'ın eşinin akrabası olduğunu fakat Topal ve ailesi başka yere taşındıkları için görüşemedikleri öğreniyor. Topal'ın eşi Rum ve Rum anaları ile akrabalığı olduğu da biliniyor. Yabancıнын gelişi çok kişiye belli edilmediğinden, gelen kişi eli boş geriye dönüyor. Gelen yabancıнын Arnavutluk tarafında yaşadıklarını, 60'ı yıllardan sonra gün yüzü gördüklerini, öncesinde hep yokluk çektiklerini söylediğini araştırmaları sonucu öğreniyor M.A. Bu olay sebebiyle akrabalarının Arnavutluk'ta bile olabileceğini düşünüyor. Sosyal medya üzerinden Karaman Rumlarıyla ilgilenen kişilerle iletişime geçiyor. Çevre köylerden gönderilen Rumlarla iletişim kuruyor fakat bugüne kadar hala net bir sonuç elde edemiyor.

M.A ile aile geleneklerini konuştuğumuzda farklı Ortodoks geleneklerinin bir şekilde devam ettiğini örneklerle açıklıyor. Arife günlerinde eski, boş evlerin temizlendiği, badana yapıldığı ve penceresine mumların dikildiğini, belirli zamanlarda yumurtaların boyandığını ve tokuşturulduğunu anlatıyor. Yumurta boyama adeti yakın zamana kadar devam ediyor, öyle ki annesi ve babası bile yumurta boyadıklarını hatırlıyor. Müslüman olmalarına rağmen gül yapraklarının suya konulup, limon suyu eklenip güneşte bırakılarak likörünün yapıldığını, Nevşehir’de bağ bozumu şenliklerinin, şarap şenliklerinin devam ettiğini de örneklerine ekliyor.

Kimlik konusunu konuştuğumuzda M.A. Sünni-Türk olarak yetiştirildiğini, küçükken “Rum Ana” hakkında anlatılanların masal gibi geldiğini söylüyor. Zamanla işin ciddiyetini anladığında; *“Türkiye’de tek Rum ben olsam, bir şey olmazdı, ama diğer insanları da gördüm, Türk kimliğim silindi, gerçekten silindi”* diye anlatıyor. Benzer hikayelerin olması, yalnız olmadığını ona hatırlatıyor, o da mücadele alanına katılıyor.

M.A. araştırmalarına devam ediyor. Üniversitede hiç Rum ile karşılaşmadığını belirtip; *“Kürt var, Ermeni var, Rum yok. Hayır, ben varım. Bizde kimse dememiş, Rum olarak anılmıyor ama ben varım diyorum”*. Yaşananları araştırmanın vicdan meselesi olduğunu da belirtiyor, bir araya gelecekleri, Kapadokya’daki kiliseleri gezdirecekleri, birlikte türküler söyleyecekleri günün hayalini kuruyor.

Y.V.Y.’nin Hikayesi

Y.V.Y 1974 yılında Bafra’da dünyaya gelmiş. Doğu illerinde barış aktivisti olarak gönüllü çalışmalar yapıyor. Evli değil. Doğum tarihini sorduğumda önce “1994” diyor. Aile hikayesiyle yüzleştiği yılları doğum tarihi olarak kabul ediyor. Y.V.Y milliyetçi bir çevrede milliyetçi biri olarak yetişiyor. Doğu Anadolu bölgesinde ordu ile PKK arasında yaşanan yoğun çatışmaların olduğu bir dönemde Kürt coğrafyasına gitmek için başvuru yapıyor. Askerliği sırasında ayağından vuruluyor ve PKK’ye esir düşüyor. Esirliği süresince ailesi ile görüşüp durumu

ailesine aktarıyor. Ailesi önceleri inanmasa bile esir düştüğü gerçeğini kabulleniyor. Aracıların yardımıyla Genelkurmay Başkanlığı'nda olan tanıdıkları devreye sokmaya çalışıyorlar. Ailesinin Genelkurmay Başkanlığı'ndaki bir subay ile görüşmesinde subayın "biz sizi biliyoruz, siz Rumsunuz, bu işe fazla girmezseniz iyi olur" dediğini aktarıyor. Ailesi duruma bir anlam veremiyor. Rumluğu kabul etmiyor. Bir süre sonra Y.V.Y. PKK tarafından serbest bırakılıyor.

Y.V.Y'nin dedesi, 3-4 yaşlarındayken bir Türk evine bırakılıyor. Dedesinin ismini Mehmet koyuyorlar bırakıldığı Türk evinde. Dedesinin asıl ismini hiç öğrenemiyor. Dedesinin babası Konstantin ve annesi Paraskevi, 1919'un hemen öncesinde yaşanan sıkıntılardan dolayı Bafra'nın Ashar bölgesinde bulunan ve tamamı Rum olan Yayla köyünden kaçarken bırakıyorlar çocuklarını bir Türk evine. Mehmet, Türk evinde bir Sünni-Türk gibi büyütülüyor. Evleniyor, 3 çocuğu oluyor. Erken yaşta, ayağına çivi batması sonucu hayata veda ediyor. Y.V.Y'nin babası 3 yaşındayken babasız kalıyor. Dolayısıyla bilinen herhangi bir şey varsa bile aktarılamıyor. Y.V.Y sadece dedesi için "dönme" dendiğini hatırlıyor. Hikayenin bilinmemesine rağmen "dönme" denmesini "*Toplumsal olarak belli ki aktarılan bir şey var. Dedem için dönme derlerdi, o zaman bunun ne olduğunu düşünmezdik, düşünecek altyapımız da yoktu, normal gelirdi*" diye yorumluyor.

Y.V.Y dedesinin babasının ve annesinin isimlerini, hangi köyden geldiklerini bizzat nüfus müdürlüğünden öğreniyor. Genelkurmay Başkanlığı'ndan aldıkları bilgi sonunda bu konunun üzerine düşünmeye başlıyor. Araştırıyor. Gerçek hikaye ile yüzleşiyor. Ailesinin bu konu ile yüzleşmesi daha uzun zaman alıyor. Gerçeğe dönebilmek, aslında olanı insanlara gösterebilmek için ismini değiştirme kararı alıyor. Bu karara karşı yaratılan herhangi bir karşıt durum olup olmadığını sorduğumda; "*Artık bana alışmaya başlamışlardı. Durmadan geçmişimizi araştırıyor, yeni bilgiler buluyordum. Zamanla ismimi değiştirmem de zor gelmedi. Askerden döner dönmez yapsaydım daha çok tepki alırdım*" şeklinde açıklıyor.

Y.V.Y araştırmalarını srdrdđđ dönemde, içinde bulunduğu sol gruplar tarafından mikro milliyetçilikle de suçlanıyor. Bu durum karşısında “*mikro milliyetçilikle sulanınca sol mücadeleden uzaklaşmamak adına yaptđđm araştırmalardan uzaklaştım*” şeklinde açıklama yapıyor. Daha sonra yaptđđının mikro milliyetçilik değil, “gizlenmiş, bağlarından koparılmış bir halk mücadelesi içinde” olduğunu düşünüyor ve araştırmalarına devam ediyor.

Y.V.Y mahkeme kararıyla ismini değiştiriyor. Yunanlılarca yoğun olarak kullanılan bir isimle hayatına devam ediyor. Y.V.Y görüşme sırasında ateist olduğunu belirtiyor. Her Rumun Ortodoks olması gerekliliğine inananlara karşı ise “*Din vicdanı bir tercih fakat etnik kimlik tercih değildir*” şeklinde açıklamada bulunuyordu.

Kimliğini “*Pontus Rum*” olarak tanımlayan Y.V.Y, farklı doğu illerinde barış için gönüllü çalışmalar yapmaya devam ederken, aynı zamanda oluşturduğu forumlarla Pontuslu Rumları bir araya getirip geçmişlerini araştırmaları konusunda yardımcı olup, başta akademik olmak üzere çeşitli paylaşımlar yapmalarına ortam hazırlıyor.

M.Y.’nin Hikayesi

Her yolculuk bir tesadüf barındırıyor. M.Y. ile tesadüfen tanıştık. Geçen yaz büyük dedemin doğduğu köyü gezdikten sonra, Samsun’un Bafra ilçesine doğru hareket ettik. Yunanistan’dan tanıdıklarım da vardı yanımda. Eski ismi Keluşak olan, karar zerine Fındıklı olarak ismi değiştirilen köye gidiyorduk. Köyün hemen aşağısındaki dere kenarında dinlenirken, Yunanca konuşulduğunu duyan iki köylü yanımıza gelip kim olduğumuzu sordu. Yunanistan’dan gelenleri görünce “*Rum kızının oğlan var yukarıda, ona gidin*” dediler.

M.Y. 87 yaşında. Eski ismi Keluşak olan, mübadele döneminde tamamı Rum olan köyde bir dönem muhtarlık da yapmış. Köye ulaştığımızda evini sorduk, yardımcı oldular. Oğlu bizi kapıda karşıladı, “*babamı neden soruyorsunuz?*” diyerek kızdı. Yunanistan’dan geldiğimizi duyunca eve doğru koştu, koşarken

şöyle bağırdı; *“Baba, akrabalar geldi!”* M.Y. ve ailesi bizi çok iyi karşıladı. M.Y. eşine seslendi, ayranlar çalkalandı. Kendisine neden *“Rum kızının oğlan”* dediklerini sorunca hikayesini anlattı.

M.Y.’nin annesi çocukken mübadele kararı çıkıyor. Karar üzerine askerler köye gelip köylüleri Samsun limanına doğru götürüyorlar. M.Y.’nin annesi kalabalık içerisinde ailesini kaybediyor, o kalabalıkta köyden karşı komşuları ve arkadaşı olan kız çocuğunun da ailesini kaybettiğini görüyor. Birlikte jandarmaya gidiyorlar. Jandarma iki kız çocuğunu da bekletiyor. O sırada aileler gemilere bindirilip Yunanistan’a doğru hareket ediyorlar. Bir hafta kadar jandarma kontrolünde kalıyorlar. Sonrasında Trabzonlu bir tüccar, jandarmaya kızları soruyor. M.Y.’nin annesi ile evlenmek istediğini bildiriyor. Jandarma M.Y.’nin annesi Parthena’ya evlenip evlenmek istemediğini soruyor, Parthena ise kendi evinde kalmak şartıyla evlenmeyi kabul ediyor. Evleniyorlar ve şart üzerine o zaman ismi Keluşak olan evlerine yerleşiyorlar. Parthena ismi hiç değişmiyor fakat Müslüman olarak hayatına devam ediyor ve Müslüman olarak vefat ediyor. M.Y.’nin kimliğinde anne ismi Parthena olarak kayıtlı duruyor. *“Anamın evi bura. Bah aynı evde duruyom. Yaptım gözölce. Anam bu evde doğmuş, burada kalmış, kaybolmuş, gedememiş. Ben de aynı evde galıyom. Nasip.”*

70’li yıllarda Yunanistan’dan biri geliyor köye. Teyzesinin oğlu olduğunu söylüyor. M.Y. *“uzunca bir adamıdı, Selanik’te galıyormuş, ayakkabı işi yapıyordu, eyi aynaştık, sonra getti. Mektup attı baya. Sonra mektup da atmadi”* diye anlattı onları bulan akrabalarını. Gelen akrabasının kendisini Yunanistan’a götürmek istediğini, kendisinin gitmek istemediğini de söyledi. Benimle birlikte ziyarette bulunanlar, Yunanistan’dan gelenler, derneklere haber verdiler, uzun boylu, ayakkabıcı olan kişiye ulaşmaya çalıştılar. Ancak o kişinin oğluna ulaşabildiler. Türkçe biliyordu. Telefonda görüştüler. M.Y. *“neden onca zaman aramadınız?”* diye sordu hemen. Biraz kızgın, biraz şakacı. Gülümsemelerle geçti görüşmeleri.

M.Y. Müslüman olarak yetiştiriliyor. O da çocuklarını Müslüman olarak yetiştiriyor. *“Yaşanmış, betmiş”* diye anlatıyor olanları. Annesi köye döndüğünde

köyde bir yaşlı adamın ona çok yardımcı olduğundan, koruyup kolladığından bahsediyor, annesinin hep o adama dua ettiğini anlatıyor. İsimleri hatırlamakta zorlanıyor sonra “Kocaşalvar” diyor. Dernekle yapılan görüşmede “kocaşalvar” isimli kişinin mübadele sırasında yaşından dolayı göçe katılmayan, köyün ileri gelenlerinden “Koca Savvas” isimli biri olduğu öğreniliyor. Görünen o ki mübadele sonrasında lakabını değiştiriyor. Bir şekilde köye dönen çocuklara göz kulak oluyor.

M.Y. annesinin doğduğu, büyüdüğü evde yaşamaya devam ediyor. Akrabaları ile görüşüyor. Bizi yolcu ederken “*gene gelin, bah bura sizin de köyünüz, bura sizin de eviniz*” diyor.

C.K.’nin Hikayesi

C.K. Ankara’da yaşıyor. 27 yaşında ve Yunan Dili ve Edebiyatı bölümü öğrencisi. Kendisiyle tanışıklığımız biraz daha öncesine dayanıyor. Yunanca dersi almak istediğimde kendisi bana önerilmişti, kendisinden düzenli olarak Yunanca özel ders alıyordum.

C.K.’nin annesinin anneannesi Fotini, 6 çocuklu bir ailenin kızı. 1922-1924 yılları arasında aile zorunlu göçe tabi tutulup Nevşehir tarafından Mersin’e doğru hareket ettiriliyor. Karaman Rumu olan ailede, Fotini’nin annesi zorlu koşullara dayanamayıp yolda vefat ediyor. Fotini, kız kardeşi Sofia ve erkek kardeşleri Kostas ile mübadele döneminde zorunlu göçe tabi tutulmasına rağmen, zorlu koşullara dayanamayacakları düşünüldüğünden genç yaşta evlendirilerek Kayseri’ye bağlı, o dönemde Potamya ismiyle bilinen köyde kalıyor, Yunanistan’a gitmiyorlar. Fotini’ye Fatma ismi veriliyor. Kız kardeşi Sofia Safiye, Kostas ise Mehmet oluyor. Diğer 3 kardeşleri ve babaları Mersin limanından Yunanistan’a gönderiliyor. Sofia/Safiye ve Kostas/Mehmet evlendikten sonra yakın diğer köylerde yaşamaya devam ediyorlar. C.K. evlenebilsinler diye isimlerini babaları tarafından mı değiştirildiği yoksa kaldıktan sonra evlendikleri kişilerce mi isimlerinin değiştirildiği konusunda bilgi sahibi değildi. Yunanistan ile

köyleri arasındaki bağlar için; “40’lı, 50’li, 60’lı yıllarda Yunanistan’dan insanlar bizim köye gelir, köylülerle birlikte paskalya yortusu kutlarmış” diyor.

Kendi aile hikayesi, Yunanistan’dan gelen davetsiz misafir tarafından ortaya çıkıyor. 1987 yılında Dimitri adında biri gelip, akrabaları olduğunu anlatıyor. Yunanistan’a giden çocuklardan birinin nesli olduğunu beyan ediyor. C.K.’nın annesinin anneannesi olan Fotini/Fatma’nın Ortodoks pratiklerini sürdürmesi, Müslüman görünmesine rağmen bazen İstavroz çıkardığının bilinmesi, hikayenin doğruluğunu kanıtlar nitelikte oluyor. C.K. annesinin anneannesi Fotini için “ne Müslüman olabilmiş, ne Hristiyan kalabilmiş” yorumunu yapıyor. Öğrendikleri aile hikayeleri dilden dile anlatılıyor. Karaman Rumlarıyla ilgili akademik araştırmalar da yapan Dimitri isimli akrabaları, düzenli şekilde Türkiye’ye gelip gidiyor. C.K. küçük yaşlardayken kendisiyle tanışma fırsatı buluyor. Yıllar sonra, İmroz adasında gezdiği bir Rum köyünde kendi köyünden benzerlikler görünce, değerlerinden nasıl uzaklaştırıldıklarını, koparıldıklarını fark edip, kendi deyimiyle “gerçeğin peşine düşüyor”. Yaptığı araştırmalarda ve okumalarda yeni şeyler keşfediyor, bu yolculukta Karaman Rumu başka insanlarla karşılaşıyor. Kurulan sıkı dostluklar aranılan bilgilere kolayca ulaşmaya yardımcı oluyor. İleride yapacağı akademik çalışmalarda yardımcı olması için Yunan dili ve edebiyatı bölümünü seçiyor. Yunanistan’da özellikle Larissa şehrinde yaşayan Karaman Rumlarıyla sıkı bağları var. Hem kültürel hem de dil konusunda iletişim problemi çekmiyorlar.

C.K. 3 sene evvel verdiği bir kararla Yunanistan’a gidip vaftiz oluyor ve Stavro ismini alıyor. Bu durumu öz kimliğe dönüşün simgesi olarak mı yoksa kişisel, ruhani bir tercih olarak mı düşündüğünü sorduğumda:

İkisini de bir arada koyabiliriz. Sonuçta evet ruhani bir çağrı vardı, ilahi çağrı vardı. Sonuçta köklerinize iniyorsunuz. Sonuçta gerçeğin peşinden koşuyorsunuz, gerçeğin, yolun, yaşamın peşinden. Aslında Tanrı hepimizi çağırıyor. Tanrı çağrısına yanıt vermemizi istiyor. Bunu 3 gün sonra ya da 90 yıl sonra yaşıyorsunuz. Bunu etkileyen faktörler vardır. Ben kültür olarak kendimi hiç yabancı hissetmedim, sonradan benimsediğim bir şey gibi olmadı.

Ortodoks Hristiyan olan C.K. Türkiye'ye döndükten sonra kimliğindeki Müslüman ibaresini sildirip yerine Hristiyan yazdırıyor. Aile hikayesiyle birlikte etnik gerçekliğin dışında, ruhsal gerçekliği de bulduğunu düşünüyor. Bu konuda ailesinin açık fikirli olduğunu ama özellikle annesinin kendisine çok fazla destek olduğunu belirtiyor. Uzun yıllardır Karaman Rumları üzerine çalışıyor olması, aile hikayesine odaklanması, yaşananları öğrenip etrafına anlatması, çevresinin aldığı bu kararı eleştirmesine engel oluyor, C.K. da buna zaten izin vermiyor.

C.K. Yunanistan'daki akrabası Dimitri gibi Karaman Rumları üzerine akademik araştırmalar yapmak istiyor. Düzenli aralıklarla Yunanistan'a gidiyor. Ankara'da Ortodoks kilisesi olmadığından Katolik kilisesinde ibadet ediyor, bazı ayinlerde din görevlilerine yardımcı oluyor. Anadolu coğrafyasını, barındırdığı çeşitliliği seviyor. Kendisini Ortodoks Rum olarak tanıtıyor.

Anadolu Rumlarının köksüz kalışından, geçmişten, yaşanan acılardan, ne Müslüman olabilmekten ne Hristiyan kalabilmekten, baskıdan, korkulardan, gidenlerin ve kalanların çektiği hasretliklerden, susmalardan, bağırma isteklerinden bahsediyor... Kalan Rumların geleceğini tartışıyor.

X.K.'nin Hikayesi

X.K. 1962 Trabzon doğumlu. Fransa'da yaşıyor. Fransa ve Türkiye vatandaşı. Ortak arkadaşlar üzerinden bulduk birbirimizi. İlk günden beri çok desteği oldu. Yaptığım araştırmanın değerini, önemini vurguladı. Maddi ve manevi gereken her şey için yanımda olduğunu; *"biz konuşuyoruz fakat kimse yazmadı, gereken ne varsa yapmaya hazırım. Birisi bu konuda taşın altına elini koyuyorsa destek vermeliyiz"* diyerek belirtti.

X.K.'nin büyük dedesi Giannis 1878-1879 yıllarında bir Ermeni kızıyla evleniyor. 1880 yılında dedesi Grigoris Beşikdüzü'nde dünyaya geliyor. Grigoris'in 2 oğlu, 1 kızı oluyor. X.K.'nin babası, amcası ve halası. Grigoris o dönemlerde Rusya'ya gidiyor ve 1918 gibi geri dönüyor. Gerek annesinin Ermeniliği, gerek babasının ve kendisinin Rumluğu, dönemin karışıklığından dolayı isim

değiştirme kararı alıyor. Göç dönemi sırasında malını paraya çevirebilen herkes Rusya'ya gitmeye başlamış. Fiyatların düşmesi, 2500 adet koyunu olan Grigoris'in koyunlarını satmaktan vazgeçmesine sebep olmuş. Koyunlarını bırakıp gidememişler. X.K. bu konuda dedesine kızgın; *"2500 koyuna kurban gittik"*. Dedesi Grigoris olan ismini Ali, babası ise Yorgo olan ismini Mustafa olarak değiştiriyor.

X.K.'nin babası 1920-1921 yılında askere gidiyor. Askeriye içinde farklı görevlerde bulunuyor. Yeni alfabe'nin kabul edildiği 1928 yılından itibaren, Fransızca, Rusça, Osmanlıca ve Yunanca bildiğinden yeni cumhuriyetin subaylarına Latin alfabesini öğretmek için öğretmen olarak askeriye içinde kalmaya devam ediyor. Askeriye'de öğretmenlik dışında kapı pencere onarımına da yardımcı oluyor. Düzeltmesi gereken yerleri not ediyor ve ihtiyaç listeleri hazırlıyor. Bir gün hazırladığı listeyi maarif müdürüne sunduğunda *"senin de isteklerin bitmiyor Rum tohumu"* cevabını alıyor. Aralarında çıkan kavga sonucu X.K. 'nin babası hapse atılıyor, sonrasında askeriyeyi bırakıp ticarete atılıyor. *"Babam askeriye'den atılınca tek derdi, derde çekmeyecek, çocuklarını kamufle etmek, onları okutup topluma entegre etmek"*.

X.K. çocukken yaşadığı bir olay sonrası kendisine neden *"Ermeni piçi"* diye bağırdıklarını annesine soruyor. Annesi aile hikayelerini, yaşananları X.K.'ye anlatıyor; *"O gün 9 yaşında falandım, içimden nefretlik geldi Mert"* diye yorumluyor bu durumu.

X.K.'nin annesi ve babası bazı durumlarda kendi aralarında Rumca konuşuyorlar fakat çocuklarına öğretmiyorlar. X.K. annesinin dönemin şartları içinde oldukça ileri bir kadın olduğunu söylüyor. Annesinin babası amele taburlarında öldürülüyor, anneannesi ise gavur imamın kızı olarak bilinen bir kadın. X.K. her seferinde acı hikayeler öğreniyor ailesine dair.

Liseyi bırakıp çalışmak için Romanya'ya gidiyor. Oradan Fransa'ya geçiyor. Annesinin yaşadığı bir sağlık problemi nedeniyle Türkiye'ye geliyor. Geldiği sırada asker kaçaklığından tutuklanıp askeri cezaevine gönderiliyor. Cezaevi

sonrası askere gidiyor. 1984 yılında Genelkurmay'da askerliğini yaparken "sakıncalı personel" olarak sürgün kararı geliyor fakat sürgün edilmiyor. Askerlik sonrası ailesinin baskısıyla evlendiriliyor. Bursa'da yaşamını sürdürürken Fransa'ya dönme kararı alıyor. Önce kendisi gidiyor, sonra çocuklarını ve eşini yanına aldırıyor. Zaman içerisinde yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle boşanma kararı alıyorlar. Çocuklarının birine dedesinin ismini, diğerine büyük nenesinin ismini veriyor, ikisini de vaftiz ettiriyor. Bu konu için sorduğum sorulara verdiği cevap şöyle;

Benim çocuklarım vaftizlidir. Vaftiz derken, yani bu da bilinsin. Fanatik değilim ben. Sadece biliyorum ki onlar burda kalacak. Bir şey bırakmak istiyorum. En azından kendine soracak, diyecek tamam. Torunlarım, ya Fransadayız, Fransızız, babam o taraftan gelmiş ama niye Ortodoks. Bir soru işareti bırakmak istiyorum sadece. Bunun dincilikle alakası yok.

X.K içinde bulunduğu mücadelede annesinin en büyük destekçisi olduğunu belirtiyor. Ateist olarak büyüyen X.K. vaftiz olduğunu söylediği gün annesinin sevinçten ağladığını söylüyor. Hristiyan olmasından dolayı değil, Allah'a inanmasından dolayı ağladığını da ekliyor. X.K.'nin kardeşleri Müslüman. Kardeşleriyle görüşmüyor. Kardeşlerine *"dedemizin yediği boku yiyorsunuz. Tamam o zaman savaşın içinde 2500 koyunu bırakıp kaçamadı. Siz bugün 21. yüzyılın verdiği ortamda hala daha kamufle olmaya çalışıyorsunuz bukalemun gibi"* dediğini belirtiyor.

X.K. Fransa'da yaşıyor. Elinden geldiğince herkese anlatıyor yaşadıklarını. Yunanistan'a, orada olan akrabalarını ve arkadaşlarını ziyarete gidiyor sık sık. Kendi hikayesini anlatırken de, benzer aile hikayeleri dinlerken de ağlıyor. Erken cumhuriyet döneminde gayrimüslim azınlıkların yaşadıklarını "soykırım", bugün hala gizlenmek zorunda kalma durumunu "asimilasyon ve baskıların sonucu" olarak yorumluyor.

3.1.1.2. Karşı Yakadan Yükselen Sesler¹⁸

Pontus'un Yitik Kızı: Tamama¹⁹

Tamama, annesi Kyriaku, papaz olan babası Papagiannis, ablaları Symela ve Marigoula ve erkek kardeşi Aleksandros ile Ordu'nun Espiye ilçesinde yaşıyormuş. Tehcir öncesi dönemde, 1916 yılında, Rusların Doğu Anadolu bölgesini işgal ettiği günlerde aile ve bölgenin Rum ahalisi Sivas'a doğru zorunlu göçe tabi tutuluyor. Çetin kış şartları, askerlerin ve halkın davranışlarıyla zorlaşan göç yolunda Tamama'nın annesi, babası ve erkek kardeşi hayatını kaybediyor.

Üç kız kardeş sefalet içinde Sivas'ta yaşamlarını sürdürüyor. Kardeşler evlere gidip yardım dileniyor. Bir gün 5-6 yaşlarında olan Tamama'nın su içmek için çaldığı bir evin kapısını yaşıtı, Mahire isimli bir kız çocuğu açıyor ve Tamama'yı içeri davet ediyor. O sırada Sivas bölgesinde asker olarak görev yapan Ali Rıza Okay, eve döndüğünde kızı Mahire'nin Tamama isimli bu kız çocuğuyla oyun oynadığı, çok iyi anlaştığını fark ediyor. Mahire'nin annesinin olmayışından yalnız kalması ve sonrasında Tamama isimli Pontus Rumu olan bu kız çocuğuyla iyi anlaşması babası Ali Rıza Bey'i sevindiriyor ve Tamama'nın evlerinde kalmasına göz yumuyor. Tekrar göç hareketinin başlaması ve bölgedeki Rumların limanlara doğru hareket ettirilmesi kararı çıkınca Tamama'dan bilgisi olan askerler eve gelip Tamama'yı almak istiyorlar fakat Ali Rıza Bey kimsesiz kalan bu kız çocuğunu vermek istemiyor. Tamama'nın ismi Raife olarak değiştiriliyor ve soyadı olarak Okay kullanılmaya başlanıyor.

Raife Okay (Tamama) hayatı boyunca hiç evlenmiyor. Mahire ile birlikte yaşıyor. Mahire evlendikten sonra bile onunla yaşamaya devam ediyor. Mahire'nin doğan çocuklarına Mahire ile birlikte annelik yapıyor. Geçmişine dair hiç kimseye bilgi verilmiyor.

¹⁸ Yunanistan'dan aktarılan hikayeler arşivlerden alıntıdır. Kişilerle şahsi görüşme yapılmamıştır.

¹⁹ Yorgo Andreadis'in aynı adlı kitabından alınmıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde Raife Okay (Tamama) hastalanıyor ve hafıza kaybı yaşamaya başlıyor. Geceler boyunca çevresince anlaşılamayan bir dilde bir şeyler sayıklıyor. Sayıklamalarında “Espiye” isimli bir yerden bahsediyor ve “*Beni Espiye'deki köprüye götürün, ben oradan yolumu bulurum*” (2012, s.118) diyor. Konuştuğu dilin Rumca olduğunu dışişlerinde çalışan Mahire Hanım'ın torunu Ayşe anlıyor. Araştırmaya başlıyor. Araştırmalar sonunda Karadeniz'e her yıl ziyarete giden bir Yunan vatandaşına durum aktarılıyor. Bu kişi Yunanistan'da sıkı bir araştırmaya girip Tamama'nın hayatta olan kız kardeşleri Symela ve Marigoula'ya ulaşıyor. 1973 yılında üç kız kardeş bir araya gelip hasret gideriyor. Raife Okay (Tamama) hızlı bir iyileşme sürecine giriyor. Yunanistan'a gidip kardeşlerini ziyaret ediyor.

1992 yılında hayatını kaybediyor Tamama. Hikayesi bir şekilde dile getirilip yayıldığı ve Anadolu hasreti çeken Rumlar tarafından sahiplenildiği için olsa gerek, ölüm haberi farklı ülkelerde yaşayan Rumlar tarafından üzüntüyle karşılanıyor. Ankara'da, İslami usüllere göre defin işlemleri yapılıyor. Aynı sıralarda Kuzey Yunanistan'da bulunan Yeni Sumela Manastırında rahip Pavlos tarafından temsili bir ayin, temsili bir cenaze töreni gerçekleştiriliyor.

“Theodore Constantinidis'in Hikayesi²⁰”

Theodore Constantinidis, Rize'den Yunanistan'a ailesiyle birlikte sürgün edilir. Sürgün sırasında 2 oğlu kaybolur, kocası ise öldürülür. Theodore Constantinidis, kızı ile birlikte Yunanistan'ın Kuzey bölgesinde kalan Drama şehrinde yaşamaya başlar. İlerleyen zamanlarda yaşanan ekonomik problemler, kızının düğününün yapılmasına engel olmaktadır. Theodore, Rize'de bulunan babadan kalma evinin bahçesindeki altınları almak üzere Rize'ye doğru hareket eder.

²⁰ Aristoteles Üniversitesi Felsefe bölümü öğrencisi Olga Della'nın 1992 yılının Mart ayında Theodore Constantinidis ile Atina'da yapmış olduğu röportaj. Kostas Fotiadis'in arşivinden alınmıştır. (1996, s.51-52)

Theodore evlerini bulur. Kapısını çalar. Kapıyı genç bir kadın açar. Theodore Yunanistan'dan geldiğini, eskiden kendi evleri olduğunu anlatır, bu durum genç kadın tarafından saygıyla karşılanır. Genç kadının eşi akşam saatlerinde eve gelir, gelen adam resmi kıyafetleri olan bir subaydır. Genç adam da Yunanistan'dan gelen bu kadına saygıyla yaklaşır. Theodore bir gece misafir edilir. Karşılıklı güven ortamı sağlandıktan sonra Theodore asıl geliş amacının bahçede bulunan eski taş fırına gizledikleri altınları almak olduğunu, kızının düğün masrafları için onlara ihtiyaç duyduğunu anlatır. Subay ve karısı bu durumu da anlayışla karşılar ve altınların bulunmasına da yardım eder. Theodore genç adama zamanında kaybettiği, durumlarının nasıl olduğunu bilmediği oğullarından da bahseder ve onları bulması için genç subaydan yardım ister. Kısa bir soruşturma sonunda çocuklarından birinin öldürüldüğünü, diğerinin ise hala kayıp olduğu bilgisini verir.

Subay, Theodore'nin sınırdan altınlarla geçerken sorun yaşamaması adına gerekli yerlerle görüşmeler yapar. Kadın Yunanistan'a dönene kadar saygıda kusur etmez. Theodore dönerken kızının düğününe yardımcı olması adına eşiyle birlikte ufak bir çeyizlik de hazırlarlar ve Theodore'ye verirler. Theodore Yunanistan'a döner. Çeyizlikleri açarlar ve içinde bir mektup bulurlar. Mektup içinde şu satırlar yer almaktadır;

Sevgili Anneciğim, ben senin kayıp sandığın oğlunum ama bunu sana söyleyemedim. Sen ve kız kardeşim, her ne isterseniz, benim için emirdir. Her zaman sizinleyim... (1996, s.52)

Costas Hatzibemou'nun Hikayesi²¹

Costas Hatzibemou'nun babası 50'li yıllarda Feriköy'deki kilise için görevlendirilmiş. Costas Hatzibemou o zamanlar ufak yaşta bir çocuk olmasına rağmen İstanbul'da yaşadıklarını net şekilde hatırlıyor.

²¹ Bu hikaye, 1992 yılının Haziran ayında, *Rights* gazetesinin 13 numaralı köşe yazısında Costas Hatzibemou tarafından kaleme alınmıştır. Kostas Fotiadis'in arşivinden alıntılanmıştır. (1996, s.52)

Ayinin gerçekleşeceği bir gece kilisenin kapısı çalınıyor ve kucaklarında çoğu kız çocuğu olmak üzere birçok çocuk olan kara çarşafli kadınlar kiliseye girmek istiyorlar. Costas Hatzibemou'nun babası hepsini kiliseye alıyor ve arkalarından kapıyı kilitliyor. Kadınlar çocuklarını vaftiz ettirmek için sıraya giriyorlar. Sessizce çocukların vaftiz törenleri gerçekleştiriliyor. Bu süreç neredeyse her gece, 50'li yılların sonuna dek sürüyor. Sadece 1955 yılında, yaşanan sıkıntılar nedeniyle sayılarda azalma oluyor, onun dışında çocuklarını vaftiz ettirmek üzere her gece gelen birileri oluyor.

Costas Hatzibemou, birçoğu kara çarşafli olup, çocuklarını vaftiz ettirmek için gecenin karanlığında kiliseye gelenler için *"1918-1922 yılları arasında Anadolu'da kalan, kendini fanatik İslamcılara karşı saklayan, dışarıya Müslüman gibi görünen insanlardı"*.

Costas Hatzibemou ve ailesi görev bittikten sonra Yunanistan'a geri dönüyor. Köşesine taşıdığı anısını şu soruları sorarak tamamlıyor; *"Merak ediyorum, bu insanlara ne oldu? Neredeler şimdi? Geçen zaman içinde nelerle karşılaştılar? Şimdi onlar gibi on binlerce insan olmalı, onlara ne oldu, merak ediyorum..."*

Mirsini Kapsali'nin Hikayesi²²

Mirsini Kapsali Balıkesir'de Türklerle birlikte güzel bir yaşamları olduğundan, 1919 yılında Yunan ordusunun İzmir'e çıkması sonrası dengelerin değiştiğini, Rumların Türkler üzerinde baskı kurduğunu, Yunan ordusunun geri çekilmesi sonrasında ise fenalıklar yaşadıklarını, Türklerin intikam aldıklarını belirtiyor.

Yunan askerlerinin gitmesinden sonra Rum halk da daha fazla kalamayacaklarını düşünüp gitmeye karar veriyor. Bazı Yörük aileler Hristiyanların evlerine girip yağmalıyorlar. Diğer köylerden gelen bazı Rumlar, civar illerde Rumların başına kötü şeylerin geldiğinden bahsediyor. Rumlar arasında korku yayılmaya başlıyor. Bir süre sonra yaşadıkları yere Türk

²² Küçük Asya Araştırmaları Merkezinde bulunan orijinal kayıt numarası A, IV.4.1.'dir. Herkül Millas'ın derlediği *Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)* kitabından alıntılanmıştır. (2014, s.91)

askerleri geliyor. Askerler tarafından ortak bir alanda bekletiliyorlar. Başlarına ne geleceğine dair bilgileri olmadan sadece bekliyorlar. Gruplar halinde insanların alınıp öldürüldüğüne şahit oluyorlar. Mirsini'nin hayatta olan annesini ve kardeşlerini de öldürüyorlar. O sırada bir adam Mirsini'ye yaklaşır onu kurtaracağını söylüyor. Mirsini o adama inanmıyor ve bir başka Rum kız ile kaçıyorlar. Onu kurtaracağını söyleyen adam atla peşlerine takılıyor ve iki kızı yakalıyorlar. Diğer kızı askerler öldürüyor. Mirsini'yi de askerler istiyorlar fakat onu kurtaracağını söyleyen adam kızın kendisinin olduğunu belirtip Mirsini'yi kaçırıyor. Yolda başka askerler de onları durduruyor fakat o adam subay kimliğini gösterip diğer gruplardan da kurtarıyor Mirsini'yi ve Gönen'e doğru hareket ediyorlar. Subay olan kişi Mirsini'ye Rum bir kadın ile evli olduğunu, bir kızı olduğunu, kendisinin ikinci kızı olacağını belirtiyor. Mirsini uzun süre bu adama inanmıyor. Gördüklerinden dolayı üç gün dili tutuluyor. Subay adamın görevli olduğu karargâha geldiklerinde Mirsini'ye bakması için nöbetçi asker veriliyor. İstanbul'a varmak için üç ay kadar süreleri olduklarını öğrenince Mirsini dayanamayacağını söylüyor. Böylece subay olan kişi oranın hakimine gidip durumu anlatıyor. Subay Mirsini'ye "*Eğer Hristiyan olduğunuzu öğrenirlerse seni öldürürler, tek çıkar yol Müslüman olman*" diyor. Kendi isteğince Müslüman olduğunu söylemesini, artık isminin "Nusret Hanım" olduğunu ezberletiyor. Hakim olan kişi Mirsini'nin Müslüman olduğunu görünce onu eve kabul ediyor. Diğer kızlarıyla birlikte yaşayacaklarını söylüyor. Bu süreçte Mirsini ya da Nusret namaz kılmayı, diğer dini pratiklerin nasıl yapıldığını öğreniyor, dualar ezberliyor. Ahbablarla olan görüşmelerde "Hakim'in kızı" olarak tanıtılıyor. Bir komşu görüşmesinde aslında Rum olan fakat sonradan Müslüman olup Sultan ismini almış bir kadınla tanışıyor. Sultan'ın kardeşlerinin de onlarla yaşadığını, hepsinin Müslüman olduğunu öğreniyor. İyi birer arkadaş oluyorlar. Mirsini artık Müslüman gibi yaşamak zorunda olsa bile Hristiyan pratiklerini kolay kolay unutamıyor, İstavroz çıkardığında yakalanıyor ve bu durum Hakim'in eşini ve bazı komşularını kızdırıyor.

Aylar sonra jandarmalar gelip "alınan kızların" toplanılması emrinin verildiğini söylüyor. Hakim karşı çıksa bile emir yerine getiriliyor. Sultan ve kardeşleri de

toplatılıyor. Başka bir hakim karşısına çıkarılıyorlar. Kendi isteklerince Müslüman olduklarını Hakim karşısında yineliyorlar. Hakim onlara iyi davranıyor fakat aylar süren bekleme durumları başlıyor. Hapishane gibi bir yerde 18 kız çocuğu bekletiliyor. Sultan'ın eşi bu süreçte onlara yardım edebilmek için uğraş veriyor. Kızlar feracelerini hiç çıkarmıyorlar. Başlarında nöbet bekleyen askerlerin sözlü tacizlerine maruz kalıyorlar. Daha sonra İzmir'e gideceklerine dair söylenti yayılıyor. Bekledikleri yerde karşılaştıkları Rum esirlerle iletişime geçiyorlar, o esirler kızlara İzmir'e gitmelerini, tek kurtuluşun oradan olabileceğini öğütlüyor. Toplanan tüm kızlar trenlerle Soma tarafına götürülüyor. Oradaki Kızılay kampına yerleştiriliyorlar. O bölgede bulunan Yunan askerlerinin eşleriyle tanışıp durumu kendilerine aktarıyorlar. Yunan askerlerinin eşleri kızlara yardım sözü veriyor. İzmir'e gittiklerinde gemilerle iletişime geçip 18 Rum kız çocuğunun gemilerle Yunanistan'a götürülmesine aracılık ediyorlar.

Yaşanan 3-4 yıllık süreçte tanıştığı fakat kendisi kadar şanslı olmayan, Müslüman olan veya bir Türkle evlenip Anadolu'da kalan kadınlardan da bahsediyor Mirsini ve sözlerini şöyle sonlandırıyor; *“hâlâ bütün yaşamış olduklarımı hatırladıkça içimi bir korku sarar, titrerim...”*

3.1.1.3. Kimlikle Karşılaşmanın Hikayesi

Hikayelerin öğrenilme biçimi, yeri ve zamanı, kişinin hikayeleriyle karşılaştıktan sonra yaşamlarına nasıl devam edeceklerine dair yön veriyor. Genel olarak anlatılagelen bir aile hikayesinin çocukluktan erginliğe geçerken, masaldan gerçeğe dönüşme süreci izliyor ve kabullenme süreci kolaylaştırıyor. Hikaye ile travmatik şekilde karşı karşıya gelmek ise farklı sonuçlar doğurabiliyor. Alanın özneleri genel olarak bir bilinçlenme, bir uyanış (revivalism) sürecine girmiş olsalar bile, kimisinin sergilediği protest tavra kimisi sessiz kalarak karşılık veriyor. Diğer bir deyişle, aile geçmişlerinin bu kadar farklı olması, travmatik bir sürecin, ezber bozan bir dönemin kapılarını açıyor. X.K. ile yaptığım görüşmede gerçeği nasıl öğrendiğini şöyle anlatıyor:

Babama bir gün, “bitmedi senin isteklerin be Rum tohumu” diyorlar. Gerçekler yüzüne vurulduğunda öğretmenliği bırakıyor, ticarete başlıyor. Kendini ve ailesini kamufle ediyor. Tek isteği derde çekmeyecek, çocuklarını toplumun içine entegre etmek. Ta ki bir gün bir caminin camı mı ne kırılmıştı, çok küçüktüm. Benim üzerime atmışlar arkadaşlar. Babamın daha önceden yediği o lafı, ben o gün yedim. Anneme sordum, ‘İhsan amca bana niye böyle dedi’ dedim. Her şeyi anlattı bana annem. Okumuş kadındı. O gün 9 yaşında falandım. Bir nefretlik geldi içime. Bugün, 50 sene sonra, 45 sene sonra inan, açık söylüyorum, o camı ben kırmadım.²³

Y.V.Y. ise Rum olduklarını öğrendiği durumu şu şekilde aktarıyor;

Genelkurmay’da bulunan bir yetkilinin aileme Rum olduğunu söylemesi, aile büyüklerimin saklanılan gerçekle karşı karşıya kalmasına neden oldu. Bu konu diğer aile fertlerine kadar gidiyor tabii. Herkes bir anda bir boşluğa düşüyor. Sen onlar için savaşmışsın, Türklük için savaşmışsın, yaşamını tehlikeye atmışsın, sonra tak diye bir duvar çıkıyor karşına. Ve sen diyorlar Rumsun. Ezberin bozuluyor. O sırada sivil olsam bu kadar rahat anlatamazdım. Benim ezberimi bozan esirlik sürecim oldu. Askerlik sürecinde Kürtlere karşı gayri hukuki işlemleri gördüm. Nasıl düşmanlık beslendiğini gördüm. Demek ki bu saldırıları çok önce bize yapmışlardı. Her şey ezberdi. Ezberim bozuldu.²⁴

Aile hikayemizi büyük teyzem S.E. vasıtasıyla öğrendiğimde ezberin bozulması sürecine ben de dahil olmuşum. İzmir’de büyüyüp ulus-devlet’in kurgusal tarihiyle yetiştirilmiş birisi olarak aile kökenlerimin Rum olması, kendi içinde farklılıkları doğurup, bunu asla kabullenemeyen akrabalarla çatışma sürecini başlattı. “*Biz sana bak dedik ama bu kadar derin bakmasaydın be oğlum*” sözleriyle araştırma sonunda ortaya çıkanlar konusunda korkularını dile getirdiler. Zaman içinde hikayenin daha çok anlatılması, sonrasında yaşananların aile tarafından kabul görmesi, süreci yüzleşme ve hesaplaşmaya götürdü.

M.A., M.Y. ve C.K.’nın aile hikayeleri en başından beri anlatılagelmiş aile hikayeleriydi. Masalsı bir anlatıyla başlayan aktarım, yeni neslin merakıyla gerçeğe dönüşmüş, köken araştırmalarına girilmişti. Hikayelerin konuşuluyor oluşu, kabullenme sürecinde kolaylığı beraberinde getirmişti.

²³ X.K. ile 30 Ağustos 2016 günü İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

²⁴ Y.V.Y. ile 13 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

3.2. Mübadele'nin Hemen Öncesine ve Dönemine Dair: 1922-1924

3.2.1. Göç Politikası: Dış Göç-İç Göç

Hatırlamak önemlidir. Aktarımı gerçekleştirebilmek adına hayati önem taşır. Mübadele'nin hemen öncesini, yaşananların ardından yapılan ikili anlaşmalarla mübadele'nin ya da zorunu göçün gerçekleşmesi tartışıldı, dönemin tanıklarının anlatılarının izi sürüldü. Her ne kadar odak noktası mübadele kararının alındığı yıllar gibi görünse de, mübadele kararının alınmasına neden olan, hemen öncesinde yaşananlara doğru gitmek benimsendi. Alanın öznelere olarak tarih ve yaşananlar konuşuldu. Dedelerinin hayatının “*bir gecede*” değiştiğini söyleyenlerle de, zaman içerisinde o noktaya geldiğini söyleyenlerle de görüşüldü.

Mübadele'ye yön verecek olan kararlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'yi başlatmak için Anadolu içlerine doğru hareket ettiği döneme denk gelir. O dönemde Anadolu coğrafyasında bulunan gayrimüslimlerin tehdit olarak düşünülmesi, çetelerin gayrimüslim köylere gece baskınları yapıp sataşmaları ve insanları göç etmeye zorlamaları adım adım gelecek bir felâketin ilk adımları olarak gösterilebilir. 1915 yılında Ermeniler için alınan ve çok kötü sonuçlar doğuran tehcir kararı, daha sonra Ortodoks Rumlar için de uygulanmıştır. Bu yaşananlar *Son Krifos* kitabında aktarıldığı şekliyle, yola çıkan Ermeni kafilesini perdeleri ardından sessizce izleyen Rumlara bir Ermeni kızının çıkıp, “*Rumlar, Rumlaar, bugün nişan bize, yarın düğün size*” dediği gibi oluyor (2008, s.118). Ulus-devlet anlayışı ve homojen toplum yapısının sağlanması adına demografik temeller böylece atılmış oluyor. Görüşmecilerin büyük kısmı ulus-devlet konusunda bilgi sahibiydiler. Mübadele kararının alınmasını, yaratılmaya çalışılan bilincin ve yazılan yeni tarihin farkındaydılar. Hikâyelerini paylaşıyor olmaları, kendince yarattıkları mücadele alanları, bu farkındalığın sonucudur.

“*Hep göç olmuş, hep göç varmış*”²⁵ diyor S.E. Göçü Anadolu coğrafyasının kaderi olarak gören birden fazla kişiyle karşılaştım. Aktarılan hikâyelerin göç üzerinde şekillenmesi bu duruma ortam hazırlamıştı. Hâlâ göç halinde olduğunu söyleyenlerle birlikte, durumun geçmişe nazaran daha iyi olduğunu söyleyenler de vardı. Mübadele kararıyla birlikte başlayan zorunlu göç süreci, iki halkın düzenli şekilde değişimi olarak planlansa bile, sonuçları planlarının düzenlendiği şekilde gitmediğini gösteriyor. Makro düzeyde istenilenin gerçekleşmesi, mikro düzeyde yaşananların üstünü örtse bile, bellek mikro düzeyde yaşananı geri çağırıp üzerinde yükselen makro hikâyeye musallat oluyor. Limanlardaki yığılmalar, görüşmelerde sıkça bahsedilen durumlardı. Limanlardaki kalabalığın dağıtılması adına zorunlu dış göç olarak planlanan sürecin önce zorunlu bir iç göçe evrilmesi anlatılan hikâyelerde dikkat çekiyordu. Bizzat büyük dedemin de yaşadığı bu iç göç, Samsunlu, Pontus Rumu olan bir çocuğun Bitlis’te büyümesine ve Kürt olarak hayatına devam etmesine sebep olmuştu. S.E babasının yaşadığı bu durumu şöyle anlatıyor:

Limana kalabalık olunca, hadi demişler siz uzaklara gidin, başka limandan gemiye binin. Taa Bitlis’e gitmişler, Vezirköprü’den yürüyerek. 6 ay sürmüş yol. Bi 6 ay orada kalmışlar. Sonra babamın ailesini tekrar yola sürmüşler, Halep tarafına göndermişler. Oralandaki limandan gemiye bindirmişler amcamı ve babaannemi.²⁶

Göç durumu için gerekli olan kalkış ve varış noktalarının belirginliğinin olmayışı, yaşananları göçerlikten çok seyahat algısına kapılmalarına neden oluyor. “Seyahat”in içinde var olan eve dönüş potansiyeli, gitmeleri gereken tarihte hâlâ Anadolu’da bekliyor olmaları, geri dönme umudunu yeşertiyor. Gönderilmek için başka şehirlerde bekleyenler, süreç içinde yaşam alanları yaratıyorlar kendilerine. Kimisi evleniyor, kimisi iş bulup çalışıyor. Homojen toplum yapısında kararlı olan egemen, süreç içinde kültürleşmeye başlayanların dışında kalanları, plan çerçevesinde değişime tabi tutuyor.

²⁵ S.E ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

²⁶ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

3.2.1.1. Bilinmeyene Yolculuk

Alanda karşılaştığım hikâyelerin hiçbirinde Mübadele'ye gönüllü olarak katılım yoktu. Binlerce yıl Anadolu coğrafyasında yaşamış olan bir halk, bilmediği bir ülkeye elbette gitmek istemiyor. *"Babamın ülkesi Yunanistan değil ki, atadan Pontusluyuz, niye gitsin? Gitmek istememiş elbette"*²⁷ diyor X.K. babasının göç etmek istememesinin sebebi olarak. Bulunduğu coğrafya, İmparatorluğun getirdiği heterojen toplum yapısı ve birbirine eklenmiş birçok farklı kültür içinde yaşayıp, bilmedikleri bir ülkeye, üstelik egemen'in zoruyla gitmek, kolay kabul edilmiyor. Ön Asya Rumları, Bitinya Rumları, Pontus Rumları ve Karaman Rumları, kendi aralarında bile, ortak kültürlerle beraber, coğrafyanın getirisiyle oluşmuş farklı geleneklere sahipken, Ortodoks ortaklığından dolayı hepsinin bir sayılıp bilinmeyene gönderilmesini *"travma"* olarak yorumluyorlar. Travma olarak bahsedilen göç hikâyelerinin hepsinde ayrı düşmek var üstelik. Ayrı düşen kardeşler, çocuklar, anneler ve babalar. Bir yerden gönderilmek istenirken, istemeden orada kalmak, kalanlara *"keşke"* dedirtiyor. Alanın özneleri çok kullandı bu kelimeyi. *"Keşke yaşanmasaydı, gitmeselerdi"*²⁸, *"keşke dedem de gitseydi"*²⁹, *"keşke babamı da alsalardı"*³⁰, *"Anadolu'da kalsalardı keşke"*³¹.

Anadolu içlerinde, dağ köylerinde dönemin şartları gereği insanlar egemenin aldığı kararlardan bihaberken, egemen olan aldıkları kararlar insanları yola koyulmasını istiyor. Ortodoks dinine mensup olsalar bile Rumca bilmeyen, Türkçe konuşan gruplar da, bulunduğu çevresel koşullarda İslam geleneklerini hayatına katmış gruplar da oluyor. Buna rağmen anlaşma gereği değişim için program oluşturuluyor. Lozan Antlaşması hem yeni kurulacak olan Türkiye'nin Sünni-Türk yapılı toplum temeline, hem de Yunanistan'ın kuvvetlendirmek istediği ulus-devlet bilincine destek sağlıyor.

²⁷ X.E. ile 30 Ağustos tarihinde İzmir'de yapılan görüşmeden alıntı.

²⁸ M.A. ile 25 Mayıs 2016 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeden alıntı.

²⁹ X.K. ile 30 Ağustos 2016 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeden alıntı.

³⁰ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir'de yapılan görüşmeden alıntı.

³¹ C.K. ile 23 Nisan 2016 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeden alıntı.

3.2.1.2. Yeni Ülke – Yine Savaş

Çalışma için her ne kadar kalanların yaşadıklarına odaklanılsa bile, alanın dinamikleri gidenler hakkında da sorular sorduruyor. Çalışma öncesinde akraba ziyareti için, çalışma süresince ise bazı kaynaklar için çeşitli zamanlarda Yunanistan'a gittim. Hem orada, hem burada anlatılıyor aynı hikâyeler. Giden için de, kalan için de, hem yeni bir ülke hem de yeni bir savaş başlıyor. Bu hem gerçek anlamıyla bir savaş hem de mecaz anlamıyla. Gidenlerin yoksul bir ülkeye ayak basmaları, 10 yıl geçmeden patlak veren II. Dünya Savaşı, yerel halkın gelenleri bir türlü kabul etmeyişi, gidenlerin kabusu oluyor. Kalanlar ise yeni bir ülkede, yeni bir kimlikle, hem toplumla, hem devletle, hem kendiyile savaşmaya başlıyor.

Çok çekmiş onlar da yavrum. Amcamlar Rumca bilmiyor diye kızarlarmış. Sonra Yunanistan'da savaş çıkmış [II.Dünya Savaşı], kuzeye doğru göndermişler Anadolu'dan gelenleri, ilk onlar ölsün diye. Ev yok, bark yok. Çok çekmişler.³²

Yeni bir ülke tahayyülü hem gidenler için, hem kalanlar için kaçınılmaz oluyor. Yaşananlar, değişimler, üst üste gelen baskılar sonucunda, gidenler de kalanlar da yeni bir yaşama başlıyor. Bu durum içindeyken, “çok çekmişler” sözü, alanın geçmişi özetleyen sözlerinden biri oluyor. Geçmişe dair ufak ama derin bir yara açıyor. Yaşanılanların bilincinde olduklarına dair bir ipucu oluyor. Birebir deneyimlenmeyen fakat deneyimleyenden dinleyenlere aktarılan, bir tür hikâye oluyor. Fakat hikâye aktarıldıkça gerçeklikten uzaklaşıyor gibi görünüyor. M.A. aile hikâyesi için annesinin “*bize anlatırlardı ama masal gibi gelirdi, keşke daha iyi dinleseymişim, isimleri hatırladım şimdi*”³³ dediğini belirtiyor. Aktarılan hikâyenin zamanla gerçeküstü bir hal alması, yaşananların derinliğinden aktarılan nesilleri uzaklaştırıyor.

Yeni kurulan ülke içinde, yeni bir kimlikle, yeni bir dinle, insanlar yaşıyor. Yaşamaları gerektiği anlatılıyor. Toplumsal baskı, devlet eliyle oluşturuluyor. Kalanlar susmaktan başka çare bulamıyorlar. Hikâyeler aktarılmıyor. Kalanlar,

³² S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir'de yapılan görüşmeden alıntı.

³³ M.A. ile 25 Mayıs 2016 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeden alıntı.

yeni ülke ile beraber, kendilerince bir savaşa giriyor. Mübadillerin kırk yıl kadar gönderildikleri ülkelere geri gitme yasağı, geçen süreçle birlikte asimilasyonun veya kültürleşmenin gerçekleşmesi için beklenen süre oluyor. Fakat belleğin gücü, egemen tarafından dikkate alınmıyor. Her ne kadar toplumsal baskı kalanlar üzerinde egemen'in istediği sonucu verse de, bellek derinlerinden yaşananları çıkartıyor. Aktarımın başlamasıyla yeni bir sürece giriliyor. Anlatılar deneyimleri, deneyimler ise geçmişi açıyor. Connerton (1999, s.38) bu konuyla alakalı olarak "bir yaşamın anlatısı, birbiriyle bağlantılı anlatılar dizisinin bir parçasıdır; söz konusu anlatı, kişilerin kimliklerini edindikleri grupların öyküsü içinde gömülüdür" diyor. Nitekim bu çalışmaya konu olan 1919-1925 yılları arasında gitmeyen/gidemeyen Rumların kalıp Müslümanlaş(tırıl)ması da, yeni bir ülkede aktarılan deneyim üzerinden geçmişe doğru izi sürülen bir olgu oluyor.

3.3. Mübadele Sonrası Yaşananlara Dair

3.3.1. Anadolu Topraklarının Öksüz Çocukları

Mübadele sürecini kararın alındığı ve uygulandığı tarihler arasına sıkıştırmak hikâyeyi geniş çapta görmeyi engelliyor. Nitekim Mübadele'nin hemen öncesi ve hemen sonrası da sürecin işleyişi konusunda bilgi veriyor. Düşünülenin aksine, mübadele sürecinde gönderilmesi planlanan tüm Ortodoks Rumlar gitmiyor, gidemiyor, bazıları kalıyor ya da bırakılıyor. Kimisi uzun yolu kaldıramayacağını düşünüp evleniyor, kimisi yolda ölebileceği düşünülüp, daha kundaktayken Türk bir komşuya bırakılıyor. Kimi şans eseri sığındığı bir ailenin yanında kalıp onların evladı gibi hayatına devam ediyor, kimi malını mülkünü satamadığından şehir değiştirip gizlenme ve Müslüman gibi yaşama kararı alıyor, kimi ise kalabalıkta ailesini kaybedip, çocuk yaşta, tek başına bir yaşama başlıyor. Zorunlu göçlerin hemen hemen hepsinde görünen arkada kalma, mübadele döneminde de yaşanıyor.

Kalanlar üzerine yaptığım bu çalışmada, alanın öznelere kendilerine aktarılan hikâyelerde bir “yalnız çocuk” imajı kurdular. Çalışmaya konu olan hikâyelerde kalanların büyük çoğunluğunun çocuk yaşta olması, topluma neden bu kadar hızlı adapte olduklarını anlamamıza yardımcı oluyor. Kundakta bırakılan bebek, yaşananlardan habersiz, bırakıldığı toplumun içine doğmuş oluyorken, 10-12 yaşlarındaki çocuk belirli bir zaman içinde durumunu kabulleniyor. Yaş ilerledikçe bellek yerini sağlamlaştırıyor, sürecin işleyişi kalan çocuğa değil, kaldığı toplumun ona karşı adaptasyonuna bırakılıyor. M.Y. mübadele işlemi sırasında limanda kaybolan ve Anadolu’da kalıp evlenen annesi için şöyle diyor:

Anam burada galınca, candarma evlendirmiş anamı. Anam demiş ben kendi köyümde yaşamak isterim. Gelmişler gene köye. Galmışlar burada. Rum kızı derlermiş. Bana da Rum kızının oğlan derler. Kimliğimde bile anamın Urumca [Rumca] adı yazar.³⁴

M.Y.’nin annesi kimliğini gizlemiyor. 14-15 yaşlarında iken kalıyor olması, Müslüman köylünün kendisini tanıyor olması, hayatını bir noktaya kadar kolay kılıyor. Sonrasında annesi Müslüman oluyor, toplum tarafından daha çok kabul görüyor. Alanda şans eseri karşılaştığım bu hikâyeye ulaşmam yine köylüler sayesinde oluyor. “*E Rum kızının oğlan var burada, yukarıda oturuyor, köşe tarafta*” deyip gösteriyorlar evi. M.Y. köyün ileri geleni, yıllarca muhtarlığını yapmış biri. Kabullenilen hikayeleri anlatan insanlar, hikayeleri “*çok çekmiş garipler, anasız babasız*” diye bitiriyor. “Rum kızı”nın varlığı “takılan” isimle yaşatılıyor. Yafta ya da belirtme maksadıyla bile olsa, köyün belleğinde yer ediniyor. Bu istemsiz hatırlatış, geçmişi bugüne taşıma, anlamının hatırlamaktan daha önemli olduğunu, fakat anlamak için mutlaka hatırlamak gerektiğini söyleyen Sarlo’yu destekleyip, bir şekilde anlamamıza, hikayeyi bilmemize yol açıyor.

3.3.1.1. Yeniden Başlamak İçin: Koparılmak

Ulus-devletleşme sürecinde yaratılan Sünni-Türk kimlikli homojen toplum yapısından kalanlarda nasibini alıyor. Hem Sünni hem de Türk olmayanlar,

³⁴ M.Y. ile 14 Temmuz 2016 tarihinde Samsun’da yapılan görüşmeden alıntı.

yaşamlarını idame ettirebilmek adına Sünni-Türk kimliği ediniyor. Dinlerini değiştirmenin yanı sıra, isimlerini değiştirenler de oluyor. M.A. “Rum ana” dediği büyük annesi için “*Fotini olan ismini Fatma yapmışlar. Yakın isim seçmişler ki yabancılık çekmesin*”³⁵ diyor. Zaten ailesinden kopmuş, koparılmış kişiler, kimliklerinden ve kültürlerinden de alıkonuluyor. Üstelik bu durum rahat yaşama için tercih olarak sunuluyor.

Kişi, kendini değiştiren sistemin eline düşüyor ve yaşamak için ona bağımlı hale geliyor. Bir şekilde kalan gayrimüslimler, yaratılan kimlik sürecinin denekleri olarak değiştiriliyor. Bu süreç toplum tarafından yürütülse bile egemenin kontrolünde gerçekleşiyor. Yaşıyor fakat özgünlüğünü kaybediyor. Üstelik süreç sadece değişmek ya da “dönmek” ile de bitmiyor, bu süreci değişimin doğruluğunu kanıtlama, karşı tarafı değiştigiğine ikna etme süreci takip ediyor.

Yeni kimlik inşasında “geçmişini unutmak” ya da geçmişini unuttuğuna karşı tarafı ikna etmek anahtar rol oynuyor. Değişen ya da değiştirilen kişi kendi özgünlüğünden koparıldığından ve bu durumun bilinmesinden dolayı, toplum tarafınca “doğru yolu” bulduklarına dair ikna süreci uzun oluyor ve bu süreçte kişiler tehdit olarak algılanmaya devam ediyor. Yaptıkları en ufak “hata”da geçmişlerine dair gerçekler ortaya seriliyor. Mirsini Kapsali bir hakim tarafından korunmak maksatlı alıkonulduğunda başına gelen durumu şöyle anlatıyor:

Hamama yıkanmaya gittiğimiz bir gün Müslüman yapılan diğer Rum kızı Sultan ve kardeşleriyle karşılaştık. Beni oğullarına almak isteyenler de oradaydı. Yıkandığımız sırada boş bulunup tastaki suya haç işareti yaptım. Kiyamet koptu! “Ben haç çıkarmadım, haçları falan unuttum artık” dedim ama bir işe yaramadı, bir türlü ikna olmadılar. Aradan geçen zamanla haç çıkardığımı unuttular ama beni oğullarına almaktan vazgeçtiler.³⁶(2014,s.91)

Toplum değişmesini istediği kişinin değiştiğinden emin olmak istiyor. Emin olamadığı sürece kişiyi toplum yapısı için “tehdit” olarak algılıyor. Bu durum bugün bile devam ediyor. Mirsini Hanım’ın yaptığı gibi kendilerince “hata” olarak

³⁵ M.A. ile 25 Mayıs 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

³⁶ Küçük Asya Araştırmaları Merkezinde tanıklığın orijinal kayıt numarası A, IV.4.1.’dir. Herkül Millas’ın derlediği göç kitabından alıntılanmıştır.

görünen bir şeyin yapılması toplum tarafından kişinin değişmediğini, aksine gizlenerek topluma zarar vermeye çalıştığı şeklinde algılanıyor. Bu durumda değişimden emin olabilmek için kişinin geçmişinden tamamen koptuğuna emin olmak gerekiyor. Bu çaba değişsin istenen kişi üzerinde şiddetli bir baskı yaratıp kültürleşmeden ziyade bir asimilasyon sürecini yaratıyor.

3.3.1.2. Önce Kadınlar Ve Çocuklar

Çatışan ulusların, orduların ve resmi tezlerin çıkardığı o toz dumanının ve sağır edici gürültünün ardında ben, hep bazı insanların bulunduğunu gördüm. Ve özellikle bebekleri, çocukları, kızlı erkekli gençleri ve yaşlıları... Kuşkusuz çoğu masumdu; o kavgada yer almayan ama tüm acılara katlanan yine onlardı (Millas, 2014, s.13).

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin tanıklık arşivlerini çeviren ve derleyen, *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)* ismiyle kitaplaştıran Herkül Millas, yaşanan acıları görüyor, 1919 ile başlayan savaşın Anadolu'ya verdiği zararı gözler önüne seriyor. Anlatıların çoğunda alıkonulan çocuklar, evlenmek üzere kaçırılan kızlar bulunuyor. Yunan ordusunun geri çekilmesiyle yurtlarını terk etmeye başlayan Rumların mallarının yağmalandığı gibi aile bireyleri de yağmalanıyor. Bunun için önce kadınlar ve çocuklar alıkonuluyor. 1915 Ermeni Tehciri içinde de benzer olayların cereyan ettiği biliniyor. Öncelikle kadınların ve çocukların alıkonulduğu, evlendirildiği ya da amaçları doğrultusunda kullanıldıkları, 2013 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler Konferansı* tebliğlerinin yer aldığı kitapta sıkça yer alıyor.

"Kaldığında daha 12 yaşındaymış babam. Küçük çocuk. Hiç affetmemiş annesini, bıraktıklarını sanmış. Kaldığı evde yaşlıları vardı babamın, biz küçükken onları amca bilirdik" diye anlatıyor S.E.³⁷ S.E.'nin babası kaldığı evdeki çocuklarla beraber büyüyor. İsmi Türkçe'de ve Kürtçe'de de olduğundan isim değişikliğine gerek duyulmuyor. Zamanla Müslüman oluyor. Evdeki çocuklarla birlikte kuran kursuna gidiyor. Evdeki çocuklarla birlikte çobanlık

³⁷ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir'de yapılan görüşmeden alıntı.

yapıyor. Aile kendi çocuklarından ayırmıyor. Yıllar sonra bile gerçeği bilmelerine rağmen “kardeşlik” vurgusu hep yapılıyor. Maddi-manevi destek hep sürüyor. Şehir değişikliğinin ardından aralarındaki iletişim azalıyor. S.E.’nin babasının kaldığında çocuk olması, bırakıldığını sanıp ailesini suçlaması, kendisine iyi davranan bir aile ile yaşaması ortama olan adaptasyonunu kolaylaştırıyor. Şalvarlı, takkesini hiç çıkarmayan, beş vakit namazını kaçırmayan, iyi bir dindar olarak biliniyor. İyiliğiyle nam salıyor. Kültürleşme süreci zaman içinde tamamlanıyor fakat zaman zaman yaşadıklarını hatırlıyor, bazı zamanlarda ise dile getiriyor. Bu anlardan birini S.E. şöyle anlatıyor; *“bir şeylere canı sıkılmış babamın, neye kızdı bilmedik, arka bahçeye gitmiş, tenekede ateş yakmış, bir şeyleri yırtıp yırtıp içine atıyor. Ablamın kocası gittiği yanına, “ben mi ağır geldim onlara, beni niye burada bıraktılar” deyip cebinde sakladığı annesinin fotoğrafını yırtıp yakıyordu”*.³⁸

Çocuk yaşta bırakılmış olmak gibi kundakta bırakılmış bebekler de var hikâyelerde. Yaşananlardan habersiz, yeni bir evde, tekrar doğuyor o çocuklar. *“dedem kundakta verilmiş bir aileye. Aile hep bildi yaşananları ama anlatmadı. Diğer komşular da bilirmiş ama konuşulmazmış öyle şeyler o zaman”* diye aktarıyor durumu Y.V.Y.³⁹ Asimilasyon veya kültürleşme süreçlerinin doğru şekilde ilerleyebilmesi ya da aksama yaşanmaması için belleğin temizlenmesi gerekiyor. Kundakta bırakılan bir bebeğin bellek durumunun olmaması, bırakıldığı yerde yeniden dünyaya gelmek kadar başka bir dünyanın kapısını açıyor. Bu durumda gerçeğin öğrenilmesi, bırakılan ailenin ya da duruma şahit olan bir üçüncü kişinin aktarımına kalıyor.

Antigoni Artemiu, 1919 yılında Aydın’ın Nazilli bölgesine gelen Yunan ordusunun 17 gün sonra geri gidişini ve sonrasında yaşadıklarını aktarıyor. *“Türklerin bizi öldürmeye karar verdiklerini söylediler. Babamlar önceden gitmişti. Annemle ben de sonradan gittik. Geride kalan kız kardeşimin başına neler gelmedi ki! Sadece bir kız çocuğu sağ kaldı. Bir çocuğunu ovada terk etmek zorunda kaldı. Türkler çocuğu alıp Müslüman yaptılar. Sağdıcımın kızını*

³⁸ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

³⁹ Y.V.Y. ile 13 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

da alıp Müslüman yaptılar, adı Polikseni idi”⁴⁰ (Millas, 2014, s.61). Kayseri bölgesinden Sofia Devletoğlu ise kız çocuklarının yaşadıklarını şöyle aktarmış; “*üç yıl evlerde kapalı kaldık. Erkeklerimiz çalışmadı. Tarlalara biz kadınlar gittik. Genç Türk erkekleri kızları kaçırmak istiyorlardı. İki kız kaçırıldı. Kardeşiler. Ana-babası da orada kaldı. Müslüman oldular. Kızların günahı yoktu. Biz köyden giderken onlar da gelmek istedi, fakat Türkler gelip kızları geri aldı*”⁴¹ (2014, s.193). Yetişkin erkeklerin birincil derece tehlikeli sayılması, buldukları yerde alınıp tutsak edilmeleri ya da sürgün edilmeleri kadınların dışarıya çıkmasına ortam hazırlıyor. Bu durum kadınların ve çocukların tehlike ile karşı karşıya kalmalarına sebep oluyor ve nitekim kaçırılma hadiselerinin yaşanması karşı karşıya kaldıkları tehlikeyi gözler önüne seriyor.

Gidilecek yolun uzunluğu, dönemin şartları içerisinde yaşanan sıkıntılar, bazı insanların Rumlara karşı tutumu ve şahit olunan şiddet karşısında bazı Rumların kendi istekleriyle kalmak istedikleri de hikâyelerde yer alıyor. M.A. bu durumun kendi aile hikâyesindeki karşılığını şu şekilde anlatıyor; “*Mübadele kararı çıkınca Rum anamız büyük dedemle evlenmek istediğinin haberini göndermiş. O zaman büyük dedem evliymiş ama karısı ‘benim olurum var, istersen evlen’ diyerek evlenmelerine izin vermiş, kuma almışlar Rum anamızı. Rum anamızın ana-babası da kalmış burada, çok yaşlılarmış, yola düşememişler. Müslüman olarak ölmüşler*”⁴².

Yunan ordularının geri çekilmesiyle yaşanabilecek tehlikenin önüne geçebilmek adına sürgün sistemi devreye sokuluyor. Mihail Yavroğlu sürgün kararını şöyle anlatıyor: “*Önceleri 18-52 yaş aralığındaki erkekleri sürgüne yolladılar. Ama dokuz ay sonra yaşlıları da gönderdiler. Sürgün 1921 yılında oldu. Sonra bakanlıktan gelen emir duvarlara asıldı, emre göre Müslüman olmayan herkes, üç gün içinde Karaman’ı terk etmeliydi*”⁴³ (2014, S.220). Erkeklerin önceden

⁴⁰ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi orijinal tanıklık kayıt numarası A,III.2.2.’dir. Göç: Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı kitabından alınmıştır.

⁴¹ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi orijinal tanıklık kayıt numarası B,I.3.3a.’dır. Göç: Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı kitabından alınmıştır.

⁴² M.A. ile 25 Mayıs 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

⁴³ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi orijinal tanıklık kayıt numarası II.4.1a.’dır. Göç: Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı kitabından alınmıştır.

yollanıyor olması, kadınların ve çocukların daha az tehlike olarak görülmesinden kaynaklanıyor. Geçen süreçte birçok kadın ve çocuk alıkonuluyor. Toplumsal hafızada yer eden bu durum, kişinin yaşına ve yaşadığına göre kişisel belleğinde yer alıyor. Sonrasındaki devlet politikası ise bunun açığa çıkmasını engelleyici, bastırıcı çalışmalar olarak şekilleniyor.

3.3.2. Yeni Bir Kimlik İnşası Üzerine

Kimlik kavramına yönelik kuramsal yaklaşımlar Amerikan pragmatizmi geleneği içinde çalışan sosyologların, Erikson'un "ben kimliği" kavramını 1960'larda kimlik biçiminde kısaltarak kullanmaya başlamasıyla gelişmiş ve 1970'lerde kullanımı yaygınlaşan kimlik kavramının Freud'cu çizgideki psikanalitik yaklaşım, G.H. Mead'in izindeki sembolik etkileşimcilik, Alfred Schutz'un izindeki klasik ve yorumcu sosyolojiden beslenen bilgi sosyolojisi geleneği ve Durkheim'in izindeki yapısal işlevselcilik ve Marksçı kuramın etkisindeki eleştirel kuramlara mensup beş farklı kuramsal geleneğin sosyologları tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Aydın, 1998, s.18).

Ulus-devlet biçiminde yeni bir devletin kurulacak olması ve bunun yeni bir ülke fikri üzerine inşa edilmesi, yeniden inşa edilecek toplumun homojen bir yapıya sahip olması arzusu, kalan ya da bırakılan gayrimüslimler için zor bir dönemin başlayacağını göstergesi oluyor. Kalanların edinmesi gereken yeni kimliğin, kurulacak devlet sisteminde aykırı görünmemesi gerekmektedir. (Gündoğan, 2002-3, s.185) Toplumsal olarak gayrimüslimlerin şeytanlaştırılması, bu konu özelinde yaratılan algı, kalanları yeni kimlikler edinmeleri konusunda zorlamıştır. Öncelikle edinilmesi gereken kimliğin "Sünni kimlik" olması gerektiğini belirtmek gerekir. Ülkenin kurulumu ve devlet elinin güçlenmesiyle "Türk kimliği" daha sonraki yıllarda Sünni kimliğin yanına eklendi.

Gayrimüslimlerin şeytanlaştırılması sürecinde gayrimüslim olan ve mübadele ile gidemeyen Ortodoks Rumlar, eğer yaş gereği geçmişinin ve kimliğinin bilincinde ise saklanma yolunu seçmiştir. Saklanmak ya da diğer bir deyişle sessiz kalmak toplum için yeni kimliğin kabullenışı addedilir. Eğer kimliğinin

bilincinde olamayacak yaşta bırakılmışsa, daha önce de belirttiğim gibi, kundakta bir bebekken bırakılmışsa eğer, hikâyeyi bilen üçüncü şahısların dile gelmesi durumunda gerçekle yüzleşilebilmiştir. Aksi takdirde hayat boyu bir gizlilik hali meydana gelecektir. Bırakan ve bırakılan kişi dışında, olaya şahit olanlar, yeni bir silah geliştiriyorlar. “Gavur”, “Rum tohumu” vb. kötülleme amaçlı sözcüklerin dışında, neredeyse tüm din değiştirenler için kullanılan bir sözcük doğuyor: “Dönme”. Dönme kelimesi sıradan bir kelime gibi günlük yaşantıda yer alsa bile, zaman içerisinde “gavur” kelimesi gibi silah olarak kullanılmıştır.

3.3.2.1. Alt Kimlik Olarak: Dönme Olmak

Devlet senin gerçekliğinin ortaya çıkmaması için her türlü tedbiri almaya çalışıyor. Alıyor bir aileye veriyor mesela. Fakat yine de başaramıyor. Çocuğu verdikleri aile gerçeği biliyor mesela. O çocuğu büyütenler yabancı olduğunu biliyor. Komple kaybolmuyor yani. Bizim mahallede babam için “dönme” derlerdi. O dönemde çok kişiye “dönme” derleri, bizim için sıkıntılı bir şey değildi yani. Neden böyle diyorlar diye araştırdığımızı hatırlamıyorum zaten bunu araştırma gereği duyacak ideolojik altyapıya da sahip değildim. Normal bir şeydi.⁴⁴

Y.V.Y.’nin anlatısının da ortaya koyduğu üzere, kendi kimlik bilinci oluşmayanın da hikâyesi bir başkası tarafından biliniyor ve zaman zaman ortaya çıkarılıyor. Yeni bir kimliğe sahip olmak, Sünni-Türk olarak yaşamına devam etmek milliyetçi bir toplum içinde zorlaşıyor. Müslüman olmayı şeytanlaştıran zihniyet, geçmiş üzerinden kişiyi tehdit ediyor. Bu durum aynı zamanda kişilerin gerçek hikâyeyi öğrenmesine ve geçmişi araştırmasına vesile oluyor. Burada diyalektik bir işleyiş söz konusudur.

İsminizi değiştirmeniz, dininizi değiştirmeniz, insanlara iyi bir Müslüman olduğunuzu göstermeniz, olmuyorsa şehir değiştirmeniz aile gerçekliğinizi değiştirmiyor. Gerçekliği değiştirmedeği gibi peşinizden gelmesini de engellemiyor. Bir şekilde, erken ya da geç, 5 sene sonra ya da 95 sene sonra aile gerçekliğinizin ya kendiniz farkına varıyorsunuz ya da bunu size hatırlatıyorlar. Genel olarak anlatımlar kötü niyetle gerçekleşiyor. Bu durum

⁴⁴ Y.V.Y. ile 13 Nisan 2016 günü Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

gayrimüslimler hakkında yaratılan algıdan kaynaklanıyor. “Ülkeyi bölmek isteyenler”, “hainler”, “iç mihraklar” olarak eğitim sisteminde yer ediniyorlar. Bu noktada Milan Kundera’nın tespiti olan; “İktidar sizi nerenizden yaralıyorsa, orası kimliğiniz olur” sözü haklı çıkıyor (akt. Yücel, 2016). İnsanlar yaralandıkları yerden yeniden, gerçeği bilerek başlamak istiyor. Kimliğin sabit olmayışını, akışkanlığını ve “öteki” ile var olmasının iletişimselliğini doğurduğunu görüyor ve yaşıyorlar. Ya saklanmaya devam ediyorlar ya da gerçekliğin kabulüyle kendilerinde bir mücadele alanı yaratıyorlar. Burada hatırlama, ikili bir mekanizma içinde kurulmakta ve sonuç doğurmaktadır: Güya sizin kimliğinizi unutup büyük topluma uyarlanmanızı isteyen ve bunun için çeşitli yolları önünüze koyan “hegemonik olan”, aynı zamanda sizin geçmişinizi elinde bir silah olarak tutuyor ve ihtiyaç duyduğu hallerde bu geçmişi bagajından çıkarıp önünüze koyabiliyor. Öte yandan bu yüzleşme anı, “öteki olan”da ya kendi kökenine ilişkin reaksiyoner bir bilincin gelişmesine yol açıyor ya da bu tehdit unsurunun etkisi altında, bu kez bildiği/öğrendiği geçmişini tamamen saklıyacak ve unutturacak yeni bir strateji izliyor.

3.3.2.2. İstendiği Gibi Olma / Saklanma

Görüşmemizde “*sen gidip akrabalarımızı bulana kadar Rum olduğumuzu bilmiyorduk*” diyor S.E.⁴⁵ Gerçeğin farkında olmasına rağmen kendisini ve ailesini korumak adına sesini çıkarmayan, saklanmayı, gizli kalmayı seçen Ortodoks Rumların hikayeleriydi karşılaştıklarım. Kalanlar ulus-devlet’in yarattığı homojen toplumda “öteki” olmak istemiyor. İstenildiği gibi olmak, Sünni-Türk olmak bu noktada “kalkan” görevi görüyor.

Toplum içinde rahatça hareket edebilmek adına isimler değiştiriliyor. X.K. görüşmemizde “*dedem Grigor iken Ali, babam ise Yorgo iken Mustafa oluyor*”⁴⁶ diye anlatıyor. Gayrimüslim isimlerinin bir “yabancılık” ve “ötekilik” yaftası olarak görüldüğü aşikar. Rita Ender’in 2016 yılında yayınladığı *İsmiyle Yaşamak* başlıklı kitabında birçok örneğini görebiliyoruz.

⁴⁵ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

⁴⁶ X.K. ile 30 Ağustos 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

İsmin yanı sıra görünüş de saklanmak adına öneme sahiptir. Özellikle Müslüman olduğunuzu gösteren işaretler barındırması, kabul görmesi adına önem arz eder. S.E. babası için şöyle aktarıyor;

Babam çok dindardı. Başından takkesi düşmezdi. Şalvarla gezerdi. Namazını kaçırmazdı. Herkes tarafından iyi biri olarak tanınırdı. Kimin bir şeye ihtiyacı olursa ilk babam koşardı. Çok iyi kalpli biriydi. Bize de tembihlerdi. Kötü bir şey yapınca kızardı ama asla vurmazdı. Annem bize vurunca anneme kızardı.

S.E.'nin babası, yani büyük dedem iyi bir muhafazakâr olarak görünse bile kızlarını kuran kursuna göndermiyor. Başörtüsü takmaları konusunda baskı yapmıyor. Bu durum bulunduğu çevre ile de birebir ilgilidir. Aşırı muhafazakâr yerlerde yaşayanlar, saklanabilmek adına daha fazla şey göstermek, kendilerini kanıtlamak durumunda kalıyorlar. Bütün hikâye bulunduğu coğrafyaya ayak uydurmak üzerine kuruluyor. Coğrafyasına ayak uyduranlardan biri Y.V.Y. Bununla ilgili olarak şöyle aktarıyor;

Bafra'da doğdum, büyüdüm. Milliyetçi bir yerdir. 94 yılına kadar ben de milliyetçi olarak hayatıma devam ettim. Öyle yetiştirilmişim. Ailem çok muhafazakâr sayılmaz ama milliyetçidir. Askere gideceğim dönem Kürt bölgesine gitmeyi kendim istedim. Düşün yani ne kadar milliyetçiyim. O dönemde Kürt halkına karşı yapılan katliamlara beni de ortak ettiler. Gerçeği sonradan öğrendim.

Y.V.Y'nin ailesi yaşadıkları coğrafya içinde, coğrafyanın ideolojisiyle kendilerine "kalkan" buluyorlar. Kimisi muhafazakârlıkla, kimisi milliyetçilikle Sünni ya da Türk kimliğini şiddetle savunduğunun mesajını veriyor. Bu mesajı vermediği takdirde başına bir şey gelebileceğini düşünüyor. Gerçeği bilen birilerinin bir gün gerçekten söz edeceğinden korkuyorlar. Bu noktada "istendiği gibi olma" durumunu yaşıyorlar. Homojen görünen toplum içinde "öteki" olmak yerine, diğerlerine benzemeyi kabulleniyorlar. Süreç içinde gayrimüslimler ile ilgili olarak yaratılan algı, gayrimüslimler için alınan sürgün kararları, Kıbrıs harekâtı, Rum kökenli olan fakat kendini Sünni-Türk olarak tanıtmış kişilerin daha fazla saklanmasına sebep oluyor. Aksi takdirde durumun mübadele döneminde anlaşma gereği İstanbul'da ya da Adalar'da kalan Rumların başına gelenlerden farklı olmayacağını görebiliyorlar.

Sadece hatırlıyor olmak bazı durumlarda yetmiyor. Hatırladığınızı aktarmanız, iletişimsel bellek içinde yer almasını sağlamanız durumunda harekete geçen şeyler olduğunu görürsünüz. Kişinin hatırlıyor olması, anlamasına yardımcı olur fakat herkesin anlaması için en azından hatıranın aktarımı gereklidir. “Öteki” olmamak adına susmak, gizlenmek, beraberinde acıyı da taşımak anlamına gelmesiyle birlikte, zorla kültürlenme halini de gözler önüne seriyor.

3.3.2.3. “Sakın Söylemeyin!”

40 yıl sonra kardeşi Bitlis’e gelip kendisini buluyor. S.E. amcasının babasını onca yıl sonra gelip bulmasını yaşından ötürü hatırlamıyor ama konuşulanları hatırlıyor ve aktarıyor;

Amcam babama ikizi kadar çok benzermiş. Ne de olsa kardeş. Çok sarılmışlar. Önce herkesi dışarı çıkarmış babam. Ben küçüktüm hatırlamıyorum pek ama ablalar anlatırdı. Çok ağlamışlar. Sonra babam anlatmış, demiş bu amcanız. 15 gün kaldı amcam. Hiç evden çıkartmadı babam. Çok tembihledi. Kimseye söylemeyeceksiniz, sorarlarsa sakın söylemeyin, kimse bilmeyecek amcanız olduğunu derdi. Bir kere fotoğraf çekilmeye gittiler. Komşulardan biri görmüş, jandarmaya söylemiş ‘yabancı biri geldi, Ermeni midir nedir kimdir bilinmez’ falan demiş. Jandarma o gece eve gelip amcamı Diyarbakır’a götürdü. Oradan İstanbul’a göndermişler.⁴⁷

Mübadele’nin üzerinden 40 yıl geçmiş olması, “yabancı” korkusunu azaltmamıştır. Bu durum S.E.’nin babasının ve diğer tüm saklananlarının haklı sebepleri olduğunu gözler önüne serer. Mahalle baskısının işleyişi, fısıltı gazetesinin gücü, onca yıl gizli tutulan bir hikâyenin duyulmasına ortam hazırlıyor. S.E.’nin babası bir müddet sonra İzmir’e taşınmaya karar verir. Bu kararı ne sebeple alındığı bilinmez, her ne kadar ekonomik temelli olduğu düşünülse bile, altında mahalle baskısının yatabileceği de anlatı içerisinde mümkün görünmektedir.

“Önceleri kabullenmediler, hâlâ da kabullenmeyen akrabalarım var bu durumu ama gerçek bu. Atamız Rum”⁴⁸ diyen Y.V.Y. kendi başına giriştiği

⁴⁷ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

⁴⁸ Y.V.Y. ile 13 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

mücadelesinde zaman zaman yalnız hissettiğini aktarıyor. Daha sonradan çevresinin onu anlamaya başladığını, ailesinden bile destek aldığını belirtiyor. X.K. bazı kardeşlerinin iş durumlarının bozulmaması adına geçmişlerini kabul etmediklerini, kendi başlarını yakmasını istemediklerini söylediklerinden bahsediyor. Anne babasının kendi aralarında Rumca konuştuğunu fakat kendilerine öğretmediklerini aktarıyor. Rumca bildiklerini de sakladıklarını şöyle anlatıyor; “*annem ‘aman oğlum öğrenme, aman kimse öğrenmesin’ derdi. O zamanlar bi sınır davası falan olduydu, jandarma mandarma gelip giderdi köye, annem dedi ‘aman oğlum sakın söyleme, kimseye söyleme Rumca bildiğimizi’*”⁴⁹. C.K. aile kökenlerini araştırma ve Ortodoksluk süreci içinde en fazla desteği annesinden gördüğünü şöyle aktarıyor; “*annemin çok büyük katkısı, emeği oldu, kapalı biri olsaydı yaşamsal anlamda ilerleme alamazdım. Annenin etkisi burada ortaya çıkıyor. Topluma hazırlayıcı*”.⁵⁰

Sünni-Türk olarak görünmek, özünü gizlemek kültürleşme veya asimilasyon sürecinin tamamlandığının işaretini egemen olana göstermek gayreti oluyor. “Artık ben de sizden birisiyim” mesajının görsel halini alıyor. Hafızanın canlanmasıyla, hikâyelerinin aktarımıyla gerçeklerin ortaya çıkışı geçmiş korkular sebebiyle kolayca kabul görmüyor. Korkuların geçmiş olduğunu söylemek, şu anda olmadığı anlamını taşıyor. Aksine geçmişte başlayan korkunun günümüz siyaseti içerisinde katlandığını görebiliyoruz. Bu bellekten başlayan bir korku çeşididir. Hatırlananın yarattığı korkudur ve bizzat bu korkudur “neden unutmak isteriz?” sorusunun cevabı. Zaten “başımıza bir şey gelmesin” korkusuyla aslını saklayan hayatların çokluğudur bu çalışmada aktarılmak istenen.

3.3.3. Mekân ve Bellek

Bu çalışmanın özneleri farklı şehirlerde hayatlarını sürdürüyor. Ankara’da, Samsun’da ve İzmir’de yaptığım görüşmelerde çoğu görüşmecinin memleketlerinin farklı şehirler olduğunu öğrendim. İçselleşmiş bir göç haliydi

⁴⁹ X.K. ile 30 Ağustos 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

⁵⁰ C.K. ile 23 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

alanın yansıttığı. Doğdukları şehirleri bilen, sonrasında ziyarete giden insanlar için yaşanmışlıkların olduğu şehirler üzerinden bellek kavramını sorgulamak, o şehirler ile nasıl bağdaşıp ayrıldıklarına bakmak uygun görünüyor. “Mübadele”yi, öncesi ve sonrasındaki sürecin günümüze kadar gelen izlerine farklı kelimeler ve anlatılar üzerinden bakmak araştırma için yararlı oldu.

3.3.3.1. Anadolu’da Kalmak

Göç etmek, alanın öznelerince benimsenmiş, sıradanlaşmış bir olgu. 1919-1925 yılları arasında devlet eliyle gerçekleştirilen zorunlu göç içinde Anadolu’da kalmak, daha sonra kaldığın şehirden de göç edip ve yeni bir yaşam kurmak, yeni bir kimlikle yeni bir başlangıç yapmak alanın yansıttığı oluyor. Kimi doğduğu ve kalmaların yaşandığı şehri görmek isterken, belirli zamanlarda ziyaret ederken, kimisi hiç gitmek istemiyor. Genel yargının kalmaların yaşandığı şehirleri gidip görmek olduğu, yaşanmışlıkların güzel taraflarını hatırlamak olduğunu belirtmekte fayda var.

X.K. Trabzon doğumlu. Ankara’da ve Bursa’da yaşamış. Daha sonra çalışmak için Fransa’ya gitmiş. Sonrasında ise ziyaret amacıyla sadece İstanbul’a gitmiş. *“Liseyi okumak için Trabzon’dan çıktım, bir daha hiç gitmedim. İstemiyorum da. İstanbul’u bile istemiyorum ama olmuyor, arkadaşlarla görüşüyoruz diye gidiyorum o kadar. İstanbul’un ötesine geçmem. Hep kötü şeyler anımsatıyor bana. Korku var içimde. Bir şey yapacaklar korkusu”*⁵¹ şeklinde anlatıyor yaşadıklarını. Fransa’da yaşıyor, tatil için Yunanistan’a gittiğini aktarıyor. Dedesinden ve babasından ona kalan hatıraları tekrar tekrar hissetmek istemiyor. “Başına bir şey gelecek” korkusu duymak istemiyor. X.K. kendisini “Pontus Rumu” olarak tanımlıyor.

S.E. babasına sorduğu ve doğduğu yer ile ilgili olarak yaptıkları sohbeti şöyle aktarıyor:

⁵¹X.K. ile 30 Ağustos 2016 tarihinde İzmir’den yapılan görüşmeden alıntı.

Bir gün sordum, “baba neden senin hiç akrabası yok?” diye. Bitlis’te herkesin çok akrabası var. Bir tek bizim amca diye bildiğimiz bir iki kişi. “Yeter artık sormayın bana hiçbir şey! Ben Kürt değilim, Bitlisli değilim, ben Amasyalıyım! Bunu bilin yeter!” diyerek çıkıştı bize. Korkmuştum. Amasya neresi hiç bilmem. Bir keresinde doğduğu köyde çok güzel bir elma ağacı olduğunu, tepesindeki petekten bal aldıklarını da anlatmıştı. Köyün isminden falan hiç bahsetmedi. Hiç bilmedik.⁵²

S.E. babasının doğduğu köye gidip doğduğu evin fotoğraflarını gösterdiğimde duygulanıyor. Babasının bahsettiği elma ağacı köyün meydanında yer alıyor fakat yakın bir zaman önce kesilmiş. Gövdesinden yaşlı olduğu anlaşılıyor. S.E. sadece “ölmeden önce görebilseydi keşke bir kez daha” diyebiliyor. 12 yaşından itibaren 50 sene yaşadığı Bitlis’i hiç kabullenmiyor babası. Bir daha hiç görmediği köyünden bahsediyor ara sıra. Bitlis ona sadece ayrı düşmeyi, gizlenmeyi miras bırakıyor. Köyünde yaşadığı gibi yaşayamıyor bir daha. İzmir’e göç ettiğinde de Bitlis’te sahip olduğu korkulara sahip oluyor. İzmir’de ziyaretine gelen kardeşinin dışarıya çıkmasına razı olmuyor.

C.K. kendini “Karaman Rumu” olarak tanıtıyor. Görüşmeler sırasında “*biz Karamanlılar*” sözünü sık sık kullanıyor. Karadeniz’in Pontus Rumlarıyla, İç Anadolu’nun güney doğusunda yer alan Karaman Rumları kimliklerini bölgesel olarak dile getiriyor. Peri bacalarındaki kiliseler, şarap yapımlarının sürmesi, bazı Ortodoks geleneklerin devam etmesi bir nevi gurur vesilesi oluyor. M.A. da görüşme sırasında doğduğu yerlerde devam eden Ortodoks geleneklerinden mutlulukla bahsediyor;

Mesela arefe günleri eski evlerin ruhlarla dolduğu düşünülür, eski evler yıkanır, temizlenir, boyatılır, pencere kenarlarına mumlar yakılır. Bir zamanlar yumurta boyama da varmış. Yumurtaları boyar sonra tokuştururlarmış. Bir de bir tarif var. Gül yapraklarını suya koyuyorsun, üzerine limon sıkıyorsun, güneşe koyup dönmesini, mayalanmasını bekliyorsun. Bu aslında likör tarifi. Bizimkiler ağızlarına içki sürmezler aslında ama bu gelenek devam edip gider böyle. Avanos’taki bağ bozumu şenlikleri de var tabii. Hep Rumlardan kalma.⁵³

⁵² S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı. [S.E.’nin babası bugün Samsun ilinin Vezirköprü ilçesine bağlı Aydoğdu köyünde dünyaya gelmiş. O dönemde köy Amasya iline bağlı olduğundan Amasyalı olduğunu dile getiriyor.]

⁵³ M.A. ile 25 Mayıs 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

Karaman Rumları geleneklerini sürdürdüklerinden, Pontus Rumları köylerde hâlâ Pontusça konuştuklarından söz ediyor. Bölgesel olarak etnik kalmışlığın yanı sıra geleneksel bağlamda kalıntıların olması da kendilerini mekâna bağlamalarında yardımcı oluyor. Geleneksel olarak bağ bulamayanların ya da bağ kuramayanların memleketlerinden uzak olması ya da hoşnut olmaması kaçınılmaz oluyor. İnsan kendini “oraya” ait hissettirecek değerler arıyor. Örneğin M.Y. annesinin doğduğu evde yaşamını sürdürüyor. “*Annem başka evde yaşamam demiş. Burada kalmış. Burada öldü. Ben de burada yaşıyorum. Burada öleceğim. Bura benim anamın köyü. Anamın evi*”⁵⁴. M.Y. için o köy, evine olan bağlılık annesi üzerinden kuruluyor. Mekâna ilişkin bellek onda bir “kalma hikâyesi”nden çok bir “yaşama hikâyesi” oluşturuyor.

Hatırlama süreci geriye doğru alınan bir yol. Üstelik oldukça çetrefilli bir yol. Anılar anıları, evleri, yolları, şehirleri çağırıyor, olaylarla geçmiş bir bütün olarak kişinin anlatısını örüyor. Hatırlama sürecinde mekân önemli rol oynuyor. Kalmak, aynı yerde kalmak ise tutunulacak bir şey bulunurken, zamanla başka göçlerin yaşanması, mekânsal olarak belleğin kaybına neden oluyor. Mekân ile bağlılık zamanla ortadan kalkabiliyor. Bağlılığın ortadan kalkmasıyla, aidiyet duygusunun yitilmesiyle, yeni bir göç hali başlıyor. Her şeyin tekrardan başlayabileceği, yeniden yazılabileceği, yeni bir yaşamın ihtimal dahilinde olduğu bir göç hali.

3.4. Yüzleşme veya Kabullen (Me)Me

Mübadele sürecinde, hemen öncesi ve sonrasında gidemeyen, kalan Ortodoks Rumların zaman içinde Müslüman olarak hayatlarına devam ettikleri, bir anlamda gizlendikleri gerçeğinin ortaya çıkması, ailelerin bu gerçeğe yüzleşmesi, yaşananları kabullenmesi ya da kabullenememesi durumuyla doruk noktasına ulaşıyor. Onlarca yıl Müslüman kimliğiyle yaşamış, Türk kimliğini benimsemiş insanların gerçeğe yüzleşmeleri beklendiği üzere kolay olmuyor. Yüzleşme sonucunda durumun kabulü sonrası alınan yol ve reddedilmesi

⁵⁴ M.Y. ile 14 Temmuz tarihinde Samsun’da yapılan görüşmeden alıntı.

halinde alınan yol kişilerin hayatlarında bambaşka sayfalar açmalarına sebep oluyor. Ortaya çıkan gerçeklikle birlikte tarihe olan ilginin artmasının yanı sıra resmi tarihi sorgulayıcı dilin kazanıldığı gözlemlenebiliyor. Yüzleşmeyle birlikte hesaplaşma da başlıyor. Söz konusu olan “intikam”, “nefret” vb. olumsuzluk içeren hesaplaşma türleri değildir. Daha ziyade acıların paylaşılması, acılara ortak olunması konusunda geçmişle hesaplaşıyor. Bu çalışma özelinde yüzleşme veya ya da red ana başlığının altında, yüzleşme süreci ve sonrasında değişen hayatlar, hatırlamanın ve hatırlatmanın önemi, başlayan sorgulama dönemi ve yeni tarih bilinciyle, geçmişle hesaplaşma alt başlıkları oluşturuyor.

3.4.1. Yüzleşme ve Sonrasında Değişen Hayat

Gerçekle yüzleşme kendiliğinden de, tesadüfi şekilde de oluşabilir, devlet eliyle de gerçekleştirilebilir. Olan-bitenle üçüncü bir şahıs aracılığıyla da yüzleşilebilir. Yüzleşebilmek için, gerçeği karşınıza alabilmek için tahammül sınırlarının geniş olması gerekiyor. Anlamaya çabalamak ilk başlarda zaman kaybıdır. Öncelikle doğruluğunun tespiti gerekir.

Y.V.Y. milliyetçi olarak yetiştirildiği topraklarda, erken cumhuriyet döneminde yaşananları okumaya başlıyor. Araştırmalar yapıyor. Dedelerinin çektiği acıları anlamaya ve insanlara aktarmaya başlıyor. Daha sonrasında ise isim değiştirme kararı alıyor. Süreç 10-15 yıl kadar sürüyor. Bu dönemde etrafına gerekli bilgilendirmeyi yaptığını aktaran Y.V.Y. bu kararı alış nedenini şöyle açıklıyor: “gerekirse isim de değiştireceğim dedim tabi. Artık yeter! Başkalarının değerleriyle yaşadık yani, artık kendimi saklamanın da bir anlamı kalmaz”. Süreç sonunda Y.V.Y. Rumca ismini zor da olsa alıyor ve yaşamına yeni ismiyle devam ediyor. Ailesinin yeni ismini kabullendiğini fakat hala eski ismiyle çağırıldıklarını belirtip bunu alışkanlıklarına yoruyor. Yaşananları herkese anlatıyor. Barış aktivisti olarak yaşamını sürdürürken, Pontus Rumlarının çektiği acıları gündem yapmak amacıyla çalışmalar yapıyor. Devlet eliyle yüzleştiği gerçeği kabulleniyor, o gerçeği sahipleniyor, vurulduğu yerden kimliğini yaratıyor Y.V.Y.

Aile içerisinde bazı bazı konuşulmasına rağmen net olarak dile getirilmeyen “kalma-müslüman olma” hikâyesini, köyelerine gelen bir Yunan aracılığıyla öğreniyor C.K. Köyü ziyaret eden Dimitri isimli Yunanistanlı kişinin akrabaları olması, aralarındaki ilişkiyi kuvvetlendiriyor. Tarihsel araştırmalar yapmaya başlıyor C.K. Üniversite tercihleri sırasında Yunan dili ve Edebiyatı'nı tercih ediyor. “*Hem kaynaklara erişimin kolaylaşması hem de ata dilini öğrenme isteği*” olarak anlatıyor bu durumu. Daha sonrasında ise Ortodoks olmaya karar veriyor ve vaftiz olmak için Atina'ya gidiyor. Bu kararı alış sebeplerini şöyle aktarıyor;

Kimliksel bir süreç bu. Açıkçası kimliksel süreç bunu bize itekliyor. Sonuçta kökenlerinizi araştırıyorsunuz. Bir şekilde yaşam biçimini araştırıyorsunuz. Coğrafyadan etkileniyorsunuz. Mesela bunu yaşamak için, bir aidiyet kavramını yaşamak için ruhani anlamda da kendinizi yenileme hissiyatı istiyorsunuz. İki tarafa da sığamıyorsunuz. Vicdani ve insani sorumluluk, hatta ilahi bir çağrı, size bununla yaşamanızı söylüyor. Mesela bir kere yüreğinizi açmışsınız, kendinizi açmışsınız fikir olarak, buna karşı duramıyorsunuz. Barışmanız gereken bir kültür var. Barışmanız gereken köken var. Bir coğrafya var. Bir insan topluluğu var. Sürekli ilerliyorsunuz. Bu tabii biraz daha ilahi, ki öyledir, ilahi bir çağrıdır bu.⁵⁵

C.K. kimliğini de değiştirip din hanesine Ortodoks yazdırıyor. Yaptığı değişimin hem ilahi çağrıya bir cevap olduğunu hem de geçmişine, kökenine yönelik bir hareket olduğunu aktarıyor. Bu durumu herkesin bilmesi gerektiğine inanmıyor. Bunu herkese anlatmıyor. Aile hikâyesinin aile içinde biliniyor olması ona yetiyor. Yunanistan'da bulunan akrabalarıyla iletişimini kuvvetlendiriyor, diğer akrabalarını da arıyor. Belirli aralıklarla Yunanistan'a gidiyor. Yüzleşmesi üçüncü bir şahıs aracılığıyla gerçekleşiyor ve kabullenme sürecinin ardından Hristiyan olmasını kendi deyişiyle “*ilahi bir cevap ve öze dönüş hareketi*” olarak tanımlıyor.

Yüzleşme süreçleri kişinin bulunduğu coğrafya ve edindiği kimlikleri sahipleniş yoğunluğuna göre değişebiliyor. Radikal Müslüman birisiyle radikal olmayan bir Müslüman'ın yaşananlara bakış açısı farklılık gösteriyor. S.E. babasının hikâyesini amcasının babasını İzmir'de ziyaret ettiği zaman öğreniyor. Amcasının kiliseye gitme isteğini yerine getiriyor. Yaşananları öğreniyor. Çocuk

⁵⁵ C.K. ile 23 Nisan 2016 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeden alıntı.

yaşta geldiği ve büyüdüğü İzmir’de yaşananları kabullenmek onun için daha kolay oluyor fakat öğrendiklerini kardeşlerine anlatmakta çekinceler yaşıyor. Bu durum için şöyle diyor;

Öyle hemen anlatamazsın. Kalkar biri bir şey söyler kalbin kırılır. Ben ablamlara bile söyleyemedim duyduklarımı. Kabul etmezler. Bizim babamız Hristiyan kökenli olamaz derler. Yanlış anlaşılır. Öyle herkese anlatamazsın. Kendi kardeşine bile anlatamazsın. Bizim burada Rum komşularımız vardı. Benim babam Rum da olabilir, Ermeni de olabilir. Ne var yani. Ama anlatamazsın.⁵⁶

Yüzleşme sonrası kabullenme ve kabullenmeme süreçleri baş gösteriyor. Alanın özneleri aile hikayelerini kabullenmiş, gizli kalmayı artık içine sindiremeyenlerdi. Kendi aileleri içinde bile kabullenemeyenler mevcuttu. Topyekün bir inanma hali hiçbir aile hikayesinde gözlemlenemedi. Bu durumun güncel siyaset içerisinde bile farklı sebepleri olabiliyor. Ekonomik anlamda, güvenlik anlamında, iletişim anlamında sıkıntı yaşayabileceğini düşünenlerin çoğu uzak duruyor. Hikâyesi duyulsun isteyen, daha fazla gizlensin istemeyen, bundan dolayı hikâyesini anlatanlar bile tedirgin. Neredeyse hepsinden aynı uyarıyı duyuyorum “*çok dikkatli ol, sen başına iş alacaksın*”. Bu durum aile geçmişiyse yüzleşip kabullenmiş, gerçeği araştırmış, algılamış kişilerin duyduğu güven probleminden kaynaklanıyor. Onlar bile tedirginken, ideolojisi gereğince hikayeyi hiç kabullenmeyenlerin verdiği tepkiyi anlamak böylece daha kolay oluyor. Bu durumda yüzleşme sonrasında kabullenme süreci zorlaşınca, hatırlama ve hatırlatma sürecinin fayda getirebileceği düşünülüyor. Daha fazla kişiye ulaşma çabası, ses çıkarma çabası, yeni siyaset içinde mücadele alanı yaratma çabası “torunlar” tarafından ele alınıyor.

3.4.1.1. Hatırlamak ve Hatırlatmak

Hatırlamak önemlidir fakat hatırlatmak devrim niteliği taşır ve bir mücadele alanı yaratır. Mücadele alanını yarattığı gibi genişlemesine yardımcı olur. 1919-1925 yılları arasında Anadolu Rumlarından kalanların Müslümanlaş(tırıl)ması, kimliklerini kaybetmeleri, meselenin konuşulmasıyla kendine alan yaratıyor. Bu

⁵⁶ S.E. ile 12 Eylül 2016 tarihinde İzmir’de yapılan görüşmeden alıntı.

çalışma alana böyle bir hatırlatma şansı tanıyor. “*Bu kadar gizlenme yeter*” diyerek yaşananları aktaranlar bilinçli olsun ya da olmasın anlattıkça alanı genişletiyor.

Konuşmacı olarak katıldığım ve yaşananları aktardığım konferansların ardından benimle ya da hikâyesini aktardığım kişiyle iletişime geçenler oluyor. Halka genişliyor. Çalışma konusunu çekici bulanlar, kendi aile kökenlerini araştırmak için yardım istiyor. Resmi tarihin dayattığı Sünni-Türk kimliğinin geçersizliğini, bu kimliğin homojen toplum yapısının kurulması için yaratıldığını algılıyor. Hatırlama ve hatırlatma bu algılamanın gerçekleşmesi için hayati değer taşıyor.

Hatırlamanın ve hatırlatmanın hayati değer taşıdığı farkındaydı alanın özneleri. Çoğu hatırlatıyor. Gerçekleştirilen paneller, konferanslar sosyal medya üzerinden birçok kişiye ulaştırılıyor. Dünyanın birçok farklı ülkesinde gerçekleştirilen anmalar paylaşılıyor. Yabancı kaynaklar çevriliyor. Açılan bloglar üzerinden kayıp ailelerin hikâyeleri paylaşılıyor. Bazı internet siteleri aracılığıyla onlarca yıl birbirinden ayrı kalmış aileler birleşiyor, yarıda kalmış hikâyeler tamamlanıyor. Y.V.Y. hatırlatma ile ilgili olarak şöyle diyor;

Biz çalınmış çocukların torunlarıyız. Yüzleşme bu çocukların kimliklerinin geri verilmesinden geçtiğine inanıyorum. Bu sebeple araştırma, çalınmış hayatları ortaya çıkarmak gerek. Benim mesela ismimi değiştirmemin en büyük sebebi budur. Bana neden yeni ismimle seslenmiyorsun diye soruyorum eski ismimle seslenenlere. Çalınmış hayatların farkına vardırmaya, hatta onları cesaretlendirmeye çalışıyorum.⁵⁷

X.K. ise kardeşlerinin kabullenemediği gerçeği aktarmaya devam ettiğini belirtiyor. “*Kardeşlerime anlatamadım, korktular, çekindiler, yeğenlerime anlatıyorum bende. Geçenlerde bir tanesi sığındı Fransa’ya. Vaftiz de oldu. Tarihte ilk defa birisi Pontus Rumu olarak siyasi sığınma hakkı kazandı böylece*”⁵⁸ diyerek hatırlatma sürecinde bulunduğunu aktarıyor. M.A ise sıkça okumalar yaptığını, Rum anasının hikâyesini kimseden saklamadığını ve ileride akademik çalışmalar yapmak istediğini aktarıyor. Hikâyesiyle yüzleşenler,

⁵⁷ Y.V.Y. ile 13 Nisan 2016 tarihinde Ankara’da yapılan görüşmeden alıntı.

⁵⁸ X.K. ile 30 Ağustos 2016 tarihinde İzmir’den yapılan görüşmeden alıntı.

hatırlayanların torunları, hatırlatma sürecini görev ediniyor. Resmi tarihin üzerlerine attığı tozu süpürebilmek, acıları anlayabilmek, acılara ortak olabilmek amacıyla yapıyorlar bunu. Hikayesini anlatan herkesin gözleri doluyor alanda. Konuşmalar boğazların düğümlenmesiyle ara sıra kesiliyor. Hatırlamanın anlayabilmek için değerli olduğunu biliyorlar ve anlasınlar diye hatırlatıyorlar.

3.4.2. Sorgulama Dönemi ve Tarih Bilinci

Resmi tarih anlatılarında kahramanlıklar, fetihler, ülkenin düşmanlardan arındırılması konuşuluyor. Tarihi eleştirme, sorgulama bilinci eksik kalıyor. Çoğu kez “neden” sorusu bile sorulmuyor. Bugünün siyasetinde de olduğu gibi, yapanlar hep düşman oluyor. Yapanlar düşman olunca, düşmana kalkan kılıç helal sayılıyor. Buna kısaca “vatan sevgisi” diyorlar. Milliyetçilik neredeyse bütün toplumlarda aynı durak noktalarından geçiyor. Tek taraflı bakış açısıyla tamamını görmeye çalışıyorlar, göremiyorlar. Oysa tarih, her şeyin ayan beyan görülebileceği bir minyatür sanatına benziyor. Detaylara bakabilmek, gördüğünü sorgulayabilmek, resmi tarih anlatısıyla büyütölmüşler için ayrı bir meziyet oluyor. Kelimelerin anlamı, kullanılış biçimi bile değer kazanıyor. Fetih kelimesinin işgal olarak algılanabileceği gibi, olaylara tarafınca bakmak, tek bir yerden bakmak anlamına geliyor.

Aile hikâyesini öğrendiğinde, o zamana kadar öğretilmiş her şeyin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğine inanan ve gerçekten gözden geçiren, çok okuyan, okuduklarını karşılaştıran, harekete geçen insanlar tanıdım alanda. Aile hikayesini öğrendiği 1994 yılını doğum tarihi olarak kabul eden Y.V.Y. kendi tarih sorgulaması için şunları aktarıyor;

Milliyetçiydim, hikayeyi öğrendikten sonra hayatım değişti. Gördüm ki mücadele ettiğinde travmanın çok şeyini kırıyorsun. Sana yaşatılmak isteneni kırıyorsun. Neden-sonuç ilişkisi önemli burda. Devlet belgelerine bile baktığında bize karşı yapılan katliamın, soykırımın kabulü var, nedeni var, her şeyi var. Bu yüzden sadece bizim insanımızın bu bilgilere ulaşması gerekiyor. Neden-sonuç ilişkisini öğrenmesi gerekiyor. Bunun çalışılması gerekiyor. Ben kendi başıma okudum, öğrenmeye çalışıyorum. Bu

öğrenmeyi bir yerden başlatırsak, kendi varlığımızı, çalınmış yaşamımızı kendi direncimizle ortaya çıkarırsak çok şeyi aşacağız.⁵⁹

Sorgulama sürecinden sonra kendince eriştiği tarih bilinciyle etrafını aydınlatmaya karar veriyor Y.V.Y. Kurtuluşun bu yolla olabileceğine inandığı için anlatıyor. Okuduğu kitapları veriyor arkadaşlarına. Görüşmede de okunması gereken kitaplardan söz ediyoruz. Bazı tarihçilerin yayınladıklarını tartışıyoruz. Bilinci yükseltecek olan şeyin bu olduğuna kanaat getiriyor. Öğrenmekten hiç geri durmuyor. Her seferinde çok şaşırıyor, okumak için notlar alıyor. Müslümanlaş(tırıl)an Rumlarla ilgili çalışmalar yapan, fikirleri olan kişileri topladığı forumlar da organize eden Y.V.Y., Hroch (2011, s.50-51)'un milli hareketin gelişimindeki ilk evreyi, A evresi diye bahsettiği akademik ilgi dönemini, her milli canlanışın başlangıcında genel olarak entelektüellerden oluşan bir kitle tarafından, azınlıkta kalanın dili, kültürü ve tarihinin incelenmesi dönemini kendi üzerinden hayata geçirmeye çalışıyor.

X.K. küçüklüğünden itibaren içinde bulunduğu durumun lise yıllarına geldiğinde farklılaştığını, kendince yarattığı mücadele alanında arkadaşlarını karşısına aldığı aktarıyor;

Hep korkuyla yaşadım. Acaba senden başka, senin gibi olanlar nerde, onların varlığını bilmiyorsun. Düşersin, bir gün dersin ki acaba başkası var mı burada, belki başka yerde yerleşim yeri var, sen sadece olduğun ormandasın. Bunun bilincinde değilsin. Anlatamıyorsun. İlk defa lise yıllarında, içinde olduğum sol grupta bu konuyu açtığım vakit, aldığım cevap 'sen azınlık milliyetçiliği yapıyorsun' oldu. Dedim kapatın çenenizi. Ne yapalım, işçi sınıfını mı kurtaralım, e Rumluk gitmiş. Kiminle kurtaracaksın o sınıfı? Anlayacağın, armut parçası gibi midede sindiremiyorsun olanları.⁶⁰

Küçüklüğünden itibaren bastırılan, gizlenme gerekliliği sürekli dile getirilen birisi için dile gelmek, karşılığını bulmadığı takdirde kötü sonuçlar doğuruyor. X.K. uzun zaman içinde bulunduğu sol gruplardan o zaman ayrıldığını belirtiyor. "*Beni anlarlar sanmıştım*" diyerek üstelik. Kendince geçirdiği sorgulama süreci, karşı grubun geçirdiği sorgulama sürecinden farklılaşınca, haklı veya haksız

⁵⁹ Y.V.Y. ile 13 Nisan 2016 tarihinde Ankara'da yapılan görüşmeden alıntı.

⁶⁰ X.K. ile 30 Ağustos 2016 tarihinde İzmir'den yapılan görüşmeden alıntı.

farklı fikirlerin çatışmasına dönüşüyor. Topyekün bir mücadele halinin isteği ile bireysel bir mücadele halinin sonuçsuz kalacakmış gibi görünen savaşına dönüşüyor.

Aile hikâyesinin anlatılan resmi tarihin çok dışında olması, yeniden okumayı, tartışmayı beraberinde getirebiliyor. Bu durum sorgulamayı ve yeni bir tarih anlayışını geliştiriyor. Aksi hallerde ise hikâyeler dayatılan resmi tarihe göre yeniden yazılıyor. S.E'nin babasının yaşadıklarını merak ettiğimde küçüktüm. Sorduğumda ise bana aktarılan hikaye şu şekildeydi:

Rum askerler amcamı alıp götürmüşler Yunanistan'a. Bir papazın yanına vermişler. Papaz, amcamı Hristiyan yapmış, öyle büyütmüş. Zavallı Hristiyan olmuş orada.⁶¹

Anlatılan bu hikâyeye inanmıştık hepimiz. Resmi tarihin dışına çıkılmadan, özenle tasarlanmış ve üretilmiş bir paravandı bu. Gerçeği görmeyi engelleyecek yeni bir hikâyenin yazımıydı. Peki ama Bitlis'te Rum askerlerin ne işi vardı? İzmir'den giren Yunan askeri Bitlis'e kadar ne zaman gitti? Paravan hikâye kendini çürütüyordu. Temel tarih öğretisiyle bile hatalar bulunuyordu. Farklı kaynaklardan okumak, ilerleyen yaşlarda katılınan konferanslar, alınan eğitimlerle hikâyenin "uydurulmuş" olması kesinlik kazanıyordu. Parçaların ve iki ayrı yakada kalmış akrabaların birleşebilmesi için girişimlere başladığımda hikâyenin aslı görünür hale geldi. Y.V.Y'nin belirttiği "*mücadelenin travmayı kırması*" durumu burada da işlemişti.

Ulus-devletleşme ile birlikte Anadolu'nun gayrimüslimlerden arındırılma çabası, o süreçte yaşanan acı hikâyeler herkese bir şeyler bırakmıştır. Kişide uyanan merak, resmi tarih anlatısı ile dedesinin birebir yaşayıp anlattıklarını arasında bir karşılaştırma yapmayı teşvik ediyor. Anlatılar arasındaki uyumsuzluk hali, bir bilinç geliştiriyor. Bu bilinç zamanla geçmişle hesaplaşma sürecini harekete geçiriyor. Bu hareket, ya o güne kadar yaşanan kimliğin reddini ve eski kimliğe dönüşü (*revivalism*) ya da kişinin kimlikler üstü bir bakış açısı kazanmasını doğuruyor.

⁶¹ S.E.'nin 2001 yılında Yunanistan ziyareti sonrası aile içinde anlattığı aile hikayesinden alıntı.

3.4.3. Geçmişle Hesaplaşma

“Her insanın ve her toplumun bir geçmişi vardır; bununla birlikte geçmişle bir ilişkisi. Bireyler veya toplumlar ya geçmişle etkileşim içinde kendilerini biçimlendirirler ya da geçmiş bizatihi kendisi harekete geçer ve bugünü işgal eder. Geçmiş görmezden gelindikçe bugün üzerindeki etkisi artar ve bir süre sonra bugün, korkulan ve kaçılan geçmişin bir ürünü haline gelir.” (2014, s.17)

Mithat Sancar *Geçmişle Hesaplaşma* (2014) başlıklı kitabında, bu kavramın 1980 sonlarına doğru evrensel bir nitelik kazandığından bahseder. Bu kavram ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı diktatörlük veya yaygın iç çatışmaların arkasından, geçmişin yüküyle nasıl baş edileceği ve insan hakları değerlerine yaslanan bir toplumsal barış ile demokratik bir siyasal kültürün nasıl inşa edileceği sorularına işaret ediyor.

Geçmişle olan ilişki “hatırlama” üzerinden, bir “hatırlama kültürü” biçiminde ve “yüzleşme politikası” olarak kurulabileceği gibi; “unutma” aracılığıyla bir “unutma kültürü” ve “bastırma politikası” olarak da kurulabilir. Ulus-devletleşme süreci sonrasında bugüne kadar Türkiye için kabul gören geçmişle hesaplaşma yolu unutma aracılığıyla, unutma kültürü ve bastırma politikasıyla gerçekleşiyor. Yaratılan toplumsal baskı ile unutma kültürü aktif hale getiriliyor. Bu noktada hatırlamak ya da hatırlatmak kendince bir mücadele alanı oluşturup unutulmuşları dürtten bir süreç olarak okunabilir. Bu bağlamda, “hayalet”in tekrar dolaşması için çaba sarfediyor. Bazı dillerde “hatırlamak” kelimesiyle “uyanmak” kelimesinin özdeş sayılması, bu noktada manidardır. Örneğin “birkaç yüzyıl öncesine kadar İspanyolca’da ‘hatırlamak’ kelimesi ‘uyanmak’ kelimesiyle aynı anlama geliyordu ve bugün hâlâ Latin Amerika’nın bazı kırsal bölgelerinde bu anlamda kullanılır”. (Galeano, 2006, s.196)

1919-1925 yılları arasında, mübadeleyi de içeren süreç içinde Anadolu coğrafyasında kalan Ortodoks Rumların kaldıkları yerde Müslümanlaş(tırıl)ması, bugün henüz tartışılabilir bir seviyede değildir. Mübadele ile birlikte gönderildiklerine inanılan azınlık grubundan insanların bugün ortaya çıkarak aile hikâyelerini, alçak sesle ve bir iç çevrimde dile getirmeye başlamaları,

kendilerince bir hatırlatma sürecine girmeleri anlamına geliyor. Kendilerinde girdikleri hesaplaşma ya da yüzleşme sarmalının sonunda, sözü karşı tarafa vermek istiyorlar. Hatırlama politikasının en güçlü dayanağı “yaşanmadığı” iddia edilenin tarihin çöplüğüne gönderilemiyor olmasıdır. Bellek, buna müsaade etmiyor. Bu konuda Dorfman şöyle demektedir:

“Geçmişti öldürmek, iktidarda olan bazılarının sandığı kadar kolay değildir. Bu dünyada yaşananları hatırlamak ve diri tutmak isteyen tek bir insan varken bunu yapmak mümkün değildir. Bu yeter; ahlaki çölde haykıran bir insan, önce biri, sonra biri daha, adalet kıvılcımının sönmeye engel olmak için bu yeter... Bazen doğru olan imkansız hayal etmek, imkansız istemek ve imkansız için haykırmak. Tarih bizi dinliyor olabilir. Tarih bize cevap verebilir”. (2003, s.108)

Bu çalışmanın görüşmecilerini oluşturan alanın özneleri geçmişle hesaplaşma konusunda umutsuz görünmektedir. Yükselen milliyetçi ideoloji karşısında kısık sesle konuşmaya devam ediyorlar. “*Başına bir iş gelecek!*” diyerek benim adıma da kaygılanıyorlar. Oysa geçmişle hesaplaşma, geçmişti tekrar etmek adına değil, aksine, tekrar ettirmemek adına üzerine düşünülmesi gereken bir süreçtir. Hatırlayanlar, hatırlatanlar, sessizliği artık kabul etmeyenler, gizlenmekten usananlar, geçmişti aydınlayabilecek ve hesaplaşma imkanı sunabilecek bir imkânı gündeme getirenler olarak, farkında olarak ya da olmayarak tarih sahnesinde yer alıyorlar.

SONUÇ

Bu çalışmada tarihi bir döneme, iletişimsel bellekte kalanlar ve günümüzde dile getirilmeye başlanan aile hikâyeleri üzerinden bakıldı. Araştırmada veriler ve bu verilen analizi ışığında alan anlatısından elde edilen sonuçlar kimliğin kurgusallığını savunan Anderson'u haklı çıkarmaktadır. Mübadele sürecinin, hemen öncesinin ve hemen sonrasının gidemeyenlerinin/kalanlarının deneyimi ve onların sürece dair belleklerde kalan, aktarılan hikâyeleri birbirinden farklılık göstermelerine rağmen ortak bir noktada toplandı: Zorunlu göç kararı ile birlikte ulus-devlet anlatısını, homojen toplum politikasını güçlendirmek adına, azınlıklar eritilmiş, gidemeyen Ortodoks Rumlar, kaldıkları yerlerde, yok etme politikasıyla, devletin ve toplumun sistematik baskısıyla Müslümanlaş(tırıl)mış ve Türkleş(tiril)miştir.

Bu çalışma Mübadele sürecini de içine alacak döneme, 1919-1925 yılları arasında yaşananları, alandan kaydedilen aile hikâyeleri olarak üç dönemde ele almayı tercih etmiştir: Mübadele yılları:1922-1924; Mübadele sonrası yaşananlara dair ve Yüzleşme veya Kabullen(me)me. Araştırma boyunca bu tarihsel yol çerçevesinde kişilerin anlatılarına ve deneyimlerine yer verildi. Bu doğrultuda, zorunlu göçe bir şekilde katılmayıp Anadolu'da kalan Ortodoks Rumların zaman içinde aktardıkları hikâyeler aracılığıyla, mübadele dönemini, sonrasını ve zamanla değişen aile yapılarıyla, Ortodoks Rum olmaktan, Sünni-Türk olmaya evrilmelerinin, geçmişle yüzleşilmesi şeklindeki ayrımın izini sürmek mümkün oldu. Buna ek olarak ulus-devlet sınırı, buldukları koşullar, gizlenme eylemi doğrultusunda hatırlama ve unutma pratikleri farklılık gösterdi. Belleğin sahip olduğu sosyo-politik doğrultusunda hatırlamak, yaşanan yere ve koşullara bağlı olduğu kadar kimlik kurulumu ve yaşananların aktarımdaki yoğunluğuna göre öznel olarak farklılıklar gösteriyor. Aidiyet ve bellek zaman zaman çatışan, zaman zaman birbirini destekleyen iki kavram olarak kişilerin anlatımında bir bütünlüğe kavuştu. Bu anlatılarda aile hikâyelerini bilmeden önceki yaşamlarında "Müslüman-Türk kültürü" içinde, resmi tarih anlatılarıyla yaşamının normal görüldüğünü aktaran alanın öznelinin, geçmişlerine dair

yüzleştikleri gerçek sonrası yaşadıkları aidiyet ve kimlik değişiminin deneyimini izlemek gerekir. Diğer bir deyişle aile hikâyelerinin ortaya çıkması kişilerin yeni konumlara yönelmesini doğurdu. Bu konumlanmalar, kişilerin içinden geçtikleri süreç, yüzleşme, sorgulama ve hesaplaşma olarak farklı zamanlarda deneyimledikleri evreler şeklinde belirlenebilir.

Yakın dönemlerde Anadolu coğrafyasında yaşanan, etnik temizlik amaçlıyan göç ettirme politikalarının şüphesiz ortaklık ve farklılıkları var. Daha erken yıllarda, daha acı koşullarda, daha şiddetli gerçekleşen Ermeni ve Süryani göçleri ile Mübadele ile gönderilmek istenen Rumların göçünü karşılaştırmak gerekirse şunları söylemek mümkün olur: 1) Deneyimlerin şiddeti farklılaşsa bile artık gönderilenler için geride dönülecek bir yurt yoktur. 2) Tüm bunları konuşurken ortak bir eleştiriyi ortaya çıkarmaktadır: Ulus-devlet ve amaçladığı homojen toplum, insanların hayatları üzerinde bir tür mühendislik icra etmektedir ve göç ettirme şekilleri bu mühendisliğin temel araçlarıdır. 3) Bu durum küreselleşen dünya ile gücünü kısmen yitirmiş gibi görünse bile, bu çalışma özelinde olduğu gibi, gidenin, gönderilmek istenenin ya da bir şekilde kalıp gizlenenin hikâyesi sürekliliğini korumaktadır. 4) Devlet eliyle yurdundan edilen, edilmek istenen kişilerin sesleri hegemonik yapı tarafından görmezden geliniyor ve görmezden gelinmesi isteniyor. Egemen tarih söylemi de, "Mübadele", "Tehcir" gibi belirli kavramların teknik soğukluğu içinde deneyimi ve çeşitli biçimlerde acı ve yoksunluklar doğuran geçmişi nötralize ediyor. Bunun yetmediği yerde de unutturma ya da inkâr politikasının güdümünde bir tarih anlatısı inşa ediliyor.

Bu çalışma mübadele sürecinde, öncesinde ve sonrasında, göçün tarih kitaplarına yeterince yansımış bulunan yapısal mekanizmalarını değil, nitekim özellikle göç edemeyip kalan, gidemeyen, zaman içerisinde kültürleşme ve asimilasyonla ya da kimi zaman zorla kültürleme yoluyla Müslümanlaş(tırıl)an ve Türkleş(tiril)enlerin deneyimlerine ve sözlü anlatılarına dikkat yöneltti. Aile hikâyelerinin peşine düşen bu çalışma, yaşananları, bir şekilde akan sürecin izlerini günümüze kadar sürüklemiş hikâyelerle karşılamayı varsaydı. Alandan yansıyanlar bu varsayımı doğruladı. Gerçek şu ki "bizden öncekilerin içinde

yaşadıkları havadan hafif bir esintiyi” (Benjamin, 1995, s.34) biz de duyumsarız. Alanın özneleriyle karşılaşmalar kendi aile hikâyemle kesişen yollar aracılığıyla oldu. Devamında tarihin içerisinde yaşanan, kişilerin hikâyeleri olarak Assman’ın “iletişimsel” dediği bellekten “kültürel” belleğe aktarılanlar izlendi. Yaşanan bir sürecin hikâyelerini toplarken hikâyelerin sahiplerinin, Mübadele öncesine, sonrasına, homojen toplum içinde erime sürecine dair düşünce ve duygularını beraberlerinde taşıdıkları görüldü. Gizlenme sürecine kendilerince son verme kararı alanlara “aile hikâyelerini paylaşır mısınız?” diye sorduğumda, aile hikâyeleriyle birlikte kendilerine miras kalan yıllarca saklı tuttukları hayatlarını paylaştılar. Burada saklama ile anlatarak arınma (rehabilitasyon) ihtiyacının birbiriyle iç içe geçtiği görüldü.

Anadolu coğrafyasının gayrimüslimlerden arındırılması döneminde gerek Ermeni halkı, gerek Süryani halkı içinde de konuşulan kayıp çocuk hikâyeleri, Mübadele süreci için Rumlar tarafından da konuşulmaktadır. Akıbeti bilinmeyen, birileri tarafından kaçırılan ya da korumak maksadıyla evlat edinilen çocukların hikâyeleri mevcuttur. Bu çalışma özelinde de kalan ya da gidemeyen Rum Ortodoks çocuklar ve kadınlar hikâyelerin ana karakteriydiler. Ailelerinden “kopma” ya da “koparılma” süreçleri birbirine benzerlik gösterdiği gibi farklılıklar da mevcuttu. Mübadele’nin hemen ardından iki ülke arasındaki soğuk rüzgarlar dolayısıyla mübadillerin doğdukları ülkeleri uzun süre görememeleri, kalanlar için yaratılmak istenen homojen toplum yapısında kaybolmalarına ortam hazırlayacak bir süreç yarattı. Kırk yıl kadar devam eden süreç, ikili devlet antlaşmasıyla gönderildiği varsayılan Rumlardan geriye kimsenin kalmadığının resmi anlatılarda yer alması, geçen zaman içinde antlaşma gereği kalan Rumların üzerindeki baskı, Türkiye-Yunanistan arasında patlak veren krizler, kalan ve toplum içinde hızlıca kültürleşme yaşayıp eriyen Rumların tamamen kaybolmasına ortam hazırladı. İsim değiştirme, din değiştirme ve “öteki” gibi görünmeme durumu, sürecin hızlanmasını sağladı. Belleğin gücüyle aktarımı yapılan aile hikâyeleriyle, geçmişe yönelik baskılı durumdan rahatsızlık duyulması, bugünkü hikâyeleri gün yüzüne çıkardı. Çocukların ve kadınların sistematik olarak devlet eliyle alıkonulduğuna dair belgeler olmamasına

rağmen, kalanların toplumsal olarak kabul görebilmesi adına kaldıkları yer özelinde kimliksel değişime uğramaları, kültürleşme mi yoksa asimilasyon mu? sorularını sorduruyor. Egemen olan, zorunlu göçe tabi tutulup gönderilmek istenen eğer kalacaksa, kendisine benzemesini, azınlık olmamasını ister ya da azınlık olduğu takdirde ona yaptırım uygular. Bu durum tercih meselesi yapılıyorsa, azınlık olarak yaşamayı kim tercih ederdi? Üstelik dönem şartları içerisinde, kalan çocuklardan kaçının böyle bir “azınlık bilinci”ne sahip olduğu düşünülebilir? sorusu araştırılmayı hak eden başka bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet tüm organlarıyla değiştirmeye destek vermiş, toplumsal baskı ile kalanlar sinmiştir. Aktarılan aile hikâyeleri, aktarılan deneyimler yaşadıkları değişim sürecini inceleyebilmemize, günümüze kadar gelinen süreçte, politik olarak hissedilen baskı sebebiyle sessiz kalışları anlamamıza olanak vermektedir.

Çalışma içerisinde kalanların değişimi sebebiyle kimlik meselesine ağırlık verilmiştir. Zaman içerisinde Müslümanlaş(tırıl)an kişilerin, politikanın değişimiyle, Sünni veya Türk kimliklerinden birisini benimseyip karşı tarafa gösterir pozisyona getirdiği gözlemlendi. Ya iyi bir Müslüman olma ya da iyi bir vatansever-milliyetçi olma, bunun gösterilmesi, kalanlar tarafından, kaldıkları coğrafya üzerinde tercih edilen bir strateji olarak ortaya çıktı. Kalanların ya da gidemeyenlerin ailelerinden ayrı düştükleri yaşların, ilerleyen dönemde hayatlarına verdikleri şekilde etkili olduğu da çalışma özelinde dikkat çeken bir ayrıntı olarak not edildi. Kundaktayken bırakılan bebeğin bilincinin hikâyeye şahit olan üçüncü kişilerce bilinmesi, zaman içinde dile getirilmesi örneğiyle de karşılaşıldı. Anadolu coğrafyasında karşılaşılan, sonradan Müslüman olanlar için kullanılan “dönme” kelimesinin kendileri için başkalarınca kullanıldığı anlatıldı. Bu durum kalanların kültürleşme veya asimilasyon ile ya da bizatihi kendi isteğiyle Müslüman olmasının bile toplum tarafından kategorileşmeye tabi tutulduğu, bir şekilde “öteki” olarak lanse edildiğini göstermektedir. “Öteki” olmamak adına, Müslüman ya da Türk kimliğini alsa bile kişilerin geçmişlerinden bahsetmemesine neden olabilecek bir dilin Anadolu’da kullanıldığı görülüyor. Bu durum açığa çıkma, hikâyesini dile getirme sürecinin uzamasına, gizlilik halinin

devamına neden oluyor. Alanın bazı özneleri, kendisine aktarılan aile hikâyesini, başkasının hikâyesini anlatıyormuş gibi yansıtma eğilimi gösterdi. Önceden hikâyesini anlatmaya talip olanlar daha sonradan hikâyesinin bilinmesini istemeyerek çalışmadan çekildi. İki durumda da, Anadolu da devam eden, bir şekilde kategorileştirici dil etkili olmuştur. Hikâyelerin neredeyse hepsinde var olan, hikâyenin aktarıldığı kişiye uyarı niyeti taşıyan “sakın söylemeyin”, “kimse bilmesin”, “kimse duymasın” şeklindeki uyarılar da, üzerinden yıllar geçen değişime rağmen, toplumun dinamiğinde yer alan “ötekileştirme” sürecinin tekrar başlayabileceği korkusunu yansıtıyor. Bu korku sebebiyle hikâyenin başladığı yerden bir şekilde uzaklaşmalar yaşanıyor. Mübadele öncesinde veya sonrasında göç edemeyenler, yeni kimlikleriyle kabul görebilmek adına hikâyelerinin bilinmediği topraklara gidiyorlar. Bu durum kendi içinde bir mekân-bellek sorunsalı doğurmaktadır.

Hikâyelerin aktarımı ve genel olarak evrensel bakış açısıyla dile gelmeye başlayan torunlar için kendini “yerinde” hisset(me)me gibi konular, geçmişte olduğundan, mübadele yıllarından daha önemlidir. Günümüz dünyası içinde değerlendirmeler yapan alan özneleri için “*biz Anadoluluyuz*” ortak vurgusu belleğin duygusunu da belirten bir cümle. Yunanistan’a gidenler için de Yunanistan’ın gönderildikleri ülke oluşu, Anadolu coğrafyasının önemi, bu coğrafya için “*ana yurt*” vurgusu, gönderildikleri memleketlerine olan sevgileri, memleketlerini “*ev*” olarak tanımlamaları, özlemeleri, düşünmeleri söz konusudur.

Alanın her paylaşımı “Mübadele” sürecinin, öncesinin ve sonrasında “hikâyesi” olarak karşımıza çıkıyor. Yeni nesiller bunları kendilerine aktarıldığı kadar bileceğinden, hikâyeler önem arz ediyor. Çalışmaya başladığım ilk günlerde, “insanlara neden acılarını hatırlatıyorsun?” şeklinde eleştiri aldığım oldu. Araştırma çabam “hikâyeleri kaşımak”, “yaraları kaşımak” gibi deyimlere maruz kaldı. Bu aynı zamanda karşı taraf için bir iç dökme hali, bir rehabilitasyon. Hikâyelerini anlattırmak insanlara acı verir mi? Yoksa travma halini hafifletir mi? Bu soruların cevabını vermek zor. Cevabından emin olduğum nokta ise şudur: hikâyelerini dillendirenler, unutmadıklarını hatta unutmak istemediklerini fark

ettiler. Geriye gittiler, hikâyeyi dinledikleri ilk günleri gözden geçirdiler, bellekleri gençleşti. Bir yandan kendilerini sorguladılar. “Neden şunu hiç sormadım?” diyerek alan kendi sorularını sordu.

Çalışmaya kendi aile hikâyemi de dahil edip, “birileri bunları anlatmalı” düsturuyla yola çıkmıştım. Yalnız olmadığımın, benzer aile hikâyelerini paylaşanlarla karşılaştıkça çalışmaya olan inancım arttı. Danacioğlu’nun (2001, s.200) da belirttiği gibi “hiçbir toplum veya kişi geniş ve sonsuz bir ‘şimdi’ içinde var olmaz ve tam da bu noktada tarih kritik rol oynar: Bir bellek bankası olarak tarih bugünün ve yarının inşasına doğrudan katkıda bulunur”. Alanın özneleri hikâyelerini ilk kez dile getirdi. İlk kez benzer hikâyelerin varlığına şahit olmaları onları cesaretlendirdi. Bu çalışma ile birlikte, hegemonik tarihin es geçtiği hikâyeleri kayıt altına alındı.

Alanın özneleri, aile hikâyeleriyle birlikte bir şekilde yüzleşmeyi yaşamış, kendince bir sorgulama dönemi geçirmiş, bu konuda söyleyecek sözü olan kişilerdi. Üzerinden yılların geçtiği fakat acısının gizli bile olsa saklı tutulduğu hikâyelerin gerçekliği, anlatılan resmi tarihten farklı olarak içerdikleri, kişilerin yeni bir tarih anlatısıyla karşı karşıya olduklarının bilincine vardırıyordu. Bu durum kimilerinde “öze dönüş” adını verdikleri, tekrar isim değiştirip Rumca isim alma ya da vaftiz olup yeniden Ortodoks olma pratiğine dönüşüyordu. Kimisinin sembolik olarak gerçekleştirdiği bu durum, kimisine göre kökenin etkisi ve Tanrı’nın çağrısıydı. Kazanılan tarih bilinciyle, Müslümanlaş(tırıl)an Rumların bir arada olmasını sağlamak, akademik çalışmalara hız vermek, konferanslar düzenleyip bilinç düzeyini arttırmak, ayrı düşen aileleri bulmak adına, kalan, kimliği değiştirilen diğer Rumlara ve akrabalarını arayan Yunan vatandaşlarına ulaşabilmek için girişimlerin olması, Hroch’un kategorize ettiği “milli uyanma” haline ilişkin bir işaretti. Ancak bu “uyanış”, Rum kökenlilerin saçılmışlığı, azlığı ve kimilerinin Türkiye’yi terk etme eğilimi ile birlikte okunduğunda, Hroch’un kast ettiği türden kitlesel bir milliyetçi etkiye dönüşmesini olanaksız kılıyor. Kişisel hikâyelerin, travmatik geçmişle yüzleşme, hesaplaşma ve arınma biçiminde tezahür eden bir izlekte, sadece kimliklerin yeniden kurulması biçiminde karşılık bulunduğu sonucu ortaya çıkıyor.

Son olarak kendi aile hikâyem gibi, kalıp Müslümanlaş(tırıl)mış Ortodoks Rum aile kökenine sahip insanların hikâyelerine olan merakım ve akademik alandaki boşluktan yola çıkılarak sorduğum sorulara cevap ararken ulaştığımı düşündüğüm cevapların aslında yeni birer soru olduğunu fark ettiğimi belirtmem gerekir. Ürettiği yeni sorularla birlikte bu çalışmanın, ulus-devlet anlayışında oluşturulmaya çalışılmış homojen toplum yapısında kendine yer bulamayan diğer gayrimüslimler gibi, kalan Ortodoks Rumların da eritildiğini, yok sayıldığını, toplum eliyle baskı altında tutulduğunu göstermiş olduğuna, resmi tarih anlatısına karşı aile hikâyeleri üzerinden, dolayısıyla sözlü tarih üzerinden yeni deneyimler için geri dönme isteği uyandıran bir yanının olacağına inanıyorum. Aile hikâyesini anlatanlar, kendilerince bir mücadele alanı yarattılar. Resmi tarih anlatılarının karşısına belleğin gücünü çıkarmaya çalıştılar. Yerinden edilmek istenen, etnik temizliğe maruz kalan, ailelerinden ayrılıp yeni bir yaşam kurması istenen, yeni kimlikler almaya zorlanan, devlet eliyle oluşturulan toplumsal baskı ile gizlenen, yıllarca sessiz kalmayı seçmek zorunda kalan tüm gruplar gibi, 1919-1925 yılları arasında Anadolu'da kalan/gidemeyen ya da gönderilemeyen Ortodoks Rumların bu çalışmada yansıtılan hikâyeleri de hegemonik tarihe, kurgusal resmi tarihe, siyasetin gündelik-makiyevelist söylemlerine bellekte kalanlar ve belleğe geri çağrılanlarla cevap vermeye çalışıyor.

KAYNAKÇA

- Akçam, T. (2014). *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akgönül, S. (2007). *Türkiye Rumları*. (Ceylan Gurman, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (2014). *Hayali Cemaatler* (Cilt 7. Basım). (İ.Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Andreadis, Y. (2012). *Tamama: Pontus'un Yitik Kızı*. (R. Zarakolu, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Andrews, P.A. (1992). *Ethnic groups in the Republic of Turkey*. (Mustafa Küpüşoğlu, Çev.), İstanbul: Ant Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1995). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Alkım Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. Ayrıntı Yayınları.
- Atatürk, M.K. (1927). *Nutuk*.
- Aydın, S. (1998). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*. İstanbul:Öteki Yayınevi.
- Benjamin, W. (1995). *Pasajlar*. (A. Cemal, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bogardus, E. S. (1949). *Cultural Pluralizm and Acculturation*. *Sociology and Social Research*, 34.
- Bostan, T. (2008). *Son Krifos*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bozdağ, İ. (2009). *Nutuk Öncesi Atatürk Konuşuyor*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Calhoun, C.J. (1997). *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. (İ. Türkmen, & M. Beşikçi, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cin, T. (2007,Eylül). *Yunanistan'ın "Pontus Soykırımı" İddiaları ve Türkiye*. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları) Kongresi Bildiriler, Ankara.
- Cinnioğlu, C. (2004, Ekim) *Excavating Y-chromosome haplotype strata in Anatolia*. No:114 : 127–148, Bas.: Springer-Verlag

- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (Alaeddin Şenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur?* (K.Kelebekoğlu, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dorfman, A.(2003). *Terör Cininin Kovulması.* (Z.Savan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Eaton, J. (1952). *Controlled Acculturation: A survival Technique of the Hutterites.* American Sociological Review 17, 331-340.
- Ender, R. (2016). *İsmiyle Yaşamak.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fairchild, H.P. (ed.)(1967). *Dictionary of Sociology and Related Sciences,* Littlefield, Adams & Co., New Jersey.
- Fotiadis, K. (1996). *The Ethnic and Religious Consciousness of the Greeks of Pontos.* Thessaloniki: Aristotle University Press.
- Galeano, E. (2006). *Tepetaklak. Tersine Dünya Okulu.* (B. Kale, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Göka, E. (2007). *İnsan Kısım Kısım: Topluluklar, Zihniyetler, Kimlikler.* Ankara: Aşına kitaplar.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni.* İstanbul: Simurg Yayınları.
- Gündoğan, A.O. (2002). Devlet ve Milliyetçilik. *Doğu Batı*, Yıl 6, 21.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory.* (L.A. Coser, Çev.) London:University of Chicago Press.
- Hobsbawm, E. (2010). *Millet ve Milliyetçilik (Program, Mit, Gerçeklik).* (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnternet: Aydın, S. (1995) *Türk Kavramının Sınırları* | (Sayı : 71-72 - Mart/Nisan) <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5698/turk-kavraminin-sinirlari#.WHKSmPmLTIU> adresinden 07 Aralık 2016'da alınmıştır.
- Karakaş, M. (2000). *Türk Ulusçuluğunun İnşası.* Ankara: Vadi Yayınları.
- Kedourie, E. (1994). *Nationalism.* Oxford:Blackwell
- M. Freedman (ed.)(1955), *A Minority in Britain*, Vallentine, Mitchell, London.

- Mehmed, F.F. (2015). *1989 Bulgaristan-Türkiye Göçü: "Yeniden Doğuş Süreci" Bellek ve Milliyetçilik İlişkisi*. Ankara.
- Millas, H. (2014). *Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miller, M.J. ve Castles, S. (2008). *Göçler Çağı- Modern Dünyada Uluslar arası Göç Hareketleri*. (B.U. Bal, & İ. Akbulut, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Nayır, Y. N. (1999). *Balkanlar ve Türklük*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Newman, W. M. (1973). *American Pluralism*. Harper and Row, New York, 49-96.
- Neyzi, L. (2011) "*Ben kimim?" Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. (M.E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Yayınları.
- Oran, B. (2015), *Türkiye'de Azınlıklar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). *19. Yüzyılda Heteredoks Dinî Gruplar ve Osmanlı İdaresi, Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2006, Haziran). *Genel Göç Olgusu*. Uluslar arası Göç Sempozyumu Bildiriler, (8-11 Aralık 2005), Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yay., No:6, 1. Bas., İstanbul.
- Özkırımlı, Ü. ve Spyros A. (2008). *Tormented by history: nationalism in Greece and Turkey*. New York: Columbia University Press.
- Öztürk, Ö. (2001). *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*. Ankara: Genesis Yayınları.
- Park, R. E., and Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*, University of Chicago Press.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Reviews*, 256-266.
- Polian, P. (2004). *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. Budapest: Central European University Press.
- Renan, E. (1882). What is a Nation? H.K. Bhabba içinde, *Nation and Narration* (s.8-22). London: Routledge.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (M. E. Özcan, Çev.) İstanbul:Metis Yayınları.

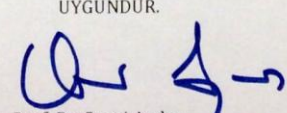
- Sancar, M. (2014). *Geçmişle Hesaplaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*. (P. Bayaz-Charum & D. Ekinci, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Selek, P. (2009). Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından. & G. D. Hattatoğlu içinde, *Kenardakilerle Çalışmak Mı?* (s.115-125). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Smith, A.D. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi (1974). *Türk İstiklâl Harbi, Ayaklanmalar*. VI. Cilt.
- Teske, R. and Nelson, B. (May 1974). Acculturation and Assimilation: A clarification. *American Ethnologist*,1(2), 351-367.
- Thompson, P. (1999) *Geçmişin Sesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thurnwald, R. (1932). *The Psychology of Acculturation*. American Antropologist (s. 557-569).
- Tümer, Ö. (2010). İkili Karşıtlıkların Ötesinde Tarih ve Hafıza. *Dipnot*, 1-7. (2009) *Uluslar arası Göç Hukuku*. Cenevre: Uluslar arası Göç Örgütü.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları (s.209).
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language, Gramercy Books, New York, 1989.
- Yıldırım, U. (2004). *Dünden Bugüne Patrikhane*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yücel, H. (2016). *Rum Olmak, Rum Kalmak*. İstanbul: İstos Yayınları.

EKLER**EK-1. Görüşmecilere Dair Bilgiler**

NO	İsim	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Memleket	Vatandaşlık	Konuşulan Dil(ler)	Görüşme Tarihi
1	S.E.	Kadın	63	Emekli	Bitlis	Türkiye	Türkçe	10.03.2016
2	Y.V.Y.	Erkek	43	Gazeteci	Samsun	Türkiye	Türkçe	13.04.2016
3	C.K.	Erkek	27	Öğrenci	Kayseri	Türkiye	Türkçe, Yunanca	23.04.2016
4	M.A.	Kadın	21	Öğrenci	Nevşehir	Türkiye	Türkçe	25.05.2016
5	M.Y.	Erkek	87	Emekli	Samsun	Türkiye	Türkçe	14.07.2016
6	X.K.	Erkek	55	Esnaf	Trabzon	Fransa, Türkiye	Türkçe, Rumca, Fransızca	30.08.2016

EK-2. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 28/06/2017	
Tez Başlığı / Konusu: 1919-1925 YILLARI ARASINDA ANADOLU RUMLARININ MÜSLÜMANLAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR BELLEK ÇALIŞMASI	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 125 sayfalık kısmına ilişkin, 28/06/2017 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.	
Uygulanan filtrelemeler: <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç/dâhil 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç 	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Adı Soyadı: MERT KAYA Öğrenci No: N13226738 Anabilim Dalı: İLETİŞİM BİLİMLERİ Programı: KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR VE MEDYA Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	Tarih ve İmza 28.06.2017
DANIŞMAN ONAYI	
UYGUNDUR. Prof. Dr. Suavi Aydın (Unvan, Ad Soyad, İmza)	

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF COMMUNICATION SCIENCES

Date: 28/06/2017

Thesis Title / Topic: ISLAMIZATION OF ANATOLIAN GREEKS BETWEEN THE YEARS 1919-1925: A STUDY OF MEMORY

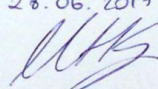
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 28/06/2017 for the total of 125 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 7%.

Filtering options applied:

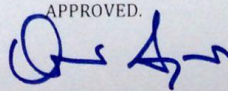
1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

	Date and Signature
Name Surname: MERT KAYA	28.06.2017
Student No: N13226738	
Department: COMMUNICATION SCIENCES	
Program: CULTURAL STUDIES AND MEDIA	
Status: ☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.	

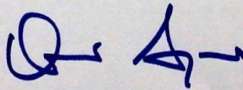
ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Suavi Aydın

(Title, Name Surname, Signature)

EK-3. Etik Kurul İzin Muafiyet Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 25/06/2017</p> <p>Tez Başlığı / Konusu: 1919-1925 YILLARI ARASINDA ANADOLU RUMLARININ MÜSLÜMANLAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR BELLEK ÇALIŞMASI</p> <p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">   25.06.2017   Tarih ve İmza   </p> <p> Adı Soyadı: MERT KAYA Öğrenci No: N13226738 Anabilim Dalı: İLETİŞİM BİLİMLERİ Programı: KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR VE MEDYA Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.   </p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">   Prof. Dr. Suavi Aydın   (Unvan, Ad Soyad, İmza)   </p> <p> Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr </p>

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
COMMUNICATION SCIENCES TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 25/06/2017

Thesis Title / Topic: ISLAMIZATION OF ANATOLIAN GREEKS BETWEEN THE YEARS 1919-1925: A STUDY OF MEMORY

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

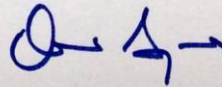
I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

25.06.2017
Date and Signature

Name Surname: MERT KAYA
Student No: N13226738
Department: İLETİŞİM BİLİMLERİ
Program: KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR VE MEDYA
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Suavi Aydın
(Title, Name Surname, Signature)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mert Kaya
Doğum Yeri ve Tarihi : İzmir, Türkiye. 10.08.1990

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Sosyoloji Bölümü, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Kültürel Çalışmalar ve Medya
Programı, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı,
İletişim Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Yunanca

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Sığınmacılar ve Göçmenlerle
Dayanışma Derneği

İletişim

E-Posta Adresi : mertkagia@gmail.com

Tarih : 09.06.2017